2003

Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі

3

Практика
Європейського суду з прав людини
Рішення. Коментарі

3'2003

УКРАЇНСЬКА ПРАВНИЧА ФУНДАЦІЯ
UKRAINIAN LEGAL FOUNDATION

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ РІШЕННЯ. КОМЕНТАРІ

3(19)'2003

FIAT JUSTITIA

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ПРАВНИЧИХ СТУДІЙ
КИЇВ 2003

© Українська Правнича Фундація, *2003*
© Український Центр Правничих Студій, *2003*

Усі надруковані в цьому числі журналу переклади є неофіційними.
Позиція редакції може не збігатися з позицією авторів.
Передрук матеріалів журналу можливий тільки зі згоди видавця.

Проект перекладу та видання рішень
Європейського суду з прав людини
започатковано Українською Правничою
Фундацією на честь 50-річчя Ради Європи

The project regarding the translation and publication
of the European Court of Human Rights' Judgments
has been initiated by the Ukrainian Legal Foundation in order
to mark the 50th Anniversary of the Council of Europe

Projet de traduction et de publication des Arrêts
de la Cour européenne des Droits de l'Homme. Réalisé
par la Fondation juridique ukrainienne à l'occasion
du 50-e anniversaire du Conseil de l'Europe

Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

(Частина четверта статті 55 Конституції України)

Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

(Частина перша статті 9 Конституції України)

Україна повністю визнає на своїй території дію статті 25 Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року щодо визнання компетенції Європейської комісії з прав людини приймати від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб заяви на ім'я Генерального Секретаря Ради Європи про порушення Україною прав, викладених у Конвенції, та статті 46 Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції.

(Частина перша пункту 1 Закону України "Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції" № 475/97-ВР від 17 липня 1997 року)

Практика Європейського суду з прав людини
Рішення. Коментарі

◆

Case Law of the European Court of Human Rights
Judgments. Commentaries

◆

Jurisprudence de la Cour européenne des Droits de l'Homme:
Arrêts. Commentaires

Сергій ГОЛОВАТИЙ,
народний депутат України,
президент Української Правничої Фундації,
голова Редакційної ради

Володимир БУТКЕВИЧ,
суддя Європейського суду з прав людини

Володимир ЄВІНТОВ,
віце-президент Європейського комітету
із запобігання тортурам (Рада Європи),
заступник голови Редакційної ради

Юрій ЗАЙЦЕВ,
директор Центру правничої термінології,
перекладів і словників УЦПС,
головний редактор

Василь МАЛЯРЕНКО,
Голова Верховного Суду України

Наталя ПЕТРОВА,
адвокат

Володимир ШАПОВАЛ,
суддя Конституційного Суду України

Юрій ГРОШЕВОЙ,
віце-президент
Академії правових наук України

Володимир ЗАБІГАЙЛО,
завідувач кафедри порівняльного правознавства
Інституту міжнародних відносин
Київського університету імені Тараса Шевченка

Ніна КАРПАЧОВА,
Уповноважений Верховної Ради України
з прав людини

Олександр ПАВЛІЧЕНКО,
директор Бюро інформації
Ради Європи в Україні

Петро РАБІНОВИЧ,
керівник Львівської лабораторії
прав людини АПрН України

Олександр ЧАЛИЙ,
перший заступник Міністра закордонних справ
України з питань європейської інтеґрації

Петро ШЕВЧУК,
заступник Голови Верховного Суду України

Станіслав ШЕВЧУК,
докторант Національної юридичної академії
імені Ярослава Мудрого

Практика Європейського суду з прав людини
Рішення. Коментарі

◆

Case Law of the European Court of Human Rights
Judgments. Commentaries

◆

Jurisprudence de la Cour européenne des Droits de l'Homme:
Arrêts. Commentaires

У цьому числі журналу подаються матеріали щодо практики Європейського суду з прав людини за такими рубриками:	This issue contains the material on the case law of the European Court of Human Rights grouped under the following headings:	Ce numéro de la revue contient le matériel concernant la pratique de la Cour européenne des Droits de l'Homme réparti en rubriques suivantes:
1. Документи Європейського суду з прав людини	***1. Documents of the European Court of Human Rights***	***1. Documentation de la Cour européene des Droits de l'Homme***
2. Матеріали щодо України	***2. Information on Ukraine***	***2. Information sur l'Ukraine***
3. Повні тексти рішень нового Суду	***3. Full Texts of Judgments of the New Court***	***3. Textes intégraux des arrêts de la Cour Nouvelle***
4. Рішення колишнього Суду	***4. Judgments of the Old Court***	***4. Arrêts de l'ancienne Cour***
5. Науково-дослідницькі матеріали	***5. Research***	***5. Recherches et commentaires***
Матеріали до журналу надаються Бюро інформації Ради Європи в Україні, а також отримуються із ресурсів Ради Європи через глобальну мережу Internet.	The material is provided by the Information Office of the Council of Europe in Ukraine or obtained from the Internet resources. of the Council of Europe.	Le matériel publié dans la revue est aimablement mis a notre disposition par le Bureau d'information du Conseil de l'Europe en Ukraine; une partie de l'information provient des pages de l'Internet formées au Conseil de l'Europe.

ЗМІСТ · CONTENTS

КОЛОНКА РЕДАКТОРА
CHIEF EDITOR'S COLUMN

- Ю. Зайцев. **Нова редакція Реґламенту Європейського суду з прав людини** *(Yu. Zaitsev.* ***The New Edition of the Rule of the European Court of Human Rights)*** 8

Розділ ① ДОКУМЕНТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ
DOCUMENTS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

- **Реґламент Суду (листопад 2003 року)**
(Rules of Court (November 2003)) 13

Розділ ② МАТЕРІАЛИ ЩОДО УКРАЇНИ
INFORMATION ON UKRAINE

- **Справа «Данкевич проти України»**
(Case of Dankevich v. Ukraine) 89
- **Справа «Хохліч проти України»**
(Case of Khokhlich v. Ukraine) 125
- **Ухвала щодо прийнятності заяви № 21287/02**
Даниїли Семенівни Приставської проти України
(Decision as to the Admissibility of Application no. 21287/02
by Danyila Semenivna Prystavska against Ukraine) 171
- **Ухвала щодо прийнятності заяви № 27517/02**
Людмили Григорівни Воробйової проти України
(Decision as to the Admissibility of Application no. 27517/02
by Lyudmila Grigoryevna Vorobyeva against Ukraine) 177

Розділ ③ ПОВНІ ТЕКСТИ РІШЕНЬ НОВОГО СУДУ
FULL TEXTS OF JUDGMENTS OF THE NEW COURT

- **Справа «Смирнова проти Росії»**
(Case of Smirnova v. Russia) 183

Розділ ④ РІШЕННЯ КОЛИШНЬОГО СУДУ
JUDGMENTS OF THE OLD COURT

- **“Вереніґінґ Векблад Блюф!” проти Нідерландів**
(Vereniging Weekblad Bluf! v. the Netherlands) 207

Розділ ⑤ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКІ МАТЕРІАЛИ
RESEARCH

- П. Рабінович, Н. Раданович. ***Загальнотеоретичні питання національної імплементації міжнародних договорів з прав людини*** *(P. Rabinovych, N. Radanovych.* ***General Theory Issues of National Implementation of International Human Rights Conventions)*** 223

Юрій Зайцев, головний редактор журналу
«Практика Європейського суду з прав людини.
Рішення. Коментарі»

У № 1'1999, тобто майже п'ять років тому, було надруковано переклади українською мовою реґламентів колишнього та нового Європейського суду з прав людини. За час, що минув, зазначене число журналу практично стало раритетом, тоді як практична потреба в цих документах, передовсім у Реґламенті нового Суду, дедалі збільшується, особливо серед адвокатів та осіб, що мають намір звернутися до Європейського суду, — не кажучи вже про те, що ця інформація є вкрай необхідною для українських суддів як інструмент розуміння та застосування рішень Суду.

НОВА РЕДАКЦІЯ РЕҐЛАМЕНТУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

За п'ять років документ зазнав чималих змін та доповнень, а в *листопаді 2003 року набула чинності його нова редакція*.

Отже, у цьому числі журналу друкується **переклад українською мовою нової редакції Реґламенту Європейського суду з прав людини**, який, крім основного тексту, містить кілька додатків **з практичними рекомендаціями**, що стосуються питань організації розслідувань на місці та вжиття тимчасових заходів, а також детальний опис вимог до порядку подання індивідуальних заяв та змагальних документів, вимог до їхньої форми та змісту, додержання процесуальних строків тощо.

Редакцією журналу було також перекладено, суцільно звірено з текстом Реґламенту й організовано за правилами української правничої термінології та орфографії **Індекс**, який відображає *понад чотириста основних правових категорій*, пов'язаних із положеннями Конвенції та процедурами Суду. Як засвідчила навіть власна практика працівників редакції, користування цим каталогом не тільки дає змогу ефективно віднайти інформацію щодо конкретних, навіть дуже специфічних аспектів діяльності Суду, а й, з огляду на організацію та структурування матеріалу, дозволяє системно оцінити реґулювання різних питань як за видовою, так і за родовою ознаками.

Як відомо, **29 квітня 2003 року Європейський суд з прав людини розглянув шість справ, відповідачем у яких виступає Україна**. Заявниками в них виступили особи, яких за вчинення тяжких злочинів українські суди свого часу засудили до смертної кари. У рішеннях Європейського суду за цими справами, зокрема, було констатовано порушення статті 3 Конвенції про захист прав людини та основних свобод — щодо умов тримання заявників у «коридорі смерті» та у зв'язку з поганим поводженням, а також порушення статей 8, 9 і 13.

Як засвідчило обговорення в середовищі фахівців, передовсім суддів та адвокатів, надруковані в № 2'2003 журналу рішення «Полторацький проти України», «Кузнєцов проти України», «Назаренко проти України», «Алієв проти України» викликали значний резонанс як з погляду застосування Конвенції, так і з погляду розуміння позитивних зобов'язань держави, що випливають із факту визнання порушень Україною відповідних положень Конвенції.

Таким чином, у випуску № 3'2003 завершується друкування решти двох справ, а саме — рішень **«Хохліч проти України»** та **«Данкевич проти України»**.

Крім того, у цьому ж випуску друкується **справа «Смирнова проти Росії»**, що містить обґрунтовані юридичні висновки, які, з огляду на їхній предмет, є, на нашу думку, до певної міри актуальними й для України з погляду запобігання можливим порушенням Конвенції.

По-перше, це питання *повторного багатократного затримання особи* під час слідства в кримінальній справі без достатніх на те підстав.

По-друге, це надзвичайно болюче питання щодо *розумного строку провадження у справі*.

Окрему зацікавленість в українських правників має викликати викладене у цій справі обґрунтування порушення статті 8 Конвенції, яким встановлено юридичний зв'язок між *вилученням внутрішнього паспорта* і *порушенням права особи на приватне життя,* — оскільки в Росії (а в Україні, мабуть що, схожа ситуація), наявність цього документа є обов'язковою умовою для користування низкою соціальних благ, а отже, й запорукою нормального повсякденного життя людини.

Редакція журналу також продовжує друкувати рішення Суду, які стосуються різних аспектів захисту *свободи вираження поглядів* (стаття 10 Конвенції). У цьому випуску друкується **рішення у справі «“Веренiґiнґ Векблад Блюф!” проти Нідерландів»**, що стосується питання забезпечення балансу між свободою преси та потребою подальшого збереження конфіденційного характеру інформації, витік (оприлюднення) якої вже фактично відбувся.

Відгуком на численні звернення читачів журналу та учасників навчальних семінарів є опублікування ухвал щодо прийнятності у справах **«Людмила Григорівна Воробйова проти України»** та **«Даниїла Семенівна Приставська проти України»**, в яких Європейський суд з прав людини визначився щодо *критеріїв вичерпання національних засобів правового захисту* щодо України — шляхом включення до їх числа *касаційної інстанції*.

Узагальнення результатів дискусій на численних семінарах для українських суддів та адвокатів виявило потребу вироблення теоретичних, методологічних і юридико-технічних засад *імплементації Конвенції про захист прав людини та основних свобод в Україні*. Саме на розвиток цієї дискусії друкується наукове дослідження **П. Рабіновича та Н. Радановиич «Загальнотеоретичні питання національної імплементації міжнародних договорів з прав людини»**.

Редакція запрошує читачів висловити свою думку щодо порушених у статті питань і поділитися власним баченням проблеми, зокрема не тільки в царині теоретичних аспектів національної імплементації, а й під кутом зору пошуку практичних інструментів застосування міжнародних договорів, передовсім в українському судочинстві.

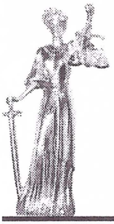

ДОКУМЕНТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

РЕГЛАМЕНТ СУДУ

(листопад 2003 року)

Канцелярія Суду*

Страсбург

---

* *Примітка канцелярії Суду:*

Нова редакція Регламенту Суду містить поправки, прийняті на пленарному засіданні Суду 7 липня 2003 року, які наберуть чинності 1 листопада 2003 року. Слід зазначити, що загальний перегляд Регламенту у світлі практики Суду, яка постійно розвивається, є безперервним процесом, а отже, подальші поправки можуть бути внесені вже найближчим часом.

Нововведенням у цій редакції є включення до Регламенту практичних рекомендацій, які видає Голова Суду, згідно з правилом 32. Вони призначені допомагати сторонам орієнтуватися стосовно тих чи інших аспектів процедури їхнього звернення до Суду, що має також сприяти подальшому впорядкуванню цієї процедури та вдосконаленню процесу опрацювання справ у Суді. До цієї редакції Регламенту включено поки що три практичні рекомендації, а наступні мають бути ухвалені згодом. Будь-які зміни та доповнення оприлюднюватимуться на веб-сторінці Суду <www.echr.coe.int>.

ЗМІСТ

Правило 1. Визначення 19

Розділ I. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА РОБОТА СУДУ

Глава I. Судді

Правило 2. Обчислення строку повноважень суддів 20
Правило 3. Присяга або урочиста заява 20
Правило 4. Несумісність діяльності 21
Правило 5. Старшинство 21
Правило 6. Відставка 21
Правило 7. Звільнення з посади 21

Глава II. Головування в Суді і роль бюро Суду

Правило 8. Вибори Голови і заступників Голови Суду та голів і заступників голів секцій 22
Правило 9. Функції Голови Суду 22
Правило 9А. Роль бюро 22
Правило 10. Функції заступників Голови Суду 23
Правило 11. Заміщення Голови та заступників Голови 23
Правило 12. Головування в секціях та палатах 23
Правило 13. Неможливість головування 24
Правило 14. Збалансованість представництва за ознакою статі 24

Глава III. Канцелярія

Правило 15. Виборчи Секретаря Суду 24
Правило 16. Вибори заступників Секретаря Суду 24
Правило 17. Функції Секретаря Суду 25
Правило 18. Організація та робота канцелярії 25

Глава IV. Робота Суду

Правило 19. Місцезнаходження Суду 25
Правило 20. Пленарні засідання Суду 26
Правило 21. Інші засідання Суду 26
Правило 22. Наради суддів 26
Правило 23. Голосування 26

Глава V. Палати

Правило 24. Склад Великої палати 27
Правило 25. Створення секцій 28
Правило 26. Створення палат 28
Правило 27. Комісії 29

Правило 28. Неможливість брати участь у розгляді справи, відведення або звільнення від участі 29

Правило 29. Судді *ad hoc* 30

Правило 30. Спільний інтерес 31

Розділ II. ПРОЦЕС

Глава I. Загальні правила

Правило 31. Можливість відступів при розгляді конкретних справ 31

Правило 32. Практичні рекомендації 31

Правило 33. Відкритий характер документів 31

Правило 34. Використання мов 32

Правило 35. Представництво Договірних Сторін 33

Правило 36. Представництво заявників 33

Правило 37. Повідомлення, сповіщення та виклики 34

Правило 38. Письмовий змагальний процес 34

Правило 38А. Розгляд процедурних питань 34

Правило 39. Тимчасові заходи 34

Правило 40. Термінове сповіщення про заяву 34

Правило 41. Черговість розгляду заяв 35

Правило 42. Об'єднання та одночасний розгляд заяв 35

Правило 43. Вилучення з реєстру та поновлення в реєстрі 35

Правило 44. Вступ у справу третьої сторони 35

Глава II. Початок провадження у справі

Правило 45. Підписи 37

Правило 46. Зміст міждержавної заяви 37

Правило 47. Зміст індивідуальної заяви 37

Глава III. Судді-доповідачі

Правило 48. Міждержавні заяви 38

Правило 49. Індивідуальні заяви 39

Правило 50. Провадження у Великій палаті 39

Глава IV. Провадження щодо прийнятності

Міждержавні заяви

Правило 51. Передання заяви на розгляд і подальша процедура 39

Індивідуальні заяви

Правило 52. Передання заяв до секцій 40

Правило 53. Процедура в комісії 40

Правило 54. Процедура в палаті 41

Правило 54A. Спільний розгляд прийнятності заяви та справи по суті 41

Міждержавні та індивідуальні заяви

Правило 55. Твердження про неприйнятність 41
Правило 56. Ухвала палати 42
Правило 57. Мова, якою виноситься ухвала 42

Глава V. Провадження після прийняття заяви

Правило 58. Міждержавні заяви 42
Правило 59. Індивідуальні заяви 42
Правило 60. Вимоги справедливої сатисфакції 43
Правило 62. Дружнє врегулювання 43

Глава VI. Слухання

Правило 63. Відкритий характер слухань 43
Правило 64. Проведення слухань 44
Правило 65. Нез'явлення на слухання 44
Правило 70. Стенографічний запис слухання 44

Глава VII. Провадження у Великій палаті

Правило 71. Застосовність процедурних положень 45
Правило 72. Відмова палати від юрисдикції на користь Великої палати 45
Правило 73. Клопотання сторони про передання справи до Великої палати 45

Глава VIII. Судові рішення

Правило 74. Зміст судового рішення 46
Правило 75. Постанова про справедливу сатисфакцію 46
Правило 76. Мова, якою виноситься судове рішення 47
Правило 77. Підписання, проголошення та повідомлення судового рішення 47
Правило 78. Опублікування судових рішень та інших документів 47
Правило 79. Клопотання про тлумачення судового рішення 48
Правило 80. Клопотання про перегляд судового рішення 48
Правило 81. Виправлення помилок в ухвалах і судових рішеннях 48

Глава IX. Консультативні висновки

Правило 82 49
Правило 83 49
Правило 84 49
Правило 85 49

Правило 86 49

Правило 87 49

Правило 88 50

Правило 89 50

Правило 90 50

Глава X. Правова допомога

Правило 91 50

Правило 92 50

Правило 93 50

Правило 94 51

Правило 95 51

Правило 96 51

Розділ III. ПЕРЕХІДНІ ПРАВИЛА

Правило 97. Строк повноважень суддів 51

Правило 98. Головування в секціях 51

Правило 99. Взаємозв'язок між Судом та Комісією 52

Правило 100. Провадження в палаті та у Великій палаті 52

Правило 101. Надання правової допомоги 52

Правило 102. Клопотання про тлумачення або перегляд судового рішення 53

Розділ IV. ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

Правило 103. Зміна або призупинення правила 53

Правило 104. Набрання Регламентом чинності 53

Додаток до Регламенту (стосовно розслідувань) 54

Практична рекомендація. Клопотання про вжиття тимчасових заходів 58

Практична рекомендація. Початок провадження у справі 60

Практична рекомендація. Письмовий змагальний процес 62

Індекс 65

Європейський суд з прав людини,

беручи до уваги Конвенцію про захист прав людини та основних свобод і протоколи до неї,

приймає цей Регламент.

Правило 1[1]
(Визначення)

Для цілей цього Регламенту, якщо контекстом не вимагається інше:

a) термін «Конвенція» означає Конвенцію про захист прав людини та основних свобод і протоколи до неї;

b) вираз «Пленум Суду» означає пленарне засідання Європейського суду з прав людини;

c) термін «Велика палата» означає Велику палату у складі сімнадцяти суддів, створену відповідно до пункту 1 статті 27 Конвенції;

d) термін «секція» означає палату, створену Пленумом Суду на встановлений строк відповідно до підпункту (b) статті 26 Конвенції, а вираз «голова секції» означає суддю, обраного Пленумом Суду відповідно до підпункту (c) статті 26 Конвенції головою такої секції;

e) термін «палата» означає будь-яку палату у складі семи суддів, створену відповідно до пункту 1 статті 27 Конвенції, а вираз «голова палати» означає суддю, що головує в такій палаті;

f) термін «комісія» означає комісію у складі трьох суддів, створену відповідно до пункту 1 статті 27 Конвенції;

g) термін «Суд» означає Пленум Суду, Велику палату, секцію, палату, комісію або колегію у складі п'яти суддів, про яку йдеться в пункті 2 статті 43 Конвенції;

h) вираз «суддя *ad hoc*» означає будь-яку особу, крім обраного судді, яка обирається Договірною Стороною для участі в розгляді справи у складі Великої палати або палати згідно з пунктом 2 статті 27 Конвенції;

i) терміни «суддя» і «судді» означають суддів, обраних Парламентською Асамблеєю Ради Європи, або суддів *ad hoc*;

j) термін «суддя-доповідач» означає суддю, призначеного виконувати завдання, передбачені в правилах 48 та 49;

k) термін «делегат» означає суддю, якого палата призначила членом делегації, а вираз «керівник делегації» означає делегата, якого палата призначила керівником її делегації;

l) термін «делегація» означає орган, до складу якого входять делегати, члени канцелярії Суду чи будь-які інші особи, яким палата доручила допомагати делегації в її роботі;

m) термін «секретар» означає Секретаря Суду або секретаря секції, відповідно до контексту;

n) терміни «сторона» і «сторони» означають:

— Договірні Сторони, що є заявником та відповідачем;

— заявника (особу, неурядову організацію або групу осіб), що подав скаргу відповідно до статті 34 Конвенції;

o) вираз «третя сторона» означає будь-яку Договірну державу чи будь-яку заінтересовану особу, яка, як передбачено в пунктах 1 та 2 статті 36 Конвенції, здійснила своє право викласти міркування в письмовій формі чи брати участь у слуханні або якій було запропоновано зробити це;

p) термін «слухання» (в однині та множині) означає усне провадження, яке здійснюється для вирішення питання про прийнятність заяви та/або розгляд її по суті або у зв'язку з клопотанням про перегляд судового рішення, надання тлумачення судового рішення чи консультативного висновку;

q) вираз «Комітет міністрів» означає Комітет міністрів Ради Європи;

r) вирази «колишній Суд» та «Комісія» означають, відповідно, Європейський суд та Європейську комісію з прав людини, що були створені згідно з колишньою статтею 19 Конвенції.

Розділ I
ОРГАНІЗАЦІЯ ТА РОБОТА СУДУ

Глава I
Судді

Правило 2
(Обчислення строку повноважень суддів)

1. Тривалість строку повноважень обраного судді обчислюється від дня його обрання. Проте, якщо суддя переобирається зі спливом строку повноважень або обирається замість судді, строк повноважень якого вже сплив або майже сплив, тривалість строку його повноважень у кожному випадку обчислюється від дати спливу цього строку.

2. Відповідно до пункту 5 статті 23 Конвенції, суддя, обраний для заміни судді, строк повноважень якого не сплив, обіймає посаду протягом решти строку повноважень свого попередника.

3. Відповідно до пункту 7 статті 23 Конвенції, обраний суддя обіймає посаду доти, доки його наступник складе присягу або зробить заяву, передбачену правилом 3.

Правило 3
(Присяга або урочиста заява)

1. Перед тим як заступити на посаду, кожний обраний суддя на першому пленарному засіданні Суду, на якому він буде присутній після обрання, або, в разі необхідності, перед Головою Суду складає таку присягу чи робить таку урочисту заяву:

> «Присягаю,» — або «Урочисто заявляю,» — «що виконуватиму функції судді чесно, незалежно та безсторонньо і зберігатиму таємницю всіх обговорень».

2. Ця дія має бути зафіксована в протоколі.

Правило 4
(Несумісність діяльності)

Відповідно до пункту 3 статті 21 Конвенції, упродовж строку своїх повноважень судді не можуть займатися ніякою політичною, адміністративною чи професійною діяльністю, несумісною з їхньою незалежністю, безсторонністю або вимогами виконання посадових обов'язків на постійній основі. Кожний суддя має повідомити Голову Суду про будь-яку іншу діяльність. Усі питання, які виникають у разі виникнення незгоди між Головою та заінтересованим суддею, вирішуються Пленумом Суду.

Правило 5
(Старшинство)

1. Обрані судді розташовуються в порядку старшинства за Головою і заступниками Голови Суду та головами секцій за датою свого обрання; у разі переобрання, навіть якщо це відбулося не одразу, зараховується тривалість строку, протягом якого цей суддя раніше обіймав посаду судді.

2. Старшинство заступників Голови Суду, обраних на посаду в один і той самий день, визначається за тривалістю строку, протягом якого вони виконували функції судді. При однаковій тривалості строку, протягом якого вони виконували функції судді, старшинство визначається за віком. Це саме правило застосовується щодо голів секцій.

3. Старшинство суддів, які виконували функції судді протягом однакового строку, визначається за віком.

4. Старшинство суддів *ad hoc* визначається за їхнім віком після обраних суддів.

Правило 6
(Відставка)

Про відставку судді має бути повідомлено Голову Суду, який передає це повідомлення Генеральному секретареві Ради Європи. Згідно з положеннями пункту 4 (в кінці) правила 24 та пункту 3 правила 26, відставка означає, що з'являється вакансія судді.

Правило 7
(Звільнення з посади)

Жоден суддя не може бути звільнений з посади доти, доки інші судді на пленарному засіданні більшістю у дві третини голосів обраних суддів, що заступили на посаду, не приймуть рішення про те, що він перестав відповідати вимогам. Пленум Суду має спершу заслухати його. Будь-який суддя може ініціювати процедуру звільнення з посади.

Глава II[2]
Головування в Суді і роль бюро Суду

Правило 8
(Вибори Голови і заступників Голови Суду та голів і заступників голів секцій)

1. На пленарних засіданнях Суду обирається його Голова, двоє заступників Голови та голови секцій строком на три роки за умови, що цей строк не перевищуватиме тривалості строку їхніх повноважень. Вони можуть бути переобрані.

2. У кожній секції таким самим чином обирається строком на три роки, що може поновлюватися, заступник голови, який заміняє голову секції, якщо останній не може виконувати своїх обов'язків.

3. Голови та заступники голів продовжують виконувати свої функції до обрання своїх наступників.

4. Якщо Голова або заступник Голови перестає бути членом Суду або подає у відставку до звичайного спливу строку повноважень, Пленум Суду або відповідна секція, залежно від обставин, обирає наступника на решту строку повноважень.

5. Вибори, про які йдеться в цьому правилі, проводяться шляхом таємного голосування, у них мають право брати участь лише присутні обрані судді. Якщо жоден суддя не набере абсолютної більшості голосів присутніх обраних суддів, проводиться голосування щодо двох суддів, які набрали найбільшу кількість голосів. За рівної кількості голосів перевага надається судді, який має старшинство згідно з правилом 5.

Правило 9
(Функції Голови Суду)

1. Голова спрямовує діяльність Суду та здійснює адміністративні функції. Він представляє Суд, і на нього, зокрема, покладається відповідальність за зв'язки з керівними органами Ради Європи.

2. Голова головує на пленарних засіданнях Суду, засіданнях Великої палати та засіданнях колегії з п'яти суддів.

3. Голова не бере участі в розгляді справ, які слухаються палатами, крім випадків, коли він є суддею, обраним від відповідної Договірної Сторони.

Правило 9А[3]
(Роль бюро)

1. *a)* Суд має бюро, членами якого є Голова Суду, заступники Голови Суду і голови секцій. У випадку, якщо заступник Голови Суду або голова секції не в змозі бути присутнім на засіданні бюро, тоді замість нього на засіданні має бути присутній заступник голови цієї секції або, у разі неможливості такої заміни, — член цієї секції, наступний за порядком старшинства, встановленим правилом 5.

b) Бюро має право вимагати присутності на своєму засіданні будь-якого іншого члена Суду чи будь-якої іншої особи, якщо вважає таку присутність необхідною.

2. Роботі бюро допомагають Секретар і заступник Секретаря Суду.

3. Завдання бюро — допомагати Голові Суду виконувати його функції зі спрямування роботи та адміністрування Суду. У зв'язку з цим Голова Суду може порушити перед бюро будь-яке адміністративне чи позасудове питання, яке належить до компетенції Голови Суду.

4. Бюро також сприяє координації дій між секціями Суду.

5. Перед тим як видати практичні рекомендації, відповідно до правила 32, та ухвалити загальні правила, розроблені Секретарем Суду згідно з пунктом 4 правила 17, Голова Суду може проконсультуватися з бюро.

6. Бюро має право доповідати Пленуму Суду з будь-якого питання. Воно також може висловлювати Пленуму свої пропозиції.

7. Засідання бюро протоколюються, після чого протоколи, виконані обома офіційними мовами Суду, роздаються суддям Суду. Секретар бюро призначається Секретарем Суду за погодженням з Головою Суду.

Правило 10
(Функції заступників Голови Суду)

Заступники Голови допомагають Голові Суду. Вони заміщають Голову у випадках, коли останній не може виконувати своїх обов'язків, або коли посада Голови є вакантною, або на прохання Голови. Вони також діють як голови секцій.

Правило 11
(Заміщення Голови та заступників Голови)

Якщо Голова і заступник Голови одночасно не можуть виконувати своїх обов'язків або ж їхні посади є одночасно вакантними, посаду Голови Суду має обійняти голова секції або, якщо такого немає, один з обраних суддів у порядку старшинства, передбаченому в правилі 5.

Правило 12[4]
(Головування в секціях та палатах)

Голови секцій головують на засіданнях секцій та палат, членами яких вони є, і спрямовують роботу цих секцій. Заступники голів секцій посідають їхнє місце, якщо вони не можуть виконувати своїх обов'язків, або якщо посада голови цієї секції є вакантною, або на прохання голови секції. Якщо й вони не можуть цього зробити, тоді їхнє місце посідають судді секцій та палат у порядку старшинства, передбаченому в правилі 5.

Правило 13
(Неможливість головування)

Судді Суду не можуть головувати у випадках, коли стороною у справі є Договірна держава, громадянами якої вони є або від якої вони були обрані.

Правило 14
(Збалансованість представництва за ознакою статі)

Стосовно здійснення призначень на підставі цієї та наступної глав цього Регламенту Суд проводить політику, що має на меті забезпечення розумної збалансованості представництва за ознакою статі.

Глава III
КАНЦЕЛЯРІЯ

Правило 15
(Вибори Секретаря Суду)

1. На пленарному засіданні Суду обирається його Секретар. Кандидати повинні мати високі моральні якості та володіти знаннями в галузі права, управління, знати мови і мати досвід, необхідний для виконання посадових обов'язків.

2. Секретар Суду обирається на п'ятирічний строк і може бути переобраний. Секретар не може бути звільнений з посади, якщо інші судді, що зібралися на пленарному засіданні, більшістю у дві третини голосів обраних суддів не приймуть рішення про те, що він перестав відповідати встановленим вимогам. Пленум Суду має спершу заслухати його. Будь-який суддя може ініціювати процедуру звільнення з посади.

3. Вибори, про які йдеться у цьому правилі, проводяться шляхом таємного голосування, у них мають право брати участь лише присутні обрані судді. Якщо жоден кандидат не набере абсолютної більшості голосів присутніх обраних суддів, голосування проводиться щодо двох кандидатів, які набрали найбільшу кількість голосів. При рівній кількості голосів перевага надається передовсім жінці, якщо вона є серед кандидатів, а потім — старшому за віком кандидатові.

4. Перед тим як заступити на посаду, Секретар складає таку присягу чи робить таку урочисту заяву перед Пленумом Суду або, якщо в цьому є потреба, перед Головою Суду:

> «Присягаю,» — або «Урочисто заявляю,» — «що буду віддано, розсудливо і сумлінно виконувати покладені на мене обов'язки Секретаря Європейського суду з прав людини».

Ця дія має бути зафіксована в протоколі.

Правило 16
(Вибори заступників Секретаря Суду)

1. На пленарному засіданні Суду також обираються два заступники Секретаря, згідно з умовами, у такий спосіб та на такий строк, як це передбачено попереднім правилом. Процедура звільнення з посади, передбачена для Секретаря Суду, застосовується у такий самий спосіб. Стосовно обох цих питань Суд спершу консультується із секретарем.

2. Перед тим як заступити на посаду, заступник Секретаря складає присягу чи робить урочисту заяву перед Пленумом Суду або, якщо в цьому є потреба, перед Головою Суду, подібно до того, як це передбачено стосовно Секретаря. Ця дія має бути зафіксована в протоколі.

Правило 17
(Функції Секретаря Суду)

1. Секретар допомагає Судові у виконанні його функцій, на нього покладається відповідальність за організацію та роботу канцелярії Суду під керівництвом Голови Суду.

2. У віданні Секретаря перебувають усі архіви Суду, через нього проходять усі повідомлення та сповіщення, що відправляються Судом або надходять на його адресу у зв'язку зі справами, які передані або мають бути передані до Суду.

3. Згідно з обов'язком діяти на власний розсуд, що випливає із його повноважень, Секретар відповідає на запити про надання інформації стосовно діяльності Суду, зокрема на запитання преси.

4. Робота канцелярії регулюється загальними правилами, розробленими Секретарем та затвердженими Головою Суду.

Правило 18
(Організація та робота канцелярії)

1. Канцелярія складається із канцелярій секцій, відповідно до кількості створених Судом секцій, та управлінь, необхідних для надання правових та адміністративних послуг, що вимагаються Судом.

2. Секретар секції допомагає секції здійснювати її функції, йому може допомагати заступник секретаря секції.

3. Службовців канцелярії, в тому числі секретарів із правових питань, але не Секретаря Суду та його заступників, призначає Генеральний секретар Ради Європи за погодженням з Головою Суду або із Секретарем, що діє за вказівками Голови.

Глава IV
Робота Суду

Правило 19
(Місцезнаходження Суду)

1. Місцезнаходженням Суду є місцезнаходження Ради Європи у Страсбурзі. Проте, якщо Суд вважатиме за доцільне, він може здійснювати свої функції будь-де на території держав — членів Ради Європи.

2. На будь-якому етапі розгляду заяви Суд може прийняти рішення про те, що йому або одному чи кільком із його членів необхідно виконати слідчі дії чи будь-яку іншу функцію в якомусь іншому місці.

Правило 20
(Пленарні засідання Суду)

1. Пленарні засідання Суду скликаються його Головою, коли цього вимагає виконання функцій Суду згідно з Конвенцією та цим Регламентом. Голова скликає пленарне засідання, якщо принаймні третина членів Суду вимагає цього та в будь-який інший час, щоб один раз на рік розглянути адміністративні питання.

2. Кворум Пленуму Суду складається із двох третин обраних суддів, що заступили на посаду.

3. За відсутності кворуму Голова переносить засідання.

Правило 21
(Інші засідання Суду)

1. Велика палата, палати та комісії працюють на постійній основі. Проте за пропозицією Голови Суд може щороку визначати періоди засідань.

2. У невідкладних випадках Велика палата і палати можуть скликатися їхніми головами в позасесійний період.

Правило 22
(Наради суддів)

1. Суд проводить свої наради за закритими дверима. Наради Суду мають бути таємними.

2. В нарадах беруть участь лише судді. Можуть бути присутніми Секретар Суду або особа, призначена замість нього, а також інші працівники канцелярії та перекладачі, допомога яких вважається необхідною. Присутність жодної іншої особи не допускається без спеціальної ухвали Суду.

3. До початку голосування з будь-якого питання в Суді Голова може попросити суддів викласти їхню думку з цього приводу.

Правило 23
(Голосування)

1. Ухвали Суду виносяться більшістю голосів присутніх суддів. За однакової кількості голосів проводиться повторне голосування, а якщо голоси знову поділилися порівну, вирішальним є голос Голови. Цей пункт застосовується у випадках, коли цим Регламентом не передбачено інше.

2. Ухвали та судові рішення Великої палати і палат виносяться більшістю голосів присутніх суддів. При остаточному голосуванні щодо прийнятності та по суті справ утримуватися не дозволяється.

3. Як правило, голосування проводиться підняттям рук. Голова може проводити поіменне голосування в порядку, зворотному до порядку старшинства.

4. Будь-яке питання, що виноситься на голосування, має бути чітко сформульоване.

Глава V
Палати

Правило 24[5]
(Склад Великої палати)

1. Велика палата складається із сімнадцяти суддів та принаймні трьох підмінних суддів.

2. *a)* До складу Великої палати входять Голова та заступники Голови Суду і голови секцій. Якщо заступник Голови Суду або голова секції не може брати участь у розгляді справи у складі Великої палати, його заміняє заступник голови відповідної секції.

b) Суддя, обраний від Договірної Сторони, якої стосується справа, або, коли це доцільно, суддя, призначений з огляду на правило 29 чи правило 30, засідає як член Великої палати за посадою згідно з пунктами 2 і 3 статті 27 Конвенції.

c) У справах, переданих на розгляд Великої палати на підставі статті 30 Конвенції, до складу Великої палати також входять члени палати, яка відмовилася від юрисдикції.

d) У справах, переданих на розгляд Великої палати на підставі статті 43 Конвенції, до складу Великої палати не може входити суддя, який брав участь у складі первісної палати в її нарадах щодо прийнятності або конкретних обставин справи, за винятком голови цієї палати та судді, який брав участь у таких нарадах від Високої Договірної Сторони, якої стосувалася справа.

e) Судді та підмінні судді, які мають доповнити склад Великої палати у кожній справі, переданій на її розгляд, призначаються з-поміж решти суддів шляхом жеребкування, яке проводить Голова Суду в присутності Секретаря. Методика жеребкування встановлюється на пленарному засіданні Суду, з належним урахуванням необхідності забезпечення «географічної» збалансованості складу Суду, що має відображати різні системи права Договірних Сторін.

3. Якщо той чи інший суддя не може брати участі в слуханні, його заміщає підмінний суддя в порядку, в якому його обирали б згідно з пунктом 2 (e) цього правила. У разі необхідності, Голова Суду може упродовж судового провадження призначити додаткових підмінних суддів, відповідно до пункту 2 (e) вище.

4. Судді та підмінні судді, призначені згідно з викладеними вище положеннями, надалі братимуть участь у складі Великої палати в розгляді справи доти, доки провадження не буде завершено. Якщо вони брали участь у розгляді справи по суті, тоді навіть після закінчення строку їхніх повноважень вони й далі займатимуться цією справою.

5. *a)* Колегія у складі п'яти суддів Великої палати, покликана розглядати клопотання, подані за статтею 43 Конвенції, складається із:

— Голови Суду,

— голів або, якщо вони не можуть брати участі в слуханні, заступників голів відповідних секцій — крім тієї, з якої було сформовано палату, що розглядала справу, передати яку на розгляд до Великої палати просить подавець клопотання;

— додаткового судді, визначеного за ротацією з-поміж суддів, — крім тих, що розглядали цю справу в палаті.

b) Суддя, обраний від Договірної Сторони, якої стосується дана справа, або суддя, який є її громадянином, не може бути членом колегії.

c) Будь-якого члена колегії, що не може брати участі в розгляді, заміняє інший суддя, який не брав участі у розгляді цієї справи в палаті і який призначається за ротацією.

Правило 25
(Створення секцій)

1. Палати, передбачені в підпункті (b) статті 26 Конвенції (які в цьому Регламенті називаються «секціями»), створюються на пленарному засіданні Суду, за пропозицією його Голови, строком на три роки, відлік якого починається з дня виборів керівництва Суду, передбаченого в правилі 8. Має бути створено принаймні чотири секції.

2. Кожний суддя є членом однієї із секцій. Склад секцій має бути збалансований «географічно» та за ознакою статі й має відображати різні системи права Договірних Сторін.

3. Якщо суддя перестає бути членом Суду до спливу строку, на який було створено секцію, місце цього судді в секції посідає його наступник — член Суду.

4. У виняткових випадках голова Суду вносить зміни до складу секцій, якщо цього вимагають обставини.

5. За пропозицією Голови на пленарному засіданні Суду може бути створено додаткову секцію.

Правило 26[6]
(Створення палат)

1. Палати у складі семи суддів, передбачені пунктом 1 статті 27 Конвенції для розгляду справ, що передаються до Суду, створюються зі складу секцій таким чином:

a) За умови дотримання пункту 2 цього правила та пункту 4 правила 28 (останнє речення), до складу палати в кожному випадку входять голова секції та суддя, обраний від Договірної Сторони, якої стосується справа. Якщо цей суддя не є членом секції, якій було доручено розгляд даної заяви згідно з правилом 51 чи 52, тоді він бере участь у розгляді як член палати за посадою, згідно з пунктом 2 статті 27 Конвенції. У разі неможливості участі цього судді в розгляді або якщо його відведено, застосовується правило 29.

b) Інші члени палати призначаються головою секції за ротацією з-поміж членів відповідної секції.

c) Члени секції, яких не призначено в такий спосіб, беруть участь у розгляді як підмінні судді.

2. Голова палати може звільнити суддю, обраного від Договірної Сторони, якої стосується справа, або, коли це доцільно, суддю *ad hoc*, призначеного згідно з правилами 29 і 30, від необхідності бути присутнім на засіданнях, присвячених підготовчим або процедурним питанням. Для цілей таких засідань вважається, що відповідна Договірна Сторона вже призначила замість цього судді першого підмінного суддю, як цього вимагає пункт 1 правила 29.

3. Навіть після закінчення строку своїх повноважень судді й далі залучаються до проваджень у справах, у розгляді яких по суті вони брали участь.

Правило 27
(Комісії)

1. Комісії у складі трьох суддів, які належать до тієї самої секції, створюються згідно з пунктом 1 статті 27 Конвенції. Після консультацій із головами секцій Голова Суду вирішує, яку кількість комісій має бути створено.

2. Комісії створюються строком на дванадцять місяців зі складу членів кожної секції за ротацією, за винятком голови секції.

3. Судді секції, що не є членами комісії, можуть бути призначені замість тих членів комісії, які не можуть брати участі в засіданнях.

4. Кожна комісія очолюється членом секції, який має в ній старшинство.

Правило 28[7]
(Неможливість брати участь у розгляді справи, відведення або звільнення від участі)

1. Суддя, який не може брати участі в засіданнях, до яких його залучено, повинен якнайшвидше повідомити про це голову палати.

2. Суддя не може брати участі в розгляді справи, у якій він особисто заінтересований, або якщо він раніше діяв як довірена особа, адвокат або радник сторони чи особи, заінтересованої в цій справі, або як член суду чи слідчої групи, або в будь-якій іншій якості.

3. Якщо суддю відведено на підставі однієї зі згаданих причин або з якоїсь особливої причини, він повідомляє про це голову палати, який має звільнити його від розгляду цієї справи.

4. Якщо голова палати вважає, що є підстава для відведення судді, він має проконсультуватися з цим суддею, а в разі виникнення незгоди це питання вирішується палатою. Після заслуховування думки судді, про якого йдеться, палата проводить нараду й голосування без присутності цього судді. Для цілей проведення палатою наради й голосування, такого суддю заміняє перший підмінний суддя в палаті. Таке саме правило застосовується, якщо суддя засідає від Договірної Сторони, якої стосується справа. У такому випадку вважається, що ця Договірна Сторона вже призначила першого підмінного суддю для участі в засіданні замість відведеного судді, відповідно до пункту 1 правила 29.

Правило 29[1]
(Судді ad hoc)

1. *a)* Якщо суддя, обраний від Договірної Сторони, якої стосується справа, не може брати участі в роботі палати, чи його відведено, чи звільнено, чи якщо взагалі немає такого судді, голова палати пропонує цій стороні повідомити його, чи бажає вона призначити суддею для розгляду справи або іншого обраного суддю, або суддю *ad hoc*, і якщо так, то одночасно повідомити ім'я призначеної особи.

b) Це саме правило застосовується, коли особа, призначена таким чином, не може брати участі в розгляді або її відведено.

c) Суддя *ad hoc* повинен мати належну кваліфікацію, згідно з пунктом 1 статті 21 Конвенції; не повинні існувати будь-які з підстав, згаданих у правилі 28 цього Регламенту, які перешкоджали б йому взяти участь у розгляді справи; і він повинен задовольняти всі критерії, які дають йому змогу бути завжди готовим, залишатися в розпорядженні Суду та присутнім на засіданнях, як це передбачено пунктом 5 цього правила.

2. Якщо Договірна Сторона, якої стосується справа, не надішле відповіді упродовж тридцяти днів або строку, подовженого для неї головою палати, вважається, що вона відмовилася від права призначити суддю *ad hoc*. Презумпція щодо відмови від такого права набуває чинності також у разі, якщо Договірна Сторона, якої стосується справа, вже двічі призначала на посаду судді *ad hoc* осіб, яких палата визнала такими, що не задовольняють умови, викладені в підпункті (c) пункту 1 цього правила.

3. Голова палати може вирішити не пропонувати Договірній Стороні, якої стосується справа, робити призначення згідно з підпунктом (a) пункту 1 цього правила доти, доки вона не одержить повідомлення про заяву відповідно до пункту 2 правила 54 цього Регламенту. У такому випадку доти, доки не відбудеться згаданого призначення, вважається, що Договірна Сторона вже призначила першого підмінного суддю замість обраного судді.

4. На початку першого засідання, на якому має розглядатися справа після призначення судді *ad hoc*, він складає присягу або робить урочисту заяву, передбачену правилом 3. Ця дія фіксується в протоколі.

5. Судді *ad hoc* мають бути готовими до виконання функцій за розпорядженням Суду та, за умов дотримання пункту 2 правила 26, до участі в засіданнях палати.

Правило 30[8]
(Спільний інтерес)

1. Якщо дві чи більше Договірних Сторін — заявників чи відповідачів — мають спільний інтерес, голова палати може запропонувати їм призначити, за згодою між ними, одного суддю, обраного від однієї з цих Договірних Сторін, як суддю їхнього спільного інтересу, який розглядатиме справу за посадою. Якщо сторони не можуть дійти згоди, голова обирає суддю їхнього спільного інтересу шляхом жеребкування з-поміж кандидатур суддів, запропонованих сторонами.

2. Голова палати може не пропонувати залученим у справу Договірним Сторонам призначити суддю згідно з пунктом 1 цього правила доти, доки вони не одержать повідомлення про заяву відповідно до пункту 2 правила 54 цього Регламенту.

3. Якщо між цими Договірними Сторонами виникає спір щодо наявності спільного інтересу чи щодо будь-якого пов'язаного з цим питання, спір розв'язує палата, одержавши у разі необхідності письмові зауваження від зазначених Сторін.

Розділ II
ПРОЦЕС

Глава I
Загальні правила

Правило 31
(Можливість відступів при розгляді конкретних справ)

Положення цього розділу не перешкоджають Суду після консультацій зі сторонами відступати від цих положень при розгляді конкретної справи, коли це доцільно.

Правило 32
(Практичні рекомендації)

Голова Суду може видавати практичні рекомендації, в основному стосовно таких питань, як з'явлення на слухання та подання документів у справі для іншої сторони.

Правило 33[9]
(Відкритий характер документів)

1. Усі документи, що надійшли до канцелярії у зв'язку із заявою, за винятком поданих з приводу переговорів щодо дружнього врегулювання, як це передбачено правилом 62, мають бути доступними для громадськості, якщо, з причин, викладених у пункті 2 цього правила, голова палати не вирішить інакше — з власної ініціативи або за клопотанням сторони чи іншої заінтересованої особи.

2. Доступ громадськості до документа чи будь-якої його частини може бути обмежений в інтересах моралі, громадського порядку або національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін чи в разі крайньої необхідності, якщо, на думку голови, в собливих випадках публічність доступу може зашкодити інтересам правосуддя.

3. У клопотанні, поданому відповідно до пункту 1 цього правила, мають бути наведені причини для закриття доступу громадськості до документів і зазначено, чи це стосується всіх документів, чи лише деяких із них.

4. Винесені палатою ухвали та рішення стають доступними для громадськості. Суд періодично оприлюднює загальну інформацію про рішення, ухвалені комісіями згідно з пунктом 2 правила 53.

Правило 34
(Використання мов)

1. Офіційними мовами в Суді є англійська та французька мови.

2. До прийняття ухвали щодо прийнятності заяви все спілкування із заявниками, про яких ідеться у статті 34 Конвенції, або з їхніми представниками, а також оформлення документів у справі для іншої сторони здійснюються якщо не однією з офіційних мов Суду, то однією з офіційних мов Договірних Сторін.

3. *a)* Усе спілкування та оформлення документів у справі для іншої сторони, що подаються заявниками або їхніми представниками стосовно слухання чи після того, як справу було оголошено прийнятною, здійснюються однією з офіційних мов Суду, якщо голова палати не санкціонує продовження використання офіційної мови Договірної Сторони.

b) Якщо такий дозвіл надано, секретар має досягти необхідної домовленості щодо письмового або усного перекладу зауважень чи тверджень.

4. *a)* Усе спілкування та оформлення документів у справі для іншої сторони, що подаються Договірними Сторонами або третіми сторонами, здійснюються однією з офіційних мов Суду. Голова палати може надати дозвіл на використання неофіційної мови.

b) Якщо такий дозвіл надано, на сторону, що звернулася з таким проханням, покладається відповідальність за забезпечення перекладу та відшкодування витрат за переклад англійською або французькою мовою усних аргументів чи письмових заяв.

5. Голова палати може запропонувати Договірній Стороні-відповідачеві забезпечити переклад її письмових клопотань офіційною мовою цієї сторони для того, щоб полегшити заявникові розуміння цих клопотань.

6. Будь-який свідок, експерт або інша особа, що постає перед Судом, може використовувати свою рідну мову, якщо не володіє достатньою мірою однією з офіційних мов. У такому випадку секретар має досягти необхідної домовленості щодо письмового або усного перекладу.

Правило 35
(Представництво Договірних Сторін)

Договірні Сторони мають бути представлені довіреними особами, яким надають допомогу адвокати чи радники.

Правило 36[10]
(Представництво заявників)

1. Особа, неурядова організація або група осіб може — особисто або через представника — попередньо подати заяву згідно зі статтею 34 Конвенції.

2. Після повідомлення Договірної Сторони-відповідача про надходження заяви, згідно з пунктом 2(b) правила 54, необхідно забезпечити представництво заявника відповідно до пункту 4 цього правила, якщо голова палати не вирішить інакше.

3. У такий спосіб заявник має бути представлений на будь-якому слуханні, що проводиться за рішенням палати, якщо у порядку винятку голова палати не надасть заявникові дозвіл представляти свою справу особисто, але, за необхідності, з допомогою адвоката чи іншого затвердженого представника.

4. *a)* Представником, що виступає від імені заявника, згідно з пунктами 2 і 3 цього правила, є адвокат, який має дозвіл займатися адвокатською діяльністю в будь-якій із Договірних Сторін і проживає на території однієї з них, чи будь-яка інша особа, кандидатуру якої погоджено з головою палати.

b) Якщо, за виняткових обставин і на будь-якому етапі процесу, голова палати вирішує, що, з огляду на обставини чи поведінку адвоката або іншої особи, призначеної згідно з попередніми підпунктами, даний представник не може надалі здійснювати такі функції чи надавати допомогу заявникові і що заявникові слід шукати альтернативного представника, голова палати може видати відповідне розпорядження.

5. *a)* Адвокат чи інший затверджений представник, або сам заявник, якщо він звертається з проханням дозволити йому представляти свою справу особисто, повинен, навіть якщо такий дозвіл надається відповідно до умов наступного підпункту, достатньою мірою розуміти одну з офіційних мов Суду.

b) Якщо він не має достатніх навичок висловлюватися однією з офіційних мов Суду, тоді, згідно з пунктом 3 правила 34, голова палати може надати йому дозвіл користуватися однією з офіційних мов Договірних Сторін.

Правило 37[11]
(Повідомлення, сповіщення та виклики)

1. Повідомлення чи сповіщення, надіслані довіреним особам або адвокатам сторін, вважаються такими, що надіслані самим сторонам.

2. Якщо повідомлення, сповіщення або виклик надіслано особі, яка не є довіреною особою чи адвокатом сторони, і Суд вважає за необхідне в такому випадку отримати допомогу уряду держави, на території якої має здійснитися це повідомлення, сповіщення або виклик, тоді з відповідним проханням Голова Суду звертається безпосередньо до цього Уряду.

Правило 38
(Письмовий змагальний процес)

1. Зауваження в письмовій формі чи інші документи не можуть подаватися після строку, встановленого головою палати або суддею-доповідачем, — залежно від обставин, відповідно до цього Регламенту. Жодні зауваження в письмовій формі чи інші документи, подані після встановленого строку або подані з порушенням практичних рекомендацій, про які йдеться в правилі 32, не можуть бути долучені до справи, якщо голова палати не вирішить інакше.

2. Дата відправлення, зазначена на документі, а якщо її немає, то фактична дата його отримання канцелярією береться до уваги для встановлення строку, про який ідеться в пункті 1.

Правило 38A[12]
(Розгляд процедурних питань)

Процедурні питання, які мають вирішуватися палатою, вирішуються під час розгляду справи, якщо голова палати не видав іншого розпорядження з цього приводу.

Правило 39
(Тимчасові заходи)

1. Палата або, коли це доцільно, її голова може — на прохання сторони чи будь-якої іншої заінтересованої особи або з власної ініціативи — вказати сторонам, який тимчасовий захід, на її думку, слід вжити в інтересах сторін або в інтересах належного провадження у справі.

2. Повідомлення про ці заходи негайно передається до Комітету міністрів.

3. Палата може вимагати від сторін надання інформації стосовно будь-якого питання, пов'язаного із здійсненням будь-якого тимчасового заходу, визначеного нею.

Правило 40
(Термінове сповіщення про заяву)

У невідкладних випадках і з дозволу голови палати Секретар може, без шкоди для процедурних заходів, будь-якими наявними засобами поінформувати Договірну Сторону, якої стосується ця заява, про надходження заяви та стисло викласти її суть.

Правило 41[13]
(Черговість розгляду заяв)

Заяви розглядаються в порядку, що визначається їх готовністю до розгляду. Однак палата або її голова може визначати першочерговість розгляду тієї чи іншої заяви.

Правило 42 (колишнє правило 43)
(Об'єднання та одночасний розгляд заяв)

1. На прохання сторін або на власний розсуд палата може видати наказ про об'єднання двох чи більше заяв.

2. Після консультацій зі сторонами голова палати може видати наказ про те, щоб провадження за заявами, переданими до тієї самої палати, проводилися одночасно, незалежно від винесення палатою ухвали про об'єднання заяв.

Правило 43[14] *(колишнє правило 44)*
(Вилучення з реєстру та поновлення в реєстрі)

1. На будь-якому етапі провадження Суд має право прийняти ухвалу про вилучення заяви із реєстру справ, відповідно до статті 37 Конвенції.

2. Якщо Договірна Сторона-заявник повідомляє Секретаря про свій намір не наполягати на дальшому розгляді справи, палата може вилучити заяву з реєстру справ Суду, згідно зі статтею 37 Конвенції, якщо інша заінтересована у справі Договірна Сторона чи Сторони погодяться з припиненням справи.

3. Ухвала про вилучення з реєстру заяви, оголошеної прийнятною, виноситься у формі судового рішення. Одразу після того, як це рішення стає остаточним, голова палати передає його до Комітету міністрів для здійснення ним, згідно з пунктом 2 статті 46 Конвенції, нагляду за виконанням будь-яких зобов'язань, що можуть братися у зв'язку з припиненням, дружнім врегулюванням чи вирішенням справи.

4. Після вилучення заяви Суд на свій власний розсуд вирішує питання щодо витрат. Якщо питання про витрати вирішене в ухвалі про вилучення з реєстру заяви, яку не було визнано прийнятною, голова палати передає ухвалу до Комітету міністрів.

5. Суд може поновити заяву в реєстрі, якщо дійде висновку, що це виправдано винятковими обставинами.

Правило 44[15]
(Вступ у справу третьої сторони)

1. *a)* Разом з повідомленням Договірної Сторони-відповідача, згідно з пунктом 2(b) правила 54, про заяву, подану на підставі статті 34 Конвенції, копія цієї заяви передається Секретарем Суду будь-якій іншій Договірній Стороні, громадянином якої є заявник у даній справі. Так само Секретар Суду повідомляє таку Договірну Сторону про рішення щодо проведення усного слухання у справі.

b) Якщо, згідно з пунктом 1 статті 36 Конвенції, Договірна Сторона має намір здійснити своє право подати письмові зауваження або взяти участь у слуханнях, вона повідомляє про це в письмовій формі Секретаря Суду не пізніше ніж упродовж дванадцяти тижнів після передання заяви чи повідомлення про неї, про що йдеться у попередньому підпункті. За виняткових обставин голова палати може встановити для цього будь-який інший строк.

2. *а)* Одразу після повідомлення Договірної Сторони-відповідача про заяву, як це передбачено пунктом 1 правила 51 або пунктом 2(b) правила 54, голова палати, керуючись інтересами належного здійснення правосуддя і положенням пункту 2 статті 36 Конвенції, може запропонувати або надати дозвіл тій чи іншій Договірній Стороні, яка не є стороною в розгляді, або тій чи іншій заінтересованій особі, яка не є заявником, подати свої міркування в письмовій формі або, у виняткових випадках, взяти участь у слуханні.

b) Клопотання про надання зазначеного дозволу має бути належним чином обґрунтоване і подане в письмовій формі однією з офіційних мов, як це передбачено пунктом 4 правила 34, не пізніше ніж упродовж дванадцяти тижнів після повідомлення Договірної Сторони про заяву. За виняткових обставин голова палати може встановити для цього будь-який інший строк.

3. *а)* У справах, які має розглядати Велика палата, початком строку, про який ідеться в попередніх пунктах, є момент повідомлення сторін про рішення палати, відповідно до пункту 1 правила 72, про відмову юрисдикції на користь Великої палати або про рішення колегії суддів Великої палати, ухвалене згідно з пунктом 2 правила 73, про задоволення клопотання сторони щодо передання справи до Великої палати.

b) Як виняток, передбачені цим правилом встановлені строки можуть бути подовжені головою палати, якщо для цього наведено достатні підстави.

4. Будь-яка пропозиція або надання дозволу, про які йдеться в пункті 2(а) цього правила, має відповідати умовам, а також строкам, які встановлює голова палати. У разі недодержання таких умов голова палати може прийняти рішення не долучати зауважень до матеріалів справи або обмежити участь у слуханні тією мірою, якою він вважає за необхідне.

5. Письмові зауваження, подані відповідно до цього правила, мають бути виконані однією з офіційних мов, як це передбачено пунктом 4 правила 34. Секретар передає ці зауваження сторонам у справі, які мають право — з дотриманням встановлених головою палати умов, у тому числі щодо встановлених ним строків, — подати у відповідь свої письмові зауваження або, якщо це доречно, відповісти на них під час слухання.

Глава II
Початок провадження у справі

Правило 45
(Підписи)

1. Будь-яка заява, подана згідно зі статтями 33 чи 34 Конвенції, оформляється письмово і підписується заявником або представником заявника.

2. Якщо заяву подано неурядовою організацією або групою осіб, її підписують особи, уповноважені представляти цю організацію чи групу. Палата або відповідна комісія вирішує питання про те, чи є повноважними особи, які підписали цю заяву.

3. Якщо заявники представлені відповідно до правила 36, їхній представник (представники) має надати довіреність або письмове підтвердження повноважень виступати від імені заявників.

Правило 46
(Зміст міждержавної заяви)

Будь-яка Договірна Сторона або сторони, що мають намір порушити справу перед Судом згідно зі статтею 33 Конвенції, подають до канцелярії заяву, яка має містити:

a) найменування Договірної Сторони, проти якої подається заява;

b) виклад фактів;

c) виклад стверджуваного порушення (порушень) Конвенції та відповідних аргументів;

d) підтвердження відповідності критеріям прийнятності (вичерпання національних засобів захисту та правило щодо шестимісячного строку), викладених у пункті 1 статті 35 Конвенції;

e) предмет заяви та загального зазначення вимог справедливої сатисфакції, згідно зі статтею 41 Конвенції, від імені сторони чи сторін, що вважають себе потерпілими; та

f) ім'я та адресу особи (осіб), призначеної довіреною особою;

і має супроводжуватися:

g) копіями будь-яких відповідних документів, зокрема рішень — судових чи несудових — стосовно предмета заяви.

Правило 47[16]
(Зміст індивідуальної заяви)

1. Кожна заява, про яку йдеться у статті 34 Конвенції, подається на бланку, наданому канцелярією, якщо голова відповідної секції не вирішить інакше. Вона має містити:

a) ім'я, дату народження, громадянство, стать, рід занять та адресу заявника;

b) ім'я, рід занять та адресу довіреної особи, якщо така є;

c) найменування Договірної Сторони або сторін, проти яких подається заява;

d) стислий виклад фактів;

e) стислий виклад стверджуваного порушення (порушень) Конвенції та відповідних аргументів;

f) підтвердження про дотримання заявником критеріїв прийнятності (вичерпання національних засобів правового захисту і правило щодо шестимісячного строку), викладених у пункті 1 статті 35 Конвенції;

g) предмет заяви;

і має супроводжуватися:

h) копіями будь-яких відповідних документів, зокрема рішень — судових чи несудових — стосовно предмета заяви.

2. Крім того, заявники повинні:

a) надати інформацію, особливо документи і рішення, зазначені вище в пункті 1(h), що змогли б довести відповідність критеріям прийнятності (вичерпання національних засобів правового захисту і правило щодо шестимісячного строку), викладеним у пункті 1 статті 35 Конвенції; та

b) зазначити, чи подали вони свої скарги на розгляд за будь-якою іншою процедурою міжнародного розслідування чи врегулювання.

3. Заявники, які не бажають розкривати свою особу перед громадськістю, мають це зазначити і також викласти причини на виправдання такого відступу від звичайного порядку доступу громадськості до інформації щодо провадження в Суді. Голова палати може надати дозвіл на анонімність у виняткових і належним чином виправданих випадках.

4. Недодержання вимог, викладених вище в пунктах 1 і 2, може спричинитися до відмови в реєстрації та в розгляді справи Судом.

5. Датою прийняття заяви, як правило, вважається дата першого повідомлення від заявника, в якому було викладено, принаймні у стислій формі, предмет заяви. Проте за наявності достатніх підстав Суд може вирішити, що датою прийняття заяви має вважатися інша дата.

6. Заявники мають повідомляти Суд про будь-які зміни щодо адреси та інших обставин, які стосуються заяви.

Глава III
Судді-доповідачі

Правило 48[17]
(Міждержавні заяви)

1. Якщо заяву подано згідно зі статтею 33 Конвенції, палата, створена для розгляду цієї справи, призначає одного або більше суддів зі свого складу суддею-доповідачем (суддями-доповідачами), який, після отримання письмових зауважень від Договірних Сторін, яких стосується справа, подає доповідь про прийнятність заяви.

2. Суддя-доповідач (судді-доповідачі) подає ті доповіді, проекти та інші документи, які можуть допомогти палаті та її голові у виконанні ними своїх функцій.

Правило 49[1]
(Індивідуальні заяви)

1. Якщо заяву подано згідно зі статтею 34 Конвенції, голова секції, до якої передано справу, має призначити суддю-доповідача, який перевірятиме заяву.

2. *a)* При розгляді заяв судді-доповідачі:

i) можуть зажадати від сторін подати в межах встановленого строку будь-яку фактичну інформацію, документи чи інші необхідні, на їхню думку, матеріали;

ii) беручи до уваги розпорядження голови секції про те, щоб справа була розглянута палатою, вони вирішують, хто має розглядати заяву — комісія чи палата.

b) якщо, на думку судді-доповідача, подані заявником матеріали вже самі по собі достатні для висновку про неприйнятність заяви або необхідність її вилучення з реєстру Суду, ця заява розглядається комісією, якщо немає якихось особливих підстав, що не дозволяють цього.

3. Суддя-доповідач подає ті доповіді, проекти та інші документи, які можуть допомогти комісії, палаті або її голові у виконанні ними своїх функцій.

Правило 50
(Провадження у Великій палаті)

Якщо справу подано до Великої палати, згідно зі статтею 30 або статтею 43 Конвенції, голова Великої палати призначає суддею-доповідачем одного, а якщо йдеться про міждержавну заяву, — одного або більше членів Великої палати.

Глава IV
Провадження щодо прийнятності

Міждержавні заяви

Правило 51[18]
(Передання заяви на розгляд і подальша процедура)

1. Якщо заяву подано згідно зі статтею 33 Конвенції, Голова Суду негайно повідомляє про надходження заяви Договірну Сторону-відповідача і передає заяву до однієї із секцій.

2. Відповідно до пункту 1(а) правила 26, судді, обрані від Договірної Сторони-заявника та Договірної Сторони-відповідача, за посадою входять до складу палати, сформованої для розгляду справи. Правило 30 застосовується у випадку, якщо заяву було подано кількома Договірними Сторонами або якщо заяви з таким самим предметом, подані кількома Договірними Сторонами, розглядаються разом відповідно до пункту 2 правила 43.

3. Після передання справи до секції голова секції створює палату, відповідно до пункту 1 правила 26, і пропонує Договірній Стороні-відповідачеві подати у письмовій формі зауваження щодо прийнятності заяви. Отримані таким чином зауваження Секретар доводить до відома Договірної Сторони-заявника, яка у відповідь може подати свої зауваження в письмовій формі.

4. До прийняття рішення щодо прийнятності заяви палата або її голова можуть запропонувати сторонам подати додаткові зауваження в письмовій формі.

5. Слухання щодо прийнятності проводиться у випадку, коли одна чи більше Договірних Сторін, яких це стосується, вимагають цього або коли палата вирішить так на власний розсуд.

6. Перед призначенням письмової і, коли це доцільно, усної процедури голова палати проводить консультації зі сторонами.

Індивідуальні заяви

Правило 52[1]
(Передання заяв до секцій)

1. Кожну заяву, подану згідно зі статтею 34 Конвенції, Голова Суду передає до секції, намагаючись при цьому забезпечити рівномірний розподіл справ між секціями.

2. Відповідно до пункту 1 правила 26, голова відповідної секції створює палату у складі семи суддів, як це передбачено пунктом 1 статті 27 Конвенції.

3. До створення палати відповідно до попереднього пункту голова секції здійснює повноваження, які цим Регламентом покладаються на голову палати.

Правило 53[19]
(Процедура в комісії)

1. Суддя-доповідач та суддя, обраний від відповідної Договірної Сторони, якщо вони не є членами комісії, можуть бути запрошені до участі в нарадах комісії.

2. Відповідно до статті 28 Конвенції, Комісія може — одноголосним голосуванням — визнати неприйнятною або вилучити з реєстру справ Суду заяву, якщо така ухвала може бути винесена без додаткового вивчення. Ця ухвала є остаточною. Заявника сповіщають листом про рішення комісії.

3. Якщо жодної ухвали згідно з пунктом 2 цього правила не винесено, заява передається для розгляду до палати, створеної відповідно до пункту 2 правила 52.

Правило 54[1]
(Процедура в палаті)

1. Палата може одразу визнати заяву неприйнятною або вилучити її з реєстру справ Суду.

2. В альтернативному випадку палата або її голова може вирішити:

a) зажадати від сторін фактичну інформацію, документи чи інші необхідні, на їхню думку, матеріали;

b) повідомити про заяву Договірну Сторону-відповідача і попросити цю сторону подати письмові зауваження з приводу заяви, а після одержання її відповіді попросити заявника подати свої зауваження у відповідь;

c) запропонувати сторонам подати додаткові зауваження в письмовій формі.

3. До винесення ухвали щодо прийнятності палата, якщо вона вважає, що цього вимагають її функції згідно з Конвенцією, може вирішити, на прохання сторони або з власної ініціативи, провести слухання. У такому випадку, якщо палата, як виняток, не вирішить інакше, сторонам також пропонується подати питання, які виникають стосовно суті заяви.

Правило 54A[20]
(Спільний розгляд прийнятності заяви та справи по суті)

1. Вирішуючи повідомити про заяву Договірну Сторону-відповідача, згідно з підпунктом (b) пункту 2 правила 54, палата також може прийняти рішення про одночасний розгляд прийнятності заяви та по суті справи, відповідно до пункту 3 статті 29 Конвенції. У такому випадку сторонам пропонується додати до своїх зауважень будь-які свої доводи стосовно справедливої сатисфакції та пропозиції щодо дружнього врегулювання.

2. Якщо дружнього врегулювання чи іншого вирішення не досягнуто і палата переконалася, на підставі аргументів сторін, що справа прийнятна і готова для розгляду по суті, тоді палата невідкладно ухвалює рішення, до якого включається ухвала палати щодо прийнятності.

3. Якщо палата вважає за доцільне, вона може, проінформувавши сторони, невідкладно, без попереднього застосування процедури, згаданої у пункті 2 вище, перейти до ухвалення рішення, до якого включається її ухвала щодо прийнятності.

Міждержавні та індивідуальні заяви

Правило 55
(Твердження про неприйнятність)

Будь-які заперечення щодо неприйнятності, наскільки дозволяють їхній характер та обставини, мають бути винесені Договірною Стороною-відповідачем у тих її письмових та усних зауваженнях щодо прийнятності заяви, що подаються відповідно до правила 51 або 54, залежно від обставин.

Правило 56[21]
(Ухвала палати)

1. В ухвалі палати має бути зазначено, як її було винесено — одноголосно чи більшістю голосів; ухвала має бути вмотивована.

2. Секретар повідомляє ухвалу палати заявникові. Ухвала також повідомляється Договірній Стороні чи сторонам, яких це стосується, а також тій чи іншій третій стороні — тобто тим сторонам, яких раніше інформували про заяву відповідно до цього Регламенту.

Правило 57[22]
(Мова, якою виноситься ухвала)

1. Усі ухвали палат виносяться або англійською, або французькою мовою, окрім випадку, коли Суд вирішує, що дана ухвала має бути винесена обома офіційними мовами.

2. Опублікування таких ухвал в офіційних матеріалах Суду, як передбачено в правилі 78, здійснюється обома офіційними мовами Суду.

Глава V
Провадження після прийняття заяви

Правило 58[23]
(Міждержавні заяви)

1. Якщо палата вирішила прийняти заяву, подану згідно зі статтею 33 Конвенції, голова палати після консультацій із заінтересованими Договірними Сторонами встановлює строк подання письмових зауважень по суті справи та надання додаткових доказів. Проте за згодою заінтересованих Договірних Сторін голова може видати розпорядження про те, що можна обійтися без письмової процедури.

2. Має бути проведене слухання по суті справи, якщо одна чи більше заінтересованих Договірних Сторін вимагають цього або якщо палата вирішить так з власної ініціативи. Голова палати призначає усну процедуру.

Правило 59[1]
(Індивідуальні заяви)

1. Після оголошення заяви, поданої згідно зі статтею 34 Конвенції, прийнятною палата або її голова може попросити сторони подати додаткові докази та письмові зауваження.

2. За відсутності іншої умови, сторонам надається однаковий строк для подання зауважень.

3. За клопотанням сторони або з власної ініціативи палата може вирішити, якщо вона вважає, що цього вимагають її функції згідно з Конвенцією, провести слухання по суті.

4. Голова палати призначає, коли це необхідно, письмову та усну процедури.

Правило 60
(Вимоги справедливої сатисфакції)

1. Будь-яка вимога, яку заявник — Договірна Сторона або заявник побажає висунути, щоб отримати справедливу сатисфакцію відповідно до статті 41 Конвенції, має бути викладена в письмових зауваженнях по суті, якщо голова палати не видасть розпорядження вчинити інакше, або — якщо такі письмові зауваження не подаються — у спеціальному документі, що подається не пізніше ніж через два місяці після проголошення заяви прийнятною.

2. Має бути наведено детальний перелік претензій з відповідними документами чи посвідками, що підтверджують вимогу, без наявності яких палата може відхилити вимогу повністю або частково.

3. Будь-коли під час провадження палата може запропонувати стороні подати міркування щодо позову з вимогою справедливої сатисфакції.

Правило 61 вилучено

Правило 62[24]
(Дружнє врегулювання)

1. Як тільки заяву визнано прийнятною, Секретар, діючи за вказівками палати або її голови, налагоджує зв'язок зі сторонами з метою забезпечення дружнього врегулювання спору, відповідно до пункту 1(b) статті 38 Конвенції. Палата вживає заходів, які вважаються доцільними для сприяння такому врегулюванню.

2. Відповідно до пункту 2 статті 38 Конвенції, переговори стосовно дружнього врегулювання мають бути конфіденційними і не повинні впливати на доводи сторін у змагальному процесі. У змагальному процесі не можна посилатися або розраховувати на жодні письмові чи усні повідомлення, на пропозиції чи поступки, які було зроблено в рамках спроби досягнення дружнього врегулювання.

3. Якщо Секретар повідомить палату про те, що сторони погодилися на дружнє врегулювання, палата, пересвідчившись у тому, що врегулювання було досягнуте на основі поваги до прав людини, як визначено в Конвенції та протоколах до неї, вилучає справу з реєстру справ Суду на підставі пункту 3 правила 44.

4. Пункти 2 і 3 застосовуються з урахуванням відповідних змін до процедури, передбаченої правилом 54А.

Глава VI
Слухання

Правило 63[25]
(Відкритий характер слухань)

1. Слухання мають бути відкритими, якщо, з огляду на виняткові обставини і керуючись положенням пункту 2 цього правила, палата — з власної ініціативи або на прохання сторони чи іншої заінтересованої особи — не вирішить інакше.

2. Преса та відвідувачі можуть не допускатися в зал засідань протягом усього слухання або якоїсь його частини в інтересах збереження моралі, громадського порядку або національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх чи захист приватного життя сторін, чи в разі крайньої необхідності, якщо, на думку голови, в особливих випадках публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

3. У клопотанні про забезпечення закритості слухання, поданому на підставі пункту 1 цього правила, мають бути наведені відповідні причини і зазначено, чи це стосується всього слухання, чи лише його частини.

Правило 64[1]
(Проведення слухань)

1. Голова палати організовує і спрямовує слухання та визначає порядок, у якому присутні на засіданні запрошуються до виступу.

2. Будь-який суддя має право ставити запитання будь-якій особі, присутній на засіданні палати.

Правило 65[1]
(Нез'явлення на слухання)

Якщо сторона чи будь-яка інша особа, що має бути присутньою на слуханні, не з'явиться або відмовляється зробити це, тоді, незважаючи на таку обставину, палата може продовжувати слухання, але за умови, якщо вона впевнена, що це відповідатиме вимогам належного здійснення правосуддя.

Правила 66–69 вилучено

Правило 70[26]
(Стенографічний запис слухання)

1. За розпорядженням голови палати, секретареві може бути доручено ведення стенографічного запису слухання. Такий стенографічний запис містить:

a) склад палати;

b) список осіб, присутніх на слуханні в палаті;

c) тексти подань, поставлені запитання та відповіді на них;

d) текст ухвали, оголошеної під час слухання.

2. Якщо увесь стенографічний запис або його частина виконані неофіційною мовою, секретар має організувати його переклад на одну з офіційних мов.

3. Представники сторін отримують примірник стенографічного запису для того, щоб під контролем секретаря чи голови палати внести виправлення, але ці виправлення ні в якому разі не повинні вплинути на зміст і суть сказаного. Секретар, відповідно до вказівок голови, має визначити час, що відводиться з цією метою.

4. Стенографічний запис після внесення виправлень підписується головою палати і секретарем і стає складовою частиною засвідчених матеріалів у справі.

Глава VII
Провадження у Великій палаті

Правило 71[27]
(Застосовність процедурних положень)

1. Положення, що регулюють провадження в палатах, застосовуються, після внесення необхідних змін, до провадження у Великій палаті.

2. Повноваження, які надаються палаті положеннями пункту 3 правила 54 та пункту 3 правила 59 стосовно проведення слухання, можуть, під час провадження у Великій палаті, також здійснюватися головою Великої палати.

Правило 72
(Відмова палати від юрисдикції на користь Великої палати)

1. Відповідно до статті 30 Конвенції, якщо справа, яка перебуває на розгляді в палаті, порушує серйозне питання щодо тлумачення Конвенції чи протоколів до неї або якщо вирішення питання, яке вона розглядає, може призвести до результату, несумісного з рішенням, постановленим Судом раніше, палата може в будь-який час до постановлення рішення відмовитися від своєї юрисдикції на користь Великої палати, якщо жодна зі сторін у справі не заперечує проти цього відповідно до пункту 2 цього правила. Умотивовувати рішення щодо відмови від юрисдикції немає потреби.

2. Секретар повідомляє сторони про намір палати відмовитися від своєї юрисдикції. Сторони мають один місяць від дати цього повідомлення, упродовж якого вони можуть надіслати до канцелярії належним чином вмотивоване заперечення. Палата вважатиме недійсним заперечення, що не відповідає цим умовам.

Правило 73
(Клопотання сторони про передання справи до Великої палати)

1. Відповідно до статті 43 Конвенції, будь-яка сторона у справі може, у виняткових випадках, упродовж трьох місяців від дати постановлення рішення палатою надіслати до канцелярії письмове клопотання щодо передання справи до Великої палати. У своєму клопотанні сторона має зазначити важливе питання, що стосується тлумачення або застосування

Конвенції чи протоколів до неї, або важливе питання загального значення, яке, на її думку, вимагає розгляду Великою палатою.

2. Колегія у складі п'яти суддів Великої палати, створена відповідно до пункту 6 правила 24, розглядає клопотання виключно на підставі наявних матеріалів у справі. Вона задовольняє клопотання лише в тому разі, коли вважає, що справа дійсно порушує таке питання чи проблему. Умотивовувати відмову щодо клопотання немає потреби.

3. Якщо колегія задовольняє клопотання, Велика палата вирішує справу шляхом постановлення судового рішення.

Глава VIII
Судові рішення

Правило 74
(Зміст судового рішення)

1. Судове рішення, згідно зі статтями 42 і 44 Конвенції, має містити:

a) імена голови та інших суддів, що входять до складу палати, яка постановила рішення, а також імена секретаря чи заступника секретаря;

b) дати постановлення рішення та його проголошення;

c) опис сторін;

d) імена довірених осіб, адвокатів чи радників сторін;

e) виклад перебігу процесу;

f) факти у справі;

g) стислий виклад подань сторін;

h) умотивування з погляду права;

i) резолютивні положення рішення;

j) ухвалу щодо відшкодування витрат, якщо така є;

k) зазначення кількості суддів, що складають більшість;

l) коли це доцільно, зазначення того, який текст є автентичним.

2. Будь-який суддя, що брав участь у розгляді справи, має право додати до рішення або свою окрему думку, що збігається чи розходиться з рішенням, або просто констатацію своєї незгоди.

Правило 75
(Постанова про справедливу сатисфакцію)

1. Якщо палата виявить, що було порушення Конвенції, в тому самому рішенні вона приймає постанову щодо застосування статті 41 Конвенції, якщо це питання, порушене відповідно до правила 60, готове для винесення постанови. Якщо питання не готове для винесення постанови, палата має відкласти його повністю або частково та призначити подальшу процедуру.

2. З метою прийняття постанови щодо застосування статті 41 Конвенції палата має, наскільки це можливо, складатися із тих суддів, які розглядали справу по суті. Якщо виявиться неможливим сформувати палату в первісному складі, голова Суду повинен доповнити або сформувати палату шляхом жеребкування.

3. Проголошуючи постанову про справедливу сатисфакцію згідно зі статтею 41 Конвенції, палата може розпорядитися про те, що — у разі коли розрахунок не буде проведено в межах зазначеного строку, — на суми, призначені до сплати як відшкодування, мають нараховуватися відсотки.

4. Якщо Суд буде поінформовано про досягнення угоди між потерпілою стороною та Договірною Стороною, відповідальною за порушення, він має перевірити, чи справедливий характер має ця угода, і якщо виявиться, що угода є справедливою, він вилучає справу з реєстру відповідно до пункту 3 правила 43.

Правило 76[28]
(Мова, якою виноситься судове рішення)

1. Усі рішення виносяться або англійською, або французькою мовою, окрім випадку, коли Суд вирішує винести рішення обома офіційними мовами.

2. Опублікування рішень в офіційних матеріалах Суду, як передбачено у правилі 78, здійснюється обома офіційними мовами Суду.

Правило 77
(Підписання, проголошення та повідомлення судового рішення)

1. Рішення підписуються головою палати і секретарем.

2. Рішення проголошується головою палати або, за його дорученням, іншим суддею у відкритому слуханні. Довірені особи та представники сторін мають бути вчасно повідомлені про дату цього слухання. Інакше проголошенням рішення вважатиметься повідомлення, передбачене в пункті 3 цього правила.

3. Рішення передається до Комітету міністрів. Секретар надсилає завірені копії сторонам, Генеральному секретареві Ради Європи, третій стороні чи іншій безпосередньо заінтересованій особі. Оригінал, належним чином підписаний та скріплений печаткою, здається на зберігання до архіву Суду.

Правило 78
(Опублікування судових рішень та інших документів)

Відповідно до пункту 3 статті 44 Конвенції, остаточні рішення Суду публікуються в належній формі, відповідальність за їх опублікування покладається на Секретаря. Крім того, Секретар є також відповідальним за опублікування офіційних матеріалів з вибраними судовими рішеннями, ухвалами та будь-яким документом, який Голова Суду вважає за корисне опублікувати.

Правило 79
(Клопотання про тлумачення судового рішення)

1. Сторона може подати клопотання з приводу тлумачення судового рішення впродовж одного року після проголошення цього рішення.

2. Клопотання подається до канцелярії. У ньому має бути чітко зазначено, який саме момент чи які саме моменти у викладі рішення потребують тлумачення.

3. Попередній склад палати з власної ініціативи може прийняти рішення відхилити клопотання, мотивуючи це тим, що немає підстав для розгляду. Якщо неможливо сформувати палату в попередньому складі, голова палати доповнює або повністю формує її шляхом жеребкування.

4. Якщо палата не відхилить клопотання, секретар повідомляє про нього іншу сторону чи сторони і пропонує їм подати письмові зауваження в межах строку, встановленого головою палати. Голова палати також призначає дату слухання, якщо палата вирішить проводити його. Палата вирішує питання шляхом постановлення судового рішення.

Правило 80
(Клопотання про перегляд судового рішення)

1. Будь-яка сторона в разі виявлення факту, який за своїм характером міг би мати вирішальне значення і який у той час, коли проголошувалося судове рішення, був невідомий Суду і підставно не міг бути відомий цій стороні, може впродовж шестимісячного строку після того, як ця сторона дізналася про такий факт, звернутися до Суду з клопотанням переглянути це рішення.

2. У клопотанні має бути зазначено, яке саме рішення потребує перегляду, та має міститися інформація, необхідна для підтвердження того, що було дотримано умов, викладених у пункті 1. До нього додаються копії всіх підтверджувальних документів. Клопотання та підтверджувальні документи подаються до канцелярії.

3. Попередній склад палати з власної ініціативи може прийняти рішення відхилити клопотання, мотивуючи це тим, що немає підстав для розгляду. Якщо неможливо сформувати палату в попередньому складі, голова палати доповнює або повністю формує її шляхом жеребкування.

4. Якщо палата не відхилить клопотання, Секретар повідомляє про нього іншу сторону чи сторони і пропонує їм подати письмові зауваження в межах строку, встановленого головою палати. Голова палати також призначає дату слухання, якщо палата вирішить проводити його. Палата вирішує це питання шляхом ухвалення судового рішення.

Правило 81
(Виправлення помилок в ухвалах і судових рішеннях)

Незалежно від положень щодо перегляду судових рішень та поновлення заяв у реєстрі справ Суд може, з власної ініціативи або за клопотанням сторони, поданим протягом одного місяця від дати проголошення ухвали або судового рішення, виправити описки, неточності в підрахунках чи явні помилки.

Глава IX
Консультативні висновки

Правило 82

У провадженнях з приводу надання консультативних висновків, крім положень статей 47, 48 та 49 Конвенції, Суд застосовує і подальші положення. Він також застосовує інші положення цього Регламенту такою мірою, наскільки він вважає це за доцільне.

Правило 83

Клопотання про надання консультативного висновку подається до канцелярії. У клопотанні має бути повно і точно викладене питання, з якого Суд має надати висновок, а також:

a) дата, коли Комітет міністрів ухвалив рішення, про яке йдеться в пункті 3 статті 47 Конвенції;

b) імена та адреси особи або осіб, призначених Комітетом міністрів для того, щоб надати Суду роз'яснення, які можуть йому знадобитися.

Разом із клопотанням подаються всі документи, що можуть прояснити це питання.

Правило 84

1. Після отримання клопотання секретар передає його копію всім членам Суду.

2. Секретар інформує Договірні Сторони про те, що Суд готовий отримувати їхні письмові зауваження.

Правило 85

1. Голова Суду встановлює строк подання письмових зауважень чи інших документів.

2. Письмові зауваження або інші документи подаються до канцелярії. Секретар передає їхні копії всім членам Суду, Комітетові міністрів та кожній із Договірних Сторін.

Правило 86

Після завершення письмової процедури голова Суду вирішує, чи потрібно надати можливість Договірним Сторонам, які подали письмові зауваження, викласти їх під час усного розгляду, призначеного з цією метою.

Правило 87

Якщо Суд вважає, що клопотання про надання консультативного висновку виходить за межі його консультативної компетенції, визначеної в статті 47 Конвенції, він має засвідчити це у вмотивованій ухвалі.

Правило 88

1. Консультативні висновки затверджуються більшістю голосів Пленуму Суду. У висновках має бути зазначено кількість суддів, що складають більшість.

2. Будь-який суддя, якщо він цього бажає, може додати до висновку Суду або свою окрему думку, що збігається чи розходиться з консультативним висновком, або просто констатацію своєї незгоди.

Правило 89

Консультативний висновок зачитує голова Суду або уповноважений ним суддя у відкритому засіданні, однією з двох офіційних мов, із завчасним повідомленням про це Комітету міністрів та кожної з Договірних Сторін.

Правило 90

Висновок, а також будь-яка ухвала, прийнята згідно з правилом 84, мають бути підписані Головою Суду і Секретарем. Оригінал, належним чином підписаний і скріплений печаткою, здається на зберігання до архіву Суду. Секретар надсилає засвідчені копії Комітетові міністрів, Договірним Сторонам та Генеральному секретареві Ради Європи.

Глава X
Правова допомога

Правило 91

1. Голова палати може — або на прохання заявника, що подає заяву згідно зі статтею 34 Конвенції, або з власної ініціативи — надати заявникові безоплатну правову допомогу у зв'язку із наданням роз'яснень у справі з моменту, коли від Договірної Сторони-відповідача отримано письмові зауваження щодо прийнятності цієї справи, відповідно до пункту 2(b) правила 54, або зі спливом строку їх подання.

2. За умови додержання правила 96, якщо заявникові було надано правову допомогу у зв'язку з наданням роз'яснень у справі перед палатою, цей грант залишається в силі також і для цілей представництва заявника перед Великою палатою.

Правило 92

Правова допомога може бути надана лише тоді, коли голова палати переконається в тому, що:

a) вона є необхідною для належного ведення справи в палаті;

b) заявникові бракує достатніх коштів, щоб оплатити вартість усіх або частини витрат.

Правило 93

1. Для того щоб визначити, чи бракує заявникам достатніх коштів для оплати вартості всіх або частини витрат, їм необхідно заповнити бланк декларації, де мають бути зазначені дані про їхні доходи, про наявність нерухомості та фінансових зобов'язань стосовно утриманців чи про будь-які інші фінансові зобов'язання. Така декларація має бути засвідчена відповідним національним органом чи органами.

2. Заінтересованим Договірним Сторонам пропонується подати свої письмові зауваження.

3. Після отримання інформації, зазначеної вище в пунктах 1 і 2, голова палати вирішує, чи має бути надана правова допомога. Секретар повідомляє про це відповідні сторони.

Правило 94

1. Гонорари сплачуються адвокатам або іншим особам, призначеним відповідно до пункту 4 правила 36. Коли це доцільно, гонорар може бути сплачений більш як одному такому представникові.

2. Правова допомога може надаватися не лише для сплати гонорарів за представництво, а може також охоплювати дорожні витрати, прожитковий мінімум та інші необхідні витрати, яких зазнають заявник або призначений представник.

Правило 95

В ухвалі про надання правової допомоги секретар зазначає:

a) розмір гонорарів, що мають бути сплачені відповідно до чинної розрахункової таблиці правової допомоги;

b) загальну суму витрат, що мають бути оплачені.

Правило 96

Якщо голова палати переконається в тому, що умови, викладені в правилі 92, більше не виконуються, він може в будь-який час відкликати грант правової допомоги або змінити суму виплат.

Розділ III
ПЕРЕХІДНІ ПРАВИЛА

Правило 97
(Строк повноважень суддів)

Строк повноважень суддів, які були членами Суду на день набрання чинності Протоколом № 11 до Конвенції, обчислюється з цієї дати.

Правило 98
(Головування в секціях)

Упродовж трирічного строку з моменту набрання чинності Протоколом № 11 до Конвенції:

a) двоє голів секцій, які не є одночасно заступниками голови Суду, та заступники голів секцій обираються на посаду строком на 18 місяців;

b) заступники голів секцій не можуть бути одразу переобрані на новий строк.

Правило 99
(Взаємозв'язок між Судом та Комісією)

1. При розгляді справ, що постають перед Судом згідно з пунктами 4 і 5 статті 5 Протоколу № 11 до Конвенції, Суд може запропонувати Комісії делегувати одного чи більше її членів для участі в розгляді справи в Суді.

2. При розгляді справ, про які йшлося в попередньому пункті, Суд бере до уваги доповідь Комісії, затверджену згідно з колишньою статтею 31 Конвенції.

3. Якщо голова палати не вирішить інакше, доступ громадськості до зазначеної доповіді має бути забезпечено через секретаря — по можливості якнайшвидше після того, як справу було порушено в Суді.

4. Інші справи, що складають реєстр справ Комісії, в тому числі меморандуми та зауваження у справах, порушених у Суді за пунктами 2–5 статті 5 Протоколу № 11, мають залишатися конфіденційними, якщо голова палати не вирішить інакше.

5. У справах, щодо яких Комісія зібрала докази, але не змогла прийняти доповідь відповідно до колишньої статті 31 Конвенції, Суд бере до уваги ті стенографічні записи, документацію та думку представників Комісії, що випливають із розслідування.

Правило 100
(Провадження в палаті та у Великій палаті)

1. З приводу справ, переданих до Суду згідно з пунктом 4 статті 5 Протоколу № 11 до Конвенції, колегія Великої палати, створена відповідно до пункту 6[29] правила 24, виключно на підставі наявних матеріалів у справі вирішує, хто має розглядати справу — палата чи Велика палата.

2. Якщо справа вирішується палатою, судове рішення палати, відповідно до пункту 4 статті 5 Протоколу № 11, має бути остаточним, і правило 73 не застосовується.

3. Справи, передані до Суду згідно з пунктом 5 статті 5 Протоколу № 11, голова Суду передає до Великої палати.

4. Для розгляду кожної справи, переданої до Великої палати згідно з пунктом 5 статті 5 Протоколу № 11, склад Великої палати має бути доповнений суддями, призначеними за ротацією в межах однієї з груп, зазначених у пункті 31 правила 24, причому справи передаються в групи на альтернативній основі.

Правило 101
(Надання правової допомоги)

На підставі правила 96, у справах, порушених у Суді згідно з пунктами 2–5 статті 5 Протоколу № 11 до Конвенції, правова допомога, надана заявникові для провадження в Комісії чи в колишньому Суді, залишається в силі також і для цілей його представництва в Суді.

Правило 102
(Клопотання про тлумачення або перегляд судового рішення)

1. Коли сторона звертається з клопотанням щодо тлумачення або перегляду рішення, проголошеного колишнім Судом, голова Суду передає клопотання до однієї із секцій, відповідно до умов, викладених у правилі 51 або 52, залежно від обставин.

2. Незважаючи на пункт 3 правила 79 та пункт 3 правила 80, голова відповідної секції створює нову палату для розгляду цього клопотання.

3. До складу палати, що має бути створена, входять за посадою:

a) голова секції;

та, незалежно від того, чи входять вони до складу відповідної секції,

b) суддя, обраний від будь-якої заінтересованої Договірної Сторони, або, якщо він не може брати участь у розгляді, будь-який суддя, призначений згідно з правилом 29;

c) будь-який суддя Суду, що входив до складу попередньої палати, яка проголошувала рішення колишнього Суду.

4. *a)* Інших членів палати голова секції визначає шляхом жеребкування з-поміж членів відповідної секції.

b) Члени секції, яких не було призначено в такий спосіб, беруть участь у розгляді справи як підмінні судді.

Розділ IV
ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

Правило 103
(Зміна або призупинення правила)

1. Будь-які поправки до положень цього Регламенту приймаються більшістю голосів членів Суду на пленарному засіданні за умови внесення попередньої пропозиції. Письмове повідомлення про запропоновану поправку має бути надіслане Секретареві принаймні за один місяць до засідання, на якому проводитиметься обговорення. Після отримання такого повідомлення Секретар, по можливості якнайшвидше, повідомляє всіх членів Суду.

2. Будь-яке правило, що стосується внутрішнього розпорядку роботи Суду, може бути призупинене на пропозицію, без попереднього повідомлення, за умови, що заінтересована палата прийме ухвалу одностайно. В такому разі призупинення правила застосовується обмежено, лише з конкретною метою, для якої це було запропоновано.

Правило 104[30]
(Набрання Регламентом чинності)

Цей Регламент набирає чинності з 1 листопада 1998 року.

ДОДАТОК ДО РЕГЛАМЕНТУ[31]
(стосовно розслідувань)

Правило А1
(Заходи розслідування)

1. Палата має право, за клопотанням сторони або з власної ініціативи, вжити будь-який захід розслідування, який, на її думку, може допомогти з'ясуванню фактів у справі. Крім того, палата може звернутися до сторони з проханням подати документальні докази, а також вирішити заслухати як свідка або експерта чи в будь-якій іншій якості особу, докази або твердження якої, на її погляд, можуть допомогти у виконанні такого завдання.

2. Палата може також звернутися до будь-якої особи чи інституції на власний вибір з проханням висловити думку або підготувати письмове повідомлення з приводу того чи іншого питання, якщо вона вважає це за необхідне у даній справі.

3. Після того як справу оголошено прийнятною або, за виняткових обставин, до моменту винесення ухвали щодо прийнятності справи, палата може делегувати одного чи кількох своїх членів або інших суддів Суду для з'ясування обставин і фактів, розслідування на місці чи отримання доказів у якийсь інший спосіб. Палата може також доручити тій чи іншій особі чи інституції на власний вибір надавати такій делегації допомогу у визначений палатою спосіб.

4. Положення цього розділу стосовно здійснюваних делегацією заходів розслідування застосовуються, *mutatis mutandis*, до будь-якого такого провадження, яке здійснює сама ця палата.

5. Провадження, яке становить частину того чи іншого розслідування, здійснюваного палатою чи її делегацією, має бути закритим, за винятком випадків, коли голова палати або керівник делегації вирішує інакше.

6. Голова палати може, якщо вважає за потрібне, запропонувати або надати дозвіл тій чи іншій третій стороні взяти участь у заході розслідування. Голова встановлює умови такої участі і може обмежити її, якщо таких умов не дотримано.

Правило А2
(Зобов'язання сторін стосовно заходів розслідування)

1. Заявник та відповідна Договірна Сторона надають Суду допомогу, необхідну для здійснення того чи іншого заходу розслідування.

2. Договірна Сторона, на території якої делегація проводить розслідування на місці, створює для делегації відповідні умови для роботи і надає необхідну допомогу для належного проведення заходів. Зокрема, Договірна Сторона робить все необхідне для забезпечення пересування делегації в межах своєї території та піклується про всі необхідні заходи безпеки щодо її членів. Договірна Сторона повинна вжити заходів для виключення можливості негативних наслідків для особи чи організації, яка надає делегації будь-який доказ чи допомогу.

Правило А3
(Нез'явлення до делегації)

Якщо сторона чи будь-яка інша особа, що має бути заслухана перед делегацією, не з'являється або відмовляється зробити це, тоді, незважаючи на таку обставину, делегація має право продовжувати здійснення своїх заходів, якщо вона переконана в тому, що ця обставина не суперечить належному здійсненню правосуддя.

Правило А4
(Здійснення делегацією заходів розслідування)

1. Делегати здійснюють відповідні повноваження, які надані палаті Конвенцією або цим Регламентом, та забезпечують розслідування.

2. Перед здійсненням заходів розслідування керівник делегації може прийняти рішення про проведення підготовчого засідання зі сторонами чи їхніми представниками.

Правило А5
(Виклик свідків, експертів та інших осіб при проведенні делегацією заходів розслідування)

1. Виклик свідків, експертів та інших осіб, які мають бути заслухані делегацією, здійснює Секретар Суду.

2. У виклику має бути зазначено:

a) справа, у зв'язку з якою здійснюється виклик;

b) предмет розслідування, експертизи чи іншого заходу, що здійснюється за розпорядженням палати або голови палати;

c) умови грошового забезпечення, яке має надаватися викликаним особам.

3. Наскільки це можливо, сторони мають надавати достатню інформацію, необхідну для встановлення особи свідків, експертів чи інших осіб, які підлягають виклику, а також їхні адреси.

4. Згідно з пунктом 2 правила 37, Договірна Сторона, на території якої проживає свідок, повинна забезпечити вручення повістки про виклик, яка надійшла з палати. У разі неможливості такого вручення Договірна Сторона має у письмовій формі навести причини. Після цього Договірна Сторона вживає всіх необхідних заходів для забезпечення явки викликаних осіб, що перебувають під її юрисдикцією і контролем.

5. Керівник делегації може зажадати присутності свідків, експертів та інших осіб під час проведення делегацією заходів розслідування на місці. Договірна Сторона, на території якої проводиться розслідування, має, у разі надходження відповідного прохання, вжити всіх необхідних заходів для забезпечення такої присутності.

6. Якщо на прохання чи від імені Договірної Сторони викликано свідка, експерта чи іншу особу, витрати на забезпечення їхньої явки несе ця Сторона, крім випадків, коли палата вирішує інакше. У разі якщо особа, що підлягає виклику, перебуває під вартою в Договірній державі, на території якої делегація здійснює розслідування на місці, витрати на забезпечення явки цієї особи несе Договірна Сторона, за винятком випадків, коли палата вирішує інакше. У всіх інших випадках палата вирішує, чи має такі витрати нести Рада Європи, чи їх повинен компенсувати заявник або третя сторона, на клопотання яких чи від імені яких забезпечувалася явка цієї особи. У будь-якому випадку прийнятний розмір таких витрат визначає голова палати.

Правило A6
(Присяга чи офіційна заява свідків та експертів перед даванням показань)

1. Після встановлення особи і перед даванням показань кожний свідок складає присягу чи робить таку офіційну заяву:

> «Присягаю,» — або «Офіційно заявляю, згідно зі своєю честю і совістю,» — «що говоритиму правду, всю правду і нічого, крім правди».

Цей акт фіксується у протоколі.

2. Після встановлення особи і перед виконанням свого завдання для делегації кожний експерт складає присягу чи робить таку офіційну заяву:

> «Присягаю,» — або «Офіційно заявляю,» — «що виконуватиму свої функції експерта чесно й сумлінно».

Цей акт фіксується у протоколі.

Правило A7
(Заслуховування делегацією свідків, експертів та інших осіб)

1. Будь-який делегат має право ставити запитання уповноваженим особам, адвокатам чи радникам сторін, заявникові, свідкам та експертам, а також будь-якій іншій особі, присутній на засіданні делегації.

2. Свідки, експерти та інші особи, присутні на засіданні делегації, можуть бути опитані уповноваженими особами, адвокатами чи радниками сторін, за умови, що опитування здійснюється під контролем керівника делегації. У разі висунення заперечення проти поставленого запитання рішення приймає керівник делегації.

3. Крім випадків, коли існують виняткові обставини, та зі згоди керівника делегації, свідки, експерти й інші особи, яких має заслухати делегація, допускаються на заслуховування лише після того, як вони дали показання.

4. Щодо свідків, експертів та інших осіб, які мають бути заслухані за відсутності сторін у справі, керівник делегації має право встановлювати певний порядок, якщо цього вимагають інтереси належного здійснення правосуддя.

5. У разі виникнення спору у зв'язку з відведенням свідка чи експерта, рішення приймає керівник делегації. З метою одержання інформації делегація має право заслухати особу, яка не правоможна давати показання як свідок чи експерт.

Правило А8
(Стенографічний запис провадження, здійснюваного делегацією)

1. Будь-яке провадження стосовно заходу розслідування делегації має бути зафіксоване у вигляді стенографічного звіту, який готує Секретар. У такому звіті має бути зазначено:

a) склад делегації;

b) список тих, хто був присутнім на засіданні делегації, тобто уповноважених осіб, адвокатів та радників залучених у справу сторін;

c) прізвища, імена, опис та адреса кожного свідка, експерта чи іншої заслуханої особи;

d) текст поданих показань, поставлених запитань і наданих відповідей;

e) текст ухвали, винесеної під час провадження, здійснюваного делегацією чи її керівником.

2. Якщо увесь стенографічний звіт або його частину виконано неофіційною мовою, Секретар вживає заходів для його перекладу на одну з офіційних мов Суду.

3. Представники сторін мають одержати копію стенографічного звіту для внесення правок, проте за умови, що це відбуватиметься під контролем Секретаря або керівника делегації і що в жодному разі такі правки не спотворюватимуть змісту й логіки сказаного. Стосовно цієї процедури секретар встановлює строки, керуючись вказівками керівника делегації.

4. Після внесення правок стенографічний звіт підписують керівник делегації та Секретар, після чого він стає офіційним документом у справі.

ПРАКТИЧНА РЕКОМЕНДАЦІЯ[32]

Клопотання про вжиття тимчасових заходів

(Правило 39 Регламенту Суду)

Заявники або їхні юридичні представники[33], які звертаються з клопотанням про вжиття тимчасового заходу, як це передбачено правилом 39 Регламенту Суду, повинні дотримати вимог, викладених нижче.

У разі невиконання цих вимог Суд не зможе належним чином і вчасно розглянути такі клопотання.

I. Клопотання, що мають передаватися факсимільним зв'язком, електронною поштою або кур'єром

У невідкладних випадках, зокрема, коли у справі йдеться про екстрадицію чи депортацію, передбачені правилом 39 клопотання про вжиття тимчасових заходів мають відправлятися факсимільним зв'язком, електронною поштою[34] або кур'єром. Якщо це можливо, таке клопотання має бути викладене однією з офіційних мов Договірних Сторін. Титульна сторінка клопотання має завжди містити такий напис жирним шрифтом:

«Rule 39 — Urgent/Article 39 — Urgent»

Факсом або електронною поштою клопотання відправляються у межах робочого часу[35], за винятком випадків, коли забезпечити це абсолютно неможливо. Якщо клопотання надсилається електронною поштою, одночасно має бути відправлена і його друкована копія. Такі клопотання не слід відправляти звичайною поштою, з огляду на ризик, що вони не надійдуть до Суду своєчасно, а отже, не будуть розглянуті належним чином.

Якщо упродовж очікуваного часу Суд не відповів на термінове клопотання, надіслане згідно з правилом 39, заявникам чи їхнім представникам слід зателефонувати в робочий час до канцелярії Суду.

II. Своєчасне подання клопотань

Клопотання про вжиття тимчасових заходів слід надсилати до Суду якомога швидше після ухвалення остаточного рішення національним органом, для того щоб Суд і канцелярія мали достатньо часу для вивчення даного питання.

Однак у справах стосовно екстрадиції чи депортації, заходи з виконання яких можуть вживатися одразу після винесення національним органом остаточного рішення, рекомендується подати відповідні документи чи матеріали, пов'язані з таким клопотанням, ще до моменту прийняття остаточного рішення.

Заявники та їхні представники мають пам'ятати про ймовірну неможливість вчасного і належного розгляду клопотань, надісланих в останній момент.

III. Супровідна інформація

Клопотання обов'язково мають супроводжуватися всіма необхідними допоміжними документами, серед яких, зокрема, мають бути рішення відповідних національних судів, органів чи інших суб'єктів, а також інші матеріали, які розглядаються як такі, що обґрунтовують твердження заявника.

У випадку, коли справа вже перебуває на розгляді Суду, у клопотанні має бути зазначений номер відповідної заяви.

У випадках, коли йдеться про екстрадицію чи депортацію, клопотання має містити інформацію про очікувану дату і час такого заходу, адресу заявника чи місце його ув'язнення та офіційний номер-посилання його справи.

ПРАКТИЧНА РЕКОМЕНДАЦІЯ[36]

Початок провадження у справі[37]

(Індивідуальні заяви, передбачені статтею 34 Конвенції)

І. Загальні положення

1. Заява, передбачена статтею 34 Конвенції, подається у письмовій формі. Жодна заява не може бути зроблена по телефону.

2. Заява, має бути надіслана на таку адресу:

The Registrar
European Court of Human Rights
Council of Europe
F — 67075 STRASBOURG CEDEX.

3. Заява, як правило, подається у вигляді заповненого бланку[38], про який ідеться в пункті 1 правила 47 Регламенту Суду. Однак заявник має право ознайомити Суд зі своїми скаргами листовно.

4. Якщо заяву не подано на офіційному бланку або якщо ознайомчий лист не містить усієї інформації, про яку йдеться у правилі 47, канцелярія Суду може попросити заявника заповнити згаданий бланк і надіслати його до канцелярії, як правило, упродовж 6 тижнів від дати відповідного листа з канцелярії.

5. Заявник має право подати заяву, надіславши її факсимільним зв'язком (факсом)[39]. Однак тоді він повинен надіслати підписаний оригінал заяви поштою упродовж 5 днів після відправлення факсу.

6. Дата отримання заяви канцелярією Суду фіксується штампом для реєстрації вхідних документів.

7. Заявник має знати, що дата першого повідомлення, в якому викладено предмет заяви, вважається датою, яка враховується для цілей дотримання положення пункту 1 статті 35 Конвенції стосовно шестимісячного строку.

8. Одержавши перше повідомлення, в якому викладено предмет заяви, канцелярія заводить справу, номер якої має згадуватися у всій подальшій кореспонденції. Про це заявник повідомляється листом. Канцелярія також може звернутися до заявника з проханням надати додаткову інформацію чи документи.

9. *a)* У листуванні з канцелярією Суду заявник повинен виявляти сумлінність.

b) Затримка з відповідями чи ненадання відповіді може вважатися ознакою того, що заявник не заінтересований у подальшій підтримці своєї заяви.

10. Невиконання вимог, викладених у пунктах 1 і 2 правила 47, і ненадання додаткової інформації на запит канцелярії (див. пункт 8) може призвести до того, що Суд не розглядатиме заяву.

11. Якщо упродовж року заявник не повернув бланк заяви або не відповів на той чи інший лист, надісланий йому канцелярією, матеріали справи знищуються.

II. Форма і зміст

12. Заява має містити всю інформацію, якої вимагає правило 47, і супроводжуватися документами, про які йдеться в пункті 1(h) цього правила.

13. Текст заяви має бути написаний розбірливо; бажано, щоб заява була у друкованій формі.

14. Якщо, у виняткових випадках, заява перевищує 10 сторінок (без урахування тих, які містять перелік доданих документів), заявник повинен також подати стислий виклад змісту заяви.

15. Якщо заявник, обґрунтовуючи свою заяву, подає документи, оригінали цих документів подавати не потрібно. При цьому має додаватися перелік цих документів у порядку датування, з послідовною нумерацією біля їхніх скорочених найменувань (наприклад: лист, наказ, судове рішення, апеляція тощо).

16. Заявник, якщо якась інша його заява вже перебуває на розгляді в Суді, повинен поінформувати про це канцелярію, повідомивши номер цієї заяви.

17. *a)* Якщо заявник не бажає розкривати свою особу, він має повідомити причини цього у відповідному письмовому проханні, згідно з пунктом 3 правила 47.

b) Заявник має також зазначити, чи бажає він, у разі надання головою палати дозволу на анонімність заяви, позначення своєї особи ініціалами чи однією літерою (наприклад, «X», «Y», «Z» тощо).

ПРАКТИЧНА РЕКОМЕНДАЦІЯ[40]

Письмовий змагальний процес

I. Подання змагальних паперів

Загальні положення

1. Змагальні папери мають бути подані до канцелярії у межах строку, встановленого відповідно до правила 38, та з дотриманням вимог пункту 2 цього правила.

2. Дата надходження змагальних паперів чи інших документів до канцелярії Суду фіксується на цих документах штампом для реєстрації вхідних документів.

3. Усі змагальні папери, а також усі додані до них документи мають подаватися в трьох примірниках, які надсилаються до канцелярії Суду поштою, і один, за можливості, факсом.

4. Таємні документи мають надсилатися рекомендованим листом.

5. Змагальні папери, подані без запиту з канцелярії, до матеріалів справи не долучаються, за винятком випадків, коли голова палати вирішує інакше (див. пункт 1 правила 38).

Відправлення факсом

6. Сторона має право подати до Суду змагальні папери чи інші документи, відправивши їх факсимільним зв'язком (факсом)[41].

7. Прізвище особи, яка підписала змагальні папери, вдруковується на них для уможливлення ідентифікації.

II. Форма і зміст

Форма

8. У змагальному папері має бути зазначено:

a) номер заяви і назва справи;

b) назва, що відображає характер змісту паперу (наприклад: зауваження щодо прийнятності [та суті справи]; відповідь на зауваження Уряду/заявника стосовно прийнятності [та суті справи]; додаткові зауваження щодо прийнятності [та суті справи]; меморандум тощо).

9. Крім того, змагальний папір, як правило, має бути:

a) виконаний на аркуші розміром А4 з полями, не менше ніж 3,5 см;

b) написаний розбірливо і, бажано, поданий у друкованій формі;

c) з усіма числовими виразами, наведеними у вигляді цифр;

d) з послідовно пронумерованими сторінками;

e) має містити пронумеровані пункти;

f) має бути поділений на розділи та/або містити підзаголовки відповідно до форми і стилю ухвал і рішень Суду («Щодо фактів» / «Національне право [та практика]» / «Оскарження» / «Щодо права»; далі, якщо цього потребують обставини, мають іти розділи «Попереднє заперечення щодо...»; «Стверджуване порушення статті...», якщо таке є);

g) має містити окремий розділ з відповіддю на запитання, поставлене Судом, чи на аргументи іншої сторони;

h) має містити посилання на кожний документ або доказ, згадуваний у змагальному папері чи долучений до нього.

10. Якщо обсяг змагального паперу перевищує 30 сторінок, разом з ним має також подаватися стислий виклад його змісту.

11. Якщо разом зі змагальними паперами сторона подає документи та/або інші речові докази, кожний такий доказ має міститися в переліку, що додається окремо.

Зміст

12. Змагальний папір сторони, поданий після повідомлення про надходження заяви, має містити:

a) будь-які зауваження, які сторона бажає зробити стосовно фактів справи; однак,

i) якщо сторона не оспорює факти, наведені у підготовленому канцелярією викладі обставин справи, вона повинна обмежитися короткою констатацією такої своєї позиції;

ii) якщо сторона оспорює лише частину фактів, викладених канцелярією, чи бажає доповнити їх, вона повинна обмежитися викладом зауважень стосовно таких конкретних фактів;

iii) якщо сторона заперечує згадані факти або частину фактів, наведених іншою стороною, вона повинна чітко зазначити, які факти вона не оспорює, і обмежитися зауваженнями стосовно оспорюваних нею фактів;

b) правові аргументи, які стосуються, по-перше, питання прийнятності і, по-друге, суті справи; однак,

i) якщо стороні поставлено конкретні запитання стосовно фактичного чи правового аспекту справи, ця сторона повинна, незалежно від положень правила 55, обмежитися своїми аргументами у відповідь на такі запитання;

ii) якщо у змагальному папері міститься відповідь на аргументи іншої сторони, такі доводи мають адресуватися у відповідь на конкретні аргументи і наводитися в порядку, встановленому вище.

13. *a)* Змагальний папір сторони, поданий після прийняття заяви, має містити:

i) коротко сформульовану позицію сторони стосовно фактів справи, у вигляді, в якому їх викладено в ухвалі щодо прийнятності заяви;

ii) правові аргументи по суті справи;

iii) відповіді на конкретні запитання, поставлені Судом стосовно фактичних чи правових аспектів справи.

b) Заявник, який подає вимоги справедливої сатисфакції, повинен водночас дотримати вимог, викладених у практичній рекомендації щодо подання вимог справедливої сатисфакції[42].

14. З огляду на конфіденційність переговорів стосовно дружнього врегулювання (див. пункт 2 статті 38 Конвенції та пункт 2 правила 62), усі доводи і документи, що мають на меті забезпечення дружнього врегулювання, подаються окремо від письмово оформлених змагальних паперів.

15. У матеріалах, поданих в рамках змагального процесу, не має бути жодних посилань на пропозиції, поступки чи інші заяви, подані у зв'язку з процесом дружнього врегулювання.

III. Строки

Загальні положення

16. Кожна сторона повинна подбати про те, щоб змагальні папери та будь-які супровідні документи чи докази вчасно надійшли до канцелярії Суду.

Подовження строків

17. На прохання сторони строк, встановлений відповідно до правила 38, може бути подовжено.

18. Сторона, яка домагається подовження строку, передбаченого для подання змагальних паперів, повинна подати відповідне прохання одразу після того, як їй стали відомі обставини, що є підставою для такого подовження, і неодмінно до спливу цього строку. Сторона має повідомити причину такої затримки.

19. У разі задоволення прохання рішення про подовження строку чинне для всіх сторін, для яких спливає строк, включаючи ті сторони, які не зверталися з таким проханням.

IV. Невиконання вимог щодо змагальних паперів

20. Якщо сторона не подала змагальних паперів згідно з вимогами, викладеними у пунктах 8–15 цієї практичної рекомендації, голова палати може повторно зажадати від такої сторони подання змагальних паперів на дотримання цих вимог.

21. Невиконання зазначених умов може призвести до того, що змагальні папери вважатимуться поданими з порушенням встановленого для цього порядку (див. пункт 1 правила 38 Регламенту Суду).

ІНДЕКС[43]

AD HOC (судді) ... див. СУДДІ, ПРИСЯГА

AMICUS CURIAE ... див. ВСТУП У СПРАВУ ТРЕТЬОЇ СТОРОНИ

АНОНІМНІСТЬ заявника ... див. КОНФІДЕНЦІЙНІСТЬ

БЮРО ... правило 9А

ВЕЛИКА ПАЛАТА
– Склад ... правило 24
– Загальні положення ... підпункти (c), (g) і (h) правила 1, пункт 2 правила 9, пункти 1 і 2 правила 21, пункт 2 правила 23, правила 50, 71, 72, пункти 1, 2 і 3 правила 73, правило 88, пункт 2 правила 91, *пункти 1, 3 і 4 правила 100*

ВИБОРИ ... див. КАНЦЕЛЯРІЯ, СУДДІ

ВИБРАНІ рішення та ухвали ... див. ОПУБЛІКУВАННЯ

ВИЛУЧЕННЯ З РЕЄСТРУ
– Загальні положення ... правило 43, пункт 2 (b) правила 49, пункт 2 правила 53, пункт 1 правила 54, пункт 3 правила 62, пункт 4 правила 75
– Поновлення в реєстрі ... пункт 5 правила 43, правило 81

ВИНЯТКОВІ ОБСТАВИНИ СПРАВИ ... пункт 1 правила 33, пункт 4 (b) правила 36, пункт 5 правила 43, пункти 1 і 2 правила 44, правило 63
– Виняткові випадки ... пункт 3 правила 47
– «як виняток» ... пункт 3 правила 44

ВИПРАВЛЕННЯ ПОМИЛОК ... правило 81

ВІДВЕДЕННЯ СВІДКА АБО ЕКСПЕРТА ... пункт 5 правила А7 Додатку

ВІДВЕДЕННЯ судді ... див. НЕМОЖЛИВІСТЬ БРАТИ УЧАСТЬ У РОЗГЛЯДІ СПРАВИ

ВІДМОВА палати від своєї юрисдикції на користь Великої палати ... правило 72

ВІДСТАВКА СУДДІ ... див. СУДДІ

ВІДСТУП ВІД ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА КОНВЕНЦІЄЮ
– відступ від правила відкриття для громадськості доступу до інформації щодо провадження в Суді ... пункт 3 правила 47

– відступ від Регламенту Суду .... правило 31, див. також ВИНЯТКОВІ ОБСТАВИНИ СПРАВИ

ВІДШКОДУВАННЯ ВИТРАТ .... див. СУДОВІ ВИТРАТИ

ВСТУП У СПРАВУ ТРЕТЬОЇ СТОРОНИ .... підпункт (о) правила 1, пункт 4 правила 34, правило 44, пункт 3 правила 77

ГЕНЕРАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР .... див. РАДА ЄВРОПИ

ГОЛОВА/КЕРІВНИК
– Суду
  ▪ загальні положення .... пункт 1 правила 5, пункти 1 і 3 правила 8, правила 9, 9А, 10, пункти 1 і 3 правила 20, правило 21, пункт 2 правила 22, пункти 1 і 3 правила 23, пункти 3 і 6 правила 24, пункти 1, 4 і 5 правила 25, правила 27, 32, пункт 2 правила 37, правило 51, пункт 1 правила 52, пункт 2 правила 75, пункт 3 правила 79, пункт 3 правила 80, правила 85, 86, 89, 90, *пункт 3 правила 100*
  ▪ заміщення Голови .... правило 11
– Голова Великої палати .... правило 50
– Голова секції
  ▪ загальні положення .... підпункт (d) правила 1, пункт 1 правила 5, пункти 1 і 2 правила 8, правила 10, 11, пункти 3, 5 і 6 правила 24, пункт 1 правила 26, правила 27, 49, пункт 3 правила 51, пункти 2 і 3 правила 52, *пункти 2, 3 і 4 правила 102*
  ▪ заміщення..................................... правило 12, пункт 5 правила 24
– Голова палати
  ▪ загальні положення .... підпункт (е) правила 1, правило 28, пункти 1 і 2 правила 30, пункт 1 правила 33, пункти 2, 4 і 5 правила 34, пункти 2, 3, 4 і 5 правила 36, правила 38, 39, 40, пункт 2 правила 42, пункти 3 і 4 правила 43, пункти 2 і 4 правила 44, пункт 3 правила 47, пункти 4 і 6 правила 51, пункт 3 правила 52, пункт 2 правила 54, пункт 2 правила 58, пункт 4 правила 59, пункт 1 правила 62, пункт 1 правила 64, правило 74, пункт 2 правила 77, пункт 4 правила 79, пункт 4 правила 80, правило 92, пункт 3 правила 93, правило 96
  ▪ заміщення..................................... правило 12
– Керівник делегації палати............... підпункт (k) правила 1, правила А1, А4, А5, А7, А8 Додатку
– Голова комісії .... пункт 4 правила 27
– Неможливість головування .... правило 13, див. також ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВИ

ГОЛОСУВАННЯ .... див. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

ГОНОРАРИ .... див. СУДОВІ ВИТРАТИ

ГРУПИ ОСІБ .... див. ЗАЯВНИК

ДЕЛЕГАТ .... підпункт (k) правила 1, правила А1, А4, А7 Додатку

ДЕЛЕГАЦІЇ .... підпункт (l) правила 1, *пункт 5 правила 99,* Додаток

ДОВІРЕНІ ОСОБИ
Договірних Сторін .... див. ПРЕДСТАВНИКИ сторін

ДОГОВІРНІ СТОРОНИ
- Загальні положення .... підпункти (n) і (o) правила 1, правила 29, 30, 42, пункт 2 правила 43, правила 44, 46, пункт 1 правила 48, пункти 4 і 5 правила 51, пункт 2 правила 56, пункти 1 і 2 правила 58, правила 60, 84, 85, 86, 89, пункт 2 правила 93, пункт 6 правила А5 Додатку
- Відповідач .... підпункт (n) правила 1, пункт 5 правила 34, правила 35, 36, 40, 51, пункт 2 правила 54, правило 55

ДОКАЗИ .... див. РОЗСЛІДУВАННЯ

ДОСТУП ГРОМАДСЬКОСТІ
- до документів, поданих до канцелярії .... правило 33
- *до доповідей та матеріалів справ* .... *пункти 3 і 4 правила 99,* див. також КОНФІДЕНЦІЙНІСТЬ і АНОНІМНІСТЬ, ТАЄМНІСТЬ
- до проваджень .... див. ПРОЦЕДУРА
- до слухань
  - загальні положення .... правило 63
  - присутність при винесенні судових рішень і консультативних висновків .... пункт 2 правила 77, правило 89

ДРУЖНЄ ВРЕГУЛЮВАННЯ .... пункт 3 правила 43, пункт 4 правила 75

ЕКСПЕРТИ .... див. СВІДКИ

ЄВРОПЕЙСЬКА КОМІСІЯ
З ПРАВ ЛЮДИНИ .... підпункт (r) правила 1, *пункти 1, 2, 4 і 5 правила 99, правило 101*

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ
– Загальні положення .... підпункт (g) правила 1, правила 9, 14, 17, пункт 1 правила 18, правила 31, 34, пункт 2 правила 37, правила 43, 46, пункти 3, 4, 5 і 6 правила 47, правила 57, 76, 78, 80, 81, 82, 83, 84, пункт 2 правила 85, правила 87, 99, *101*
– Робота Суду .... правила 19, 20, 21, 22, 23
– Пленум Суду .... підпункти (b) і (g) правила 1, пункт 1 правила 3, правила 4, 7, пункти 1 і 4 правила 8, пункт 2 правила 9, пункти 1, 2 і 4 правила 15, пункти 1 і 2 правила 16, правило 20, пункт 1 правила 25, правило 103
– Архіви Суду .... пункт 2 правила 17, пункт 3 правила 77, правило 90
– Наради суддів .... див. НАРАДИ СУДДІВ
– Засідання Суду .... правила 20, 21
– Місцезнаходження Суду .... правило 19
– Голосування .... правило 23

ЗАМІЩЕННЯ
– судді .... див. СУДДІ
– Голови або заступників Голови ...... див. ГОЛОВА, ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВИ

ЗАСТОСУВАННЯ Конвенції та протоколів до неї .... див. ПИТАННЯ

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВИ
– Суду
  ▪ загальні положення .... пункти 1 і 2 правила 5, пункти 1 і 4 правила 8, правило 10, пункт 4 правила 24
  ▪ заміщення..................................... правило 11
– секції
  ▪ загальні положення .... пункт 2 правила 8, пункти 5 і 6 правила 24
  ▪ заміщення..................................... правило 12

ЗАХОДИ З ОТРИМАННЯ ДОКАЗІВ ...... див. РОЗСЛІДУВАННЯ

ЗАЯВИ .... див. КЛОПОТАННЯ І ЗАЯВИ

ЗАЯВНИК
– Загальні положення .... підпункт (n) правила 1, пункти 2 і 3 правила 34, пункт 1 правила 36, правило 47, пункт 2 правила 56, пункти 1 і 2 правила 60, правило 91, пункт 2 правила 92, пункт 1 правила 93, правило *101*
– Особи, неурядові організації або групи осіб .... пункти 1 і 2 правила 36

ЗБАЛАНСОВАНІСТЬ СКЛАДУ СУДУ
– збалансованість суддівського складу органів Суду
  ▪ збалансованість за ознакою статі .... правило 14, пункт 2 правила 25
  ▪ забезпечення «географічної» збалансованості .... пункт 3 правила 24, пункт 2 правила 25
  ▪ збалансованість, з точки зору відображення різних систем права .... пункт 3 правила 24, пункт 2 правила 25
– забезпечення рівномірного розподілу справ між секціями .... пункт 1 правила 52

ЗВІЛЬНЕННЯ З ПОСАДИ
– судді .... правило 7
– Секретаря, заступників Секретаря .... пункт 2 правила 15, пункт 1 правила 16

ЗВІЛЬНЕННЯ СУДДІ ВІД УЧАСТІ В РОЗГЛЯДІ СПРАВИ .... див. НЕМОЖЛИВІСТЬ БРАТИ УЧАСТЬ У РОЗГЛЯДІ СПРАВИ

ЗМІНА правила .... правило 103

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАЯВИ .... див. МІЖДЕРЖАВНІ/ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАЯВИ

КАНЦЕЛЯРІЯ
– Загальні положення .... пункт 1 правила 33, правила 38, 47
– Організація .... правило 18
– Секретар
  ▪ загальні положення .... підпункт (m) правила 1, пункт 2 правила 9А, пункт 3 правила 18, правило 22, пункт 3 правила 34, правило 40, пункти 1 і 5 правила 44, пункт 3 правила 51, правила 56, 62, 70, пункт 2 правила 72, правила 74, 77, 79, 80, 84, 85, пункт 3 правила 93, правила 95, 99, правило А5 Додатку
  ▪ вибори .... пункти 1 і 3 правила 15
  ▪ функції .... правило 17
– заступників Секретаря
  ▪ загальні положення .... правило 74
  ▪ вибори .... пункт 1 правила 16
– секретарів секцій .... підпункт (m) правила 1, правило 18
– інших службовців канцелярії .... правила 18, 22
– секретарів із правових питань .... пункт 3 правила 18

КВАЛІФІКАЦІЯ
– судді *ad hoc* .... правило 29
– Секретаря .... правило 15

– представника заявника .... пункт 4 правила 36

КВОРУМ суддів, необхідний
для пленарного засідання Суду .... пункт 2 правила 20

КЛОПОТАННЯ І ЗАЯВИ
– Загальні положення .... пункт 1 правила 33, пункт 1 правила 36, Додаток

– Міждержавна заява (початок
провадження у справі .... правило 46
– Індивідуальна заява (початок
провадження у справі .... правила 45, 47, див. також МІЖДЕРЖАВНІ/ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАЯВИ
– Про вжиття тимчасового
заходу .... пункт 1 правила 39
– Про надання правової
допомоги .... правило 91
– Про вступ у справу
третьої сторони .... пункти 1 і 2 правила 44
– Про передання справи
до Великої палати .... правило 73
– Про надання справедливої
сатисфакції .... правило 60
– Про виправлення помилок .... правило 81
– Про надання тлумачення
судового рішення .... правило 79
– Про перегляд судового рішення...... правило 80
– Про надання консультативного
висновку .... правила 83, 84, 87
– Про об'єднання двох чи кількох
заяв в одне провадження .... правило 42
– Черговість розгляду заяв .... правило 41, див. також НЕВІДКЛАДНІ ВИПАДКИ

КОЛЕГІЯ з п'яти суддів зі складу
Великої палати................................. підпункт (g) правила 1, пункт 2 правила 9, пункт 5 правила 24, пункти 2 і 3 правила 73, *пункт 1 правила 100*, див. також УХВАЛИ, ПІДСТАВИ

КОЛИШНІЙ СУД .... підпункт (r) правила 1, *правила 101, 102*

КОМІТЕТ МІНІСТРІВ
Ради Європи .... див. РАДА ЄВРОПИ

КОМІСІЯ у складі трьох суддів .... підпункти (f) і (g) правила 1, правила 21, 27, пункт 3 правила 49, правило 53

КОМПЕТЕНЦІЯ
– Суду .... див. КОНСУЛЬТАТИВНІ ВИСНОВКИ
– осіб, які підписали індивідуальну заяву .... пункт 2 правила 45

КОНВЕНЦІЯ про захист прав людини та основних свобод
(див. також ПРОТОКОЛ № 11)
– пункт 1 статті 21 .... правило 29
– пункт 3 статті 21 .... правило 4
– пункт 5 статті 23 .... пункт 2 правила 2
– пункт 7 статті 23 .... пункт 3 правила 2
– стаття 26........................ підпункт (d) правила 1, пункт 1 правила 25
– пункт 1 статті 27 .... підпункти (с) і (е) правила 1, пункт 1 правила 26, пункт 1 правила 27, пункт 2 правила 52
– пункт 2 статті 27 .... підпункт (h) правила 1, пункт 3 правила 24
– стаття 28........................ пункт 2 правила 53
– стаття 30........................ правила 50, 72
– стаття 33........................ правила 45, 46, 48, 51, 58
– стаття 34........................ підпункт (n) правила 1, пункт 2 правила 34, пункт 1 правила 36, правила 45, 47, 49, 52, 59, 91
– стаття 35........................ правило 46, пункти 1 і 2 правила 47
– стаття 36........................ підпункт (о) правила 1, пункти 1 і 2 правила 44
– стаття 37........................ пункт 1 правила 43
– стаття 38........................ пункти 1 і 2 правила 62
– стаття 41........................ правила 46, 47, 60, пункти 1, 2 і 3 правила 75
– стаття 42........................ правило 74
– стаття 43........................ підпункт (g) правила 1, пункт 6 правила 24, правила 50, 73
– стаття 44........................ правила 74, 78
– стаття 47........................ правила 82, 83, 87
– стаття 48........................ правило 82
– стаття 49........................ правило 82
– колишня стаття 19 Конвенції .... підпункт (r) правила 1
– колишня стаття 31 Конвенції .... *пункти 2 і 5 правила 99*

КОНСУЛЬТАТИВНІ ВИСНОВКИ
– Загальні положення .... правила 82, 83, 84, 85, 86, 88, 90
– Консультативна компетенція........... правило 87
– Зачитування консультативного висновку на відкритому слуханні .... правило 89

КОНФІДЕНЦІЙНІСТЬ і АНОНІМНІСТЬ
– Анонімність заявника .... пункт 3 правила 47

– Відкритий характер
  провадження .... пункт 3 правила 33, пункт 2 правила 62,
  пункт 4 правила 99,
  див. також ТАЄМНІСТЬ

МІЖДЕРЖАВНІ/ІНДИВІДУАЛЬНІ
ЗАЯВИ .... див. КЛОПОТАННЯ І ЗАЯВИ
  див. СУДДЯ-ДОПОВІДАЧ
  див. МОВИ
  див. ПРОЦЕДУРА
  див. ПРИЙНЯТНІСТЬ/НЕПРИЙНЯТНІСТЬ

МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ Суду .... правило 19

МОВИ
– Офіційні мови Суду
  ▪ загальні положення .... пункти 1, 2 і 3 правила 34, пункт 5 правила 36, пункти 2 і 5 правила 44, пункт 2 правила 70, правило 89
  ▪ мова ухвали .... правило 57
  ▪ мова судового рішення .... правило 76

– Офіційні мови Договірних
  Сторін .... пункти 2, 3 і 5 правила 34, пункт 5 правила 36, пункт 5 правила 44
– Неофіційна мова .... пункт 4 правила 34, пункт 2 правила 70
– Використання
  «своєї рідної мови» .... пункт 6 правила 34
– Мова і спілкування із
  заявниками .... пункти 2, 3 і 5 правила 34
– Мова і спілкування з
  Договірними Сторонами .... пункти 4 і 5 правила 34

НАБРАННЯ ЧИННОСТІ
Регламентом Суду .... правило 104

НАРАДИ СУДДІВ................................ правило 22, пункт 1 правила 53,
  див. також ТАЄМНІСТЬ

НАСТУПНИК судді .... див. СУДДІ

НЕВІДКЛАДНІ ВИПАДКИ
– Скликання Великої палати .... пункт 2 правила 21
– Термінове сповіщення про заяву .... правило 40,
  див. також ТИМЧАСОВІ ЗАХОДИ, КЛОПОТАННЯ І ЗАЯВИ – черговість розгляду заяв

НЕДЕРЖАВНІ ОРГАНІЗАЦІЇ................. див. ЗАЯВНИК

НЕЗГОДА/ОКРЕМА ДУМКА СУДДІ ...... див. СУДДІ – окремі думки

НЕЗ'ЯВЛЕННЯ НА СЛУХАННЯ .... правило 65

НЕМОЖЛИВІСТЬ ВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКІВ СУДДІ .... див. СУДДІ

НЕМОЖЛИВІСТЬ БРАТИ УЧАСТЬ У РОЗГЛЯДІ СПРАВИ, ВІДВЕДЕННЯ АБО ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД УЧАСТІ
- Судді .... пункти 5 і 6 правила 24, пункт 1 правила 26, пункт 2 правила 27, правило 28, пункт 1 правила 29
- Голови, заступників Голови Суду чи голів секцій .... правила 10, 11, 12, пункти 5 і 6 правила 24

НЕМОЖЛИВІСТЬ ГОЛОВУВАННЯ .... див. ГОЛОВА

НЕОБХІДНА БІЛЬШІСТЬ ГОЛОСІВ
- Загальні положення .... пункти 1 і 2 правила 23, пункт 2 правила 53, правила 56, 88, пункти 1 і 2 правила 103
- Вибори Голови/заступників Голови... пункт 5 правила 8
- Вибори Секретаря/заступників Секретаря .... пункти 2 і 3 правила 15, пункт 1 правила 16

НЕСУМІСНІСТЬ ВИДІВ ДІЯЛЬНОСТІ .... див. СУДДІ

НОВА ІНФОРМАЦІЯ .... див. ПЕРЕГЛЯД судового рішення

ОБ'ЄДНАННЯ ЗАЯВ .... правило 42, пункт 2 правила 51

ОКРЕМА ДУМКА судді .... див. СУДДІ

ОПУБЛІКУВАННЯ
- в офіційних матеріалах Суду .... пункт 2 правила 57, пункт 2 правила 76
  - офіційних матеріалів з вибраними судовими рішеннями і ухвалами та будь-яким документом, який Голова Суду вважає за корисне опублікувати .... правило 78
- «в належній формі»........................ правило 78
- остаточного судового рішення .... правило 78, див. також ДОСТУП ГРОМАДСЬКОСТІ

ОСОБИ .... див. ЗАЯВНИК

ОФІЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ СУДУ............... див. ОПУБЛІКУВАННЯ

ПАЛАТИ
- Суду
  - створення палати .... правило 26, пункт 3 правила 51, пункт 2 правила 52
  - загальні положення .... підпункти (e), (g) і (h) правила 1, пункт 3 правила 9, правило 12, пункти 1 і 2 правила 21, пункт 2 правила 23, пункт 4 правила 28, пункт 2 правила 33, правила 39, 41, 42, 43, пункт 2 правила 45, правило 48, пункт 3 правила 49, пункти 2, 3, 4, 5 і 6 правила 51, пункти 2 і 3 правила 52, пункт 3 правила 53, правила 54, 56, 58, 59, пункт 3 правила 60, пункти 1 і 3 правила 62, пункт 1 правила 63, правило 65, пункти 1 і 2 правила 70, правила 71, 72, пункт 1 правила 74, правило 75, пункти 3 і 4 правила 79, пункти 3 і 4 правила 80, пункт 2 правила 91, правило 92, *пункти 1 і 2 правила 100, пункти 2, 3 і 4 правила 102*
- Делегація палати .... Додаток
- Первісний склад палати .... пункт 3 правила 79, пункт 3 правила 80, пункт 3 правила 102

ПАРЛАМЕНТСЬКА АСАМБЛЕЯ .... див. РАДА ЄВРОПИ

ПЕРЕГЛЯД судового рішення............. правила 80, *102*

ПЕРЕГОВОРИ .... див. ДРУЖНЄ ВРЕГУЛЮВАННЯ

ПЕРЕДАННЯ справи
до Великої палати .... правило 73

ПЕРЕКЛАД .... див. ПЕРЕКЛАДАЧІ

ПЕРЕКЛАДАЧІ, ПЕРЕКЛАД .... пункти 3, 4 і 6 правила 34, пункт 2 правила 70

ПЕРЕХІДНІ ПРАВИЛА .... *правила 97, 98, 99, 100, 101, 102*

ПИСЬМОВЕ ПОВІДОМЛЕННЯ
- Загальні положення .... пункт 2 правила А1 Додатку
- доповідь судді-доповідача .... правило 48, пункт 3 правила 49
- *доповідь Єврокомісії з прав людини* .... *пункти 2, 3 і 5 правила 99*

ПИСЬМОВІ ЗАУВАЖЕННЯ
- Загальні положення .... підпункт (о) правила 1, пункти 2, 3, 4 і 5 правила 34, правило 38, пункти 1, 2, 4 і 5 правила 44, пункт 1 правила 48, пункт 4 правила 51, пункт 2 правила 54, пункт 1 правила 58, пункт 1 правила 59, пункти 1 і 3 правила 60, пункт 2 правила 62, пункт 4 правила 79, пункт 4 правила 80, пункт 2 правила 84, правила 85, 86, пункт 4 правила 99
- Щодо прийнятності .... пункт 3 правила 51, правило 55, пункт 1 правила 91

ПИТАННЯ /ЗАПИТАННЯ
- Запитання, поставлені під час слухання .... пункт 2 правила 64
- серйозні питання щодо тлумачення Конвенції чи протоколів до неї або питання, вирішення яких може призвести до результату, несумісного з рішенням, постановленим Судом раніше .... пункт 1 правила 72
- важливі питання, що стосуються тлумачення або застосування Конвенції чи протоколів до неї, або важливе питання загального значення .... пункт 1 правила 73

ПІДМІННІ СУДДІ .... див. СУДДІ

ПІДПИС .... правила 45, 70, 77, 90

ПІДСТАВИ
- наведені Судом
  - щодо пропозиції судді-доповідача оголосити заяву неприйнятною для розгляду в комісії .... пункт 3 правила 49
  - щодо ухвали
    - палати .... пункт 1 правила 56
    - про відмову від своєї юрисдикції на користь Великої палати .... пункт 1 правила 72
    - про відмову задовольнити клопотання про передання справи до Великої палати .... пункт 2 правила 73
  - щодо визнання Судом відсутності у нього компетенції надати консультативний висновок .... правило 87

– наведені сторонами у справі і третіми сторонами
  - при поданні клопотання про забезпечення конфіденційності чи анонімності .... пункт 3 правила 33, пункт 3 правила 47
  - при поданні клопотання про вступ у справу третьої сторони .... пункт 2 правила 44
  - при запереченні проти відмови палати від своєї юрисдикції .... пункт 2 правила 72

ПОВІДОМЛЕННЯ І СПОВІЩЕННЯ........ пункт 2 правила 17, пункти 2 і 4 правила 34, пункт 2 правила 36, пункти 1 і 2 правила 37, пункт 3 правила 43, правило 44, пункт 5 правила 47, пункти 1 і 3 правила 51, пункт 2 правила 54, пункт 2 правила 56, пункт 2 правила 62, пункт 3 правила 70, пункт 2 правила 72, пункт 4 правила 75, пункт 3 правила 77, пункт 4 правила 79, пункт 4 правила 80, пункт 2 правила 85, правило 90, пункт 3 правила 93, див. також НЕВІДКЛАДНІ ВИПАДКИ

ПОВНОВАЖЕННЯ, ЗДІЙСНЮВАНІ СУДОМ З ВЛАСНОЇ ІНІЦІАТИВИ
– Правова допомога .... правила 91, 96
– Слухання .... пункт 3 правила 54, пункт 2 правила 58 пункт 3 правила 59, правило 63
– Документи...................................... пункт 1 правила 33
– Тлумачення судового рішення .... пункт 3 правила 79
– Об’єднання заяв .... правило 42
– Заходи отримання доказів .... Додаток
– Тимчасові заходи .... пункт 1 правила 39
– Виправлення помилок..................... правило 81
– Перегляд рішення .... пункт 3 правила 80

ПОНОВЛЕННЯ В РЕЄСТРІ .... див. ВИЛУЧЕННЯ З РЕЄСТРУ

ПОСТАНОВЛЕННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ НА ВІДКРИТОМУ СЛУХАННІ .... див. СУДОВІ РІШЕННЯ, КОНСУЛЬТАТИВНІ ВИСНОВКИ

ПОЧАТОК ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВІ .... див. КЛОПОТАННЯ І ЗАЯВИ

ПРАВОВА ДОПОМОГА .... правила 91, 92, 93, 94, 95, 96, *101*

ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ/ ВКАЗІВКИ
– Голови Суду .... правило 32, пункт 1 правила 38
  - стосовно процедури

– Секретаря .... пункт 4 правила 17, пункт 3 правила 70

ПРЕДСТАВНИКИ сторін .... пункти 2 і 3 правила 34, правила 35, 36, 37, пункти 1, 2 і 3 правила 45, пункт 1(f) правила 46, пункт 1 (b) правила 47, пункти 1 і 3 правила 70, пункт 1 правила 74, пункт 2 правила 77, правило 94,
див. також КВАЛІФІКАЦІЯ

ПРЕСА (надання інформації пресі)...... пункт 3 правила 17

ПРИЗУПИНЕННЯ правила .... див. ЗМІНА правила

ПРИЙНЯТНІСТЬ/НЕПРИЙНЯТНІСТЬ
– Загальні положення .... пункти 2 і 3 правила 34, пункт 2 правила 59
– Розгляд питання прийнятності заяви
  ▪ загальні положення
    міждержавна заява..................... правило 51
    індивідуальна заява .... правила 52, 53, 54
  ▪ спільний розгляд прийнятності заяви та справи по суті .... правило 54A
  ▪ критерії прийнятності .... пункт 1 (d) правила 46, пункти 1 (f) і 2 (a) правила 47
  ▪ слухання щодо прийнятності .... див. СЛУХАННЯ
  ▪ доповідь судді-доповідача про прийнятність заяви
    міждержавна заява..................... пункти 1 і 2 правила 48
    індивідуальна заява .... правило 49

  ▪ зауваження щодо прийнятності .... див. ПИСЬМОВІ ЗАУВАЖЕННЯ
  ▪ твердження Договірної Сторони-відповідача про неприйнятність заяви .... правило 55
– Ухвала щодо прийнятності
  ▪ міждержавна та індивідуальна заяви .... правило 56
  ▪ індивідуальна заява .... пункти 2 і 3 правила 53, пункт 1 правила 54
– Вилучення з реєстру......................... пункти 3 і 4 правила 43

ПРИПИНЕННЯ СПРАВИ Договірною Стороною .... пункт 2 правила 43

ПРИСЯГА або урочиста заява
– судді .... пункт 3 правила 2, правило 3
– судді *ad hoc* .... пункт 4 правила 29
– секретаря .... пункт 4 правила 15

– заступника секретаря .... пункт 2 правила 16
– свідка і експерта .... правило А6 Додатку

ПРОТОКОЛ № 11
– Загальні положення .... правила 97, 98
– пункт 2 статті 5 .... пункт 4 правила 99, правило 101
– пункт 3 статті 5 .... пункт 4 правила 99, правило 101
– пункт 4 статті 5 .... пункти 1 і 4 правила 99, пункти 1 і 2 правила 100, правило 101
– пункт 5 статті 5 .... правило 99, пункти 3 і 4 правила 100, правило 101

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ .... пункт 2 правила 3, правила 15, 16, пункт 4 правила 29, пункт 2 правила 66

ПРОЦЕДУРА
– Загальні положення .... пункт 1 правила 75
  ▪ в комісії .... правило 53
  ▪ в палаті .... правила 51, 54, 58, 59
  ▪ у Великій палаті .... правила 50, 71
– Яка здійснюється до прийняття ухвали щодо прийнятності
  ▪ міждержавної заяви .... правило 51
  ▪ індивідуальної заяви .... правила 52, 53, 54
– Після прийняття ухвали щодо
  ▪ міждержавної заяви .... правило 58
  ▪ індивідуальної заяви .... правило 59
– Письмова процедура
  ▪ загальні положення .... правило 38, пункт 1 правила 45, правило 86
  ▪ щодо міждержавної заяви .... пункт 6 правила 51, пункт 1 правила 58
  ▪ щодо індивідуальної заяви .... пункт 4 правила 59, див. також ПИСЬМОВІ ЗАУВАЖЕННЯ

– Усна процедура
  ▪ щодо міждержавної заяви .... пункт 6 правила 51, пункт 2 правила 58
  ▪ щодо індивідуальної заяви .... пункт 3 правила 59, див. також СЛУХАННЯ
– Доступ громадськості .... правила 33, 63
– Див. також КОНСУЛЬТАТИВНІ ВИСНОВКИ
– Див. також ВІДСТУП ВІД ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА КОНВЕНЦІЄЮ
– Див. також ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ/ВКАЗІВКИ
– Див. також КОНФІДЕНЦІЙНІСТЬ

РАДА ЄВРОПИ
– Загальні положення .... пункт 1 правила 9, правило 19, правило А5 Додатку
– Парламентська Асамблея .... підпункт (і) правила 1
– Комітет міністрів .... підпункт (q) правила 1, пункт 2 правила 39, пункти 3 і 4 правила 43, пункт 3 правила 77, правила 83, 85, 89, 90
– Генеральний секретар .... правила 6, 18, пункт 3 правила 77, правило 90

РАДНИКИ сторін.................................. див. ПРЕДСТАВНИКИ сторін

РЕГЛАМЕНТ СУДУ
(посилання на інші правила)
– набрання чинності .... правило 104
– правило 3 .... правило 2
– правило 5 .... правила 8, 11, 12
– правило 8 .... правило 25
– правило 24 .... правило 6, *пункти 1 і 4 правила 100*
– правило 26 .... правила 6, 51, пункти 2 і 3 правила 52
– правило 29 .... правило 26, *пункт 3 правила 102*
– правило 30 .... правило 51
– правило 32 .... правило 38
– правило 34 .... пункт 5 правила 36, пункт 5 правила 44
– правило 36 .... правила 45, 94
– правило 42 .... пункт 2 правила 51
– правило 43 .... правила 51, 62
– правило 49 .... правила 48, 53, 54, пункт 4 правила 59
– правило 51 .... правила 55, *102*
– правило 52 .... правила 53, *102*
– правило 54 .... правило 36 пункт 2, правила 44, 55, пункт 2 правила 59, правило 91
– правило 60 .... правило 75
– правило 62 .... правило 33
– правило 73 .... *пункт 2 правила 100*
– правило 78 .... правила 57, 76
– правило 79 .... *пункт 2 правила 102*
– правило 80 .... *пункт 2 правила 102*
– правило 87 .... правило 90
– правило 92 .... правило 96
– правило 96 .... правила 91, *101*

РИЗИК ОТРИМАННЯ РЕЗУЛЬТАТУ ПРОВАДЖЕННЯ В СУДІ, НЕСУМІСНОГО З РІШЕННЯМ, ПОСТАНОВЛЕНИМ СУДОМ РАНІШЕ.... див. ПИТАННЯ

РОЗСЛІДУВАННЯ, докази і заходи для отримання доказів........................ пункт 2 правила 19, пункт 2 правила 37, правила A1, A5, A8 Додатку
СВІДКИ, експерти та інші особи, присутні на засіданні Суду .... пункт 6 правила 34, правила 64, 65, пункт 1 (b) правила 70; пункт 2 правила A2, правила A5, A6, A7, A8 Додатку

СЕКЦІЇ Суду
– Створення секцій .... правило 25
– Загальні положення .... підпункти (d) і (g) правила 1, пункти 2 і 4

правила 8, правило 12, пункт 2 правила 18, правила 26, 27, пункт 3 правила 51, пункт 1 правила 52, *правила 98, 102*

СКЛАД .... див. ВЕЛИКА ПАЛАТА
див. СЕКЦІЇ – Створення
див. ПАЛАТИ – Створення
див. КОМІСІЯ, КОЛЕГІЯ з п'яти суддів зі складу Великої палати

СКЛИКАННЯ .... пункт 1 правила 20, пункт 2 правила 21, правила 65, 69

СЛУХАННЯ
- Загальні положення .... підпункт (р) правила 1, пункт 3 правила 36, пункти 1, 2, 4 і 5 правила 44, правило 63, див. також ДОСТУП ГРОМАДСЬКОСТІ
- Щодо прийнятності
  - міждержавної заяви .... пункт 5 правила 51
  - індивідуальної заяви .... пункт 3 правила 54
- По суті
  - міждержавної заяви .... пункт 2 правила 58
  - індивідуальної заяви .... пункт 3 правила 54, пункт 3 правила 59
- Тлумачення судового рішення .... пункт 4 правила 79
- Перегляд судового рішення .... пункт 4 правила 80
- Консультативні висновки .... правило 86
- Зачитування судового рішення та консультативних висновків .... пункт 1 правила 77, правило 89
- Ведення слухання .... правило 64
- Заслуховування особи з метою одержання інформації .... див. СВІДКИ
- Запитання, поставлені під час слухання .... правило 64
- Стенографічний запис .... правило 70

СПІЛЬНИЙ ІНТЕРЕС .... правило 30

СПОВІЩЕННЯ .... див. ПОВІДОМЛЕННЯ

СПРАВЕДЛИВА САТИСФАКЦІЯ .... пункт 1 (е) правила 46, правила 60, 75, див. також СУДОВІ ВИТРАТИ

СТАТЬ .... пункт 3 правила 15, див. також ЗБАЛАНСОВАНІСТЬ СКЛАДУ СУДУ

СТАРШИНСТВО .... див. СУДДІ

СТВОРЕННЯ .... див. ПАЛАТИ, СЕКЦІЇ
див. ВЕЛИКА ПАЛАТА – Склад
див. КОМІСІЯ, КОЛЕГІЯ з п'яти суддів зі складу Великої палати

СТЕНОГРАФІЧНИЙ ЗАПИС слухань .... див. СЛУХАННЯ

СТОРОНИ .... правило 31, пункт 1 правила 37, правила 39, 42, 49, пункти 2 і 3 правила 54, правило 59, пункт 3 правила 60, правила 63, 65, 70, 72, 73, 74, пункт 4 правила 75, пункт 3 правила 77, пункти 1 і 4 правила 79, пункти 1 і 4 правила 80, правила 81, *102*

СТРОКИ
- встановлені Головою Суду .... пункт 1 правила 85
- встановлені головою палати........... правила 38, 44, пункт 6 правила 51, пункт 1 правила 58, пункт 4 правила 79, пункт 4 правила 80
- встановлені суддею-доповідачем .... пункт 2 правила 49
- встановлені Секретарем, відповідно до вказівок Голови .... пункт 3 правила 70
- для призначення судді *ad hoc* (тридцять днів) .... пункт 2 правила 29
- для подання міждержавної заяви (шість місяців) .... правило 46
- для подання індивідуальної заяви (шість місяців)................................ пункти 1 і 2 правила 47
- для повідомлення Договірної Сторони-відповідача про надходження міждержавної заяви (негайно).. пункт 1 правила 51
- для висунення вимоги справедливої сатисфакції (два місяці, уточнюється в судовому рішенні) .... пункт 1 правила 60, пункт 3 правила 75
- для заперечення проти відмови палати від своєї юрисдикції на користь Великої палати (один місяць) .... пункт 2 правила 72

- для подання клопотання про передання справи на розгляд Великої палати (три місяці) .... пункт 1 правила 73
- для подання клопотання про надання тлумачення судового рішення (один рік) .... пункт 1 правила 79
- для подання клопотання про перегляд судового рішення (шість місяців)................................ пункт 1 правила 80
- для подання клопотання про виправлення помилок в ухвалах і судових рішеннях (один місяць) .... правило 81

– для повідомлення про пропозицію щодо зміни правила .... пункт 1 правила 103
– для подання пропозиції щодо призупинення правила .... пункт 2 правила 103

СТРОК ПОВНОВАЖЕНЬ СУДДІВ .... див. ТРИВАЛІСТЬ ПЕРЕБУВАННЯ НА ПОСАДІ/СТРОК ПОВНОВАЖЕНЬ СУДДІВ

СУДДІ
– Загальні положення .... правила 15, 16, пункт 2 правила 20, правила 22, 23, 64, 74, пункт 2 правила 77
– Обрані Парламентською Асамблеєю
  ▪ загальні положення .... підпункт (і) правила 1, правило 2, пункт 2 правила 25, правила 84, 88, 97, *100*, 103
  ▪ судді, які є громадянами держави або обрані від держави, яка є стороною у справі: «національний суддя» .... пункт 3 правила 9, правило 13, пункти 4 і 6 правила 24, пункт 1 правила 26, правило 29, пункт 2 правила 51, *пункт 3 правила 102*
  ▪ судді – члени органів Суду за посадою .... пункт 4 правила 24, пункт 1 правила 26, пункт 1 правила 30, пункт 2 правила 51
  ▪ обрані шляхом жеребкування .... пункт 1 правила 30, пункт 2 правила 75, пункт 3 правила 79, пункт 3 правила 80, *пункт 4 правила 100*
  ▪ призначені за ротацією .... пункт 3 правила 24, пункт 6 правила 24, пункт 1 правила 26, пункт 2 правила 27, *пункт 4 правила 100*
  ▪ члени первісної палати .... пункт 3 правила 79, пункт 3 правила 80, *пункт 3 правила 102*
  ▪ див. також ЗБАЛАНСОВАНІСТЬ СКЛАДУ СУДУ

– Судді *ad hoc* .... підпункти (h) та (і) правила 1, пункт 4 правила 5, правило 29
– Суддя-доповідач .... див. СУДДЯ-ДОПОВІДАЧ
– Окремі думки .... пункт 3 правила 22, пункт 2 правила 74, пункт 2 правила 88
– Строк повноважень суддів .... див. ТРИВАЛІСТЬ ПЕРЕБУВАННЯ НА ПОСАДІ/СТРОК ПОВНОВАЖЕНЬ СУДДІВ
– Складення присяги .... правило 3, пункт 4 правила 29
– Старшинство .... правила 5, 11, 12, пункт 4 правила 27
– Неможливість виконувати обов'язки судді
  ▪ загальні положення .... пункт 2 правила 28
  ▪ несумісність діяльності .... правило 4, див. також ЗВІЛЬНЕННЯ З ПОСАДИ

– Неможливість брати участь у розгляді справи, відведення або звільнення від участі .... див. НЕМОЖЛИВІСТЬ БРАТИ УЧАСТЬ У РОЗГЛЯДІ СПРАВИ
– Підмінні судді .... пункти 1, 3 і 5 правила 24, пункт 1 (с) правила 26, *пункт 4 (b) правила 102*
– Відставка .... правило 6
– Наступник судді .... пункти 2 і 3 правила 2, пункт 3 правила 25

СУДДЯ-ДОПОВІДАЧ
– Загальні положення .... підпункт (j) правила 1, правило 50
– Міждержавні заяви .... правило 48, пункт 7 правила 51, пункт 3 правила 58
– Індивідуальні заяви .... правило 49, пункти 1 і 2 правила 53

СУДОВІ ВИТРАТИ, ВІДШКОДУВАННЯ ВИТРАТ І ГОНОРАРІВ
– Судові витрати .... пункт 4 правила 34, пункт 6 правила А5 Додатку
– Відшкодування витрат .... пункт 3 правила 43
– Гонорари... правила 94, 95
– Грошове забезпечення, яке надається викликаним особам .... пункт 2 правила А5 Додатку
– Відсотки .... пункт 3 правила 75
– Суми, призначені як справедлива сатисфакція .... пункт 3 правила 75

СУДОВІ ЗАСІДАННЯ .... див. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

СУДОВІ РІШЕННЯ
– Загальні положення .... пункт 2 правила 23, пункт 3 правила 73, правило 74, пункт 1 правила 75, пункти 1 і 3 правила 77, пункт 4 правила 79, пункт 4 правила 80, правила 81, *102*
– Остаточне судове рішення .... пункт 3 правила 43, правило 78
– Мова .... правило 76
– Зачитування судового рішення на відкритому слуханні ...... пункт 2 правила 77, див. також ТЛУМАЧЕННЯ, ОПУБЛІКУВАННЯ, ДОСТУП ГРОМАДСЬКОСТІ, ВИПРАВЛЕННЯ ПОМИЛОК, ПЕРЕГЛЯД

ТАЄМНІСТЬ
– наради суддів .... правило 22
– голосування .... пункт 3 правила 15, пункт 1 правила 16

ТВЕРДЖЕННЯ ПРО НЕПРИЙНЯТНІСТЬ ЗАЯВИ .... див. ПРИЙНЯТНІСТЬ/НЕПРИЙНЯТНІСТЬ

ТИМЧАСОВІ ЗАХОДИ .... правило 39

ТЛУМАЧЕННЯ
– Конвенції та протоколів до неї .... пункт 1 правила 72, пункт 1 правила 73
– судового рішення .... правила 79, *102*

ТРИВАЛІСТЬ ПЕРЕБУВАННЯ
НА ПОСАДІ/СТРОК ПОВНОВАЖЕНЬ
– суддів, які входять до складу
органів Суду .... пункти 2 і 3 правила 24, пункт 1 правила 25
– судді .... правила 2, 97
– Голови, заступника Голови
Суду/палати/секції .... пункти 1 і 2 правила 8, *правило 98*
– Секретаря/заступників
Секретаря .... пункт 2 правила 15, пункт 1 правила 16

УРОЧИСТА ЗАЯВА .... див. ПРИСЯГА

УХВАЛИ
– Загальні положення .... пункти 1 і 2 правила 23, правило 81

– Щодо прийнятності/
неприйнятності
▪ ухвали комісії .... пункти 2 і 3 правила 53
▪ ухвали палати .... правила 54, 56,
див. також
ПРИЙНЯТНІСТЬ/НЕПРИЙНЯТНІСТЬ
– ухвала про вилучення з реєстру...... пункт 3 правила 43
– ухвала колегії з п'яти суддів........... пункт 2 правила 73
– щодо справедливої сатисфакції .... правило 75
– щодо консультативних висновків .... правила 87, 90
– щодо мови .... правило 57
– Див. також ПІДСТАВИ – щодо ухвали
– Див. також ОПУБЛІКУВАННЯ, ДОСТУП ГРОМАДСЬКОСТІ

УЧАСТЬ ТРЕТЬОЇ СТОРОНИ
у слуханнях.. див. ВСТУП У СПРАВУ ТРЕТЬОЇ СТОРОНИ

ФУНКЦІЇ .... див. ГОЛОВА, ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВИ, КАНЦЕЛЯРІЯ

ЧЕРГОВІСТЬ РОЗГЛЯДУ ЗАЯВ .... див. КЛОПОТАННЯ І ЗАЯВИ

---

[1] З поправками, внесеними Судом 7 липня 2003 року.

[2] З поправками, внесеними Судом 7 липня 2003 року.

[3] Включено Судом 7 липня 2003 року.

[4] З поправками, внесеними Судом 17 червня та 8 липня 2002 року.

[5] З поправками, внесеними Судом 8 грудня 2000 року.

[6] З поправками, внесеними Судом 17 червня та 8 липня 2002 року.

[7] З поправками, внесеними Судом 17 червня та 8 липня 2002 року.

[8] З поправками, внесеними Судом 7 липня 2003 року.

[9] З поправками, внесеними Судом 17 червня, 8 липня 2002 року і 7 липня 2003 року.

[10] З поправками, внесеними Судом 7 липня 2003 року.

[11] З поправками, внесеними Судом 7 липня 2003 року.

[12] Включено Судом 17 червня та 8 липня 2002 року.

[13] З поправками, внесеними Судом 17 червня та 8 липня 2002 року.

[14] З поправками, внесеними Судом 17 червня, 8 липня 2002 року і 7 липня 2003 року.

[15] З поправками, внесеними Судом 7 липня 2003 року.

[16] З поправками, внесеними Судом 17 червня та 8 липня 2002 року.

[17] З поправками, внесеними Судом 17 червня та 8 липня 2002 року.

[18] З поправками, внесеними Судом 17 червня та 8 липня 2002 року.

[19] З поправками, внесеними Судом 17 червня та 8 липня 2002 року.

[20] Включено Судом 17 червня та 8 липня 2002 року.

[21] З поправками, внесеними Судом 17 червня та 8 липня 2002 року.

[22] З поправками, внесеними Судом 17 червня та 8 липня 2002 року.

[23] З поправками, внесеними Судом 17 червня та 8 липня 2002 року.

[24] З поправками, внесеними Судом 17 червня та 8 липня 2002 року.

[25] З поправками, внесеними Судом 7 липня 2003 року.

[26] З поправками, внесеними Судом 17 червня та 8 липня 2002 року.

[27] З поправками, внесеними Судом 17 червня та 8 липня 2002 року.

[28] З поправками, внесеними Судом 17 червня та 8 липня 2002 року.

[29] Попередня версія, яка існувала до 8 грудня 2000 року.

[30] Поправки, прийняті 8 грудня 2000 року, набрали чинності негайно. Поправки, прийняті 17 червня 2002 року та 8 липня 2002 року, набрали чинності 1 жовтня 2002 року. Поправки, прийняті 7 липня 2003 року набрали чинності 1 листопада 2003 року.

[31] Включено Судом 7 липня 2003 року.

[32] Видана Головою Суду згідно з правилом 32 Регламенту Суду 5 березня 2003 року.

[33] Має надаватися вся контактна інформація.

[34] На електронну адресу члена канцелярії Суду після попереднього телефонного контакту з цією особою. Номери телефонів і факсів можна знайти на веб-сторінці Суду <www.echr.coe.int>.

[35] Робочий час — з 8 до 18 години, з понеділка по п'ятницю. Час у Франції на одну годину випереджає час за Гринвічем.

[36] Видана Головою Суду згідно з правилом 32 Регламенту Суду 1 листопада 2003 року.

[37] Ця практична рекомендація доповнює правила 45 і 47 Регламенту Суду.

[38] Відповідний бланк можна знайти на веб-сторінці Суду <www.echr.coe.int>.

[39] Факс: +00 33 (0)3 88 41 27 30; інші номери факсів можна знайти на веб-сторінці Суду.

[40] Видана Головою Суду згідно з правилом 32 Регламенту Суду 1 листопада 2003 року.

[41] Факс: +00 33 (0)3 88 41 27 30; інші номери факсів можна знайти на веб-сторінці Суду <www.echr.coe.int>.

[42] Рекомендацію ще не видано, поки що див. правило 60.

[43] Субкатегорії, як правило, наведено в алфавітному порядку, але в деяких випадках — у порядку, що відповідає критеріям логіки, ієрархії або хронології*. Перехідні правила наведено курсивом.

---

* Порядок подання субкатегорій збережено відповідно до оригіналу *(прим. ред.)*.

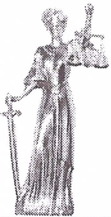

МАТЕРІАЛИ ЩОДО УКРАЇНИ

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

ЧЕТВЕРТА СЕКЦІЯ

СПРАВА «ДАНКЕВИЧ ПРОТИ УКРАЇНИ»
(CASE OF DANKEVICH v. UKRAINE)

(Заява № 40679/98)

Рішення

Страсбург

29 квітня 2003 року

Це рішення стане остаточним відповідно до умов пункту 2 статті 44 Конвенції. Текст рішення може зазнати редакційної правки.

У справі «Данкевич проти України»

Європейський суд з прав людини (четверта секція), засідаючи палатою, до складу якої увійшли судді:

Сер **Ніколас Братца** (Sir Nicolas Bratza), **голова**
п. **М. Пеллонпя** (M. Pellonpää)
пані **Е. Палм** (E. Palm)
п. **Є. Макарчик** (J. Makarczyk)
пані **В. Стражницька** (V. Stráznická)
п. **В. Буткевич** (V. Butkevych)
п. **Р. Марусте** (R. Maruste)

та п. **М. О'Бойл** (M. O'Boyle), **секретар секції**,

після наради за зачиненими дверима 25 березня 2003 року

постановляє таке рішення, ухвалене того дня:

ПРОЦЕДУРА

1. Справу розпочато за заявою (№ 40679/98) проти України, поданою до Європейської комісії з прав людини (Комісія) на підставі колишньої статті 25 Конвенції про захист прав людини та основних свобод (Конвенція) громадянином України Юрієм Олександровичем Данкевичем (заявник) 20 лютого 1998 року.

2. У Суді заявника представляла його дружина, пані Н.О. Данкевич. Український уряд (Уряд) представляла пані В. Лутковська, уповноважена особа, Міністерство юстиції.

3. Заявник скаржився, зокрема, що умови тримання його в «коридорі смерті» у слідчому ізоляторі № 2 Запорізької області становили нелюдське і таке, що принижує гідність, поводження.

4. Заяву було передано до Суду 1 листопада 1998 року, після набрання чинності Протоколом № 11 до Конвенції (пункт 2 статті 5 Протоколу № 11).

5. Розгляд заяви було доручено четвертій секції Суду (пункт 1 правила 52 Реґламенту Суду). Зі складу цієї секції, відповідно до пункту 1 правила 26 Реґламенту, було сформовано палату для розгляду справи (пункт 1 статті 27 Конвенції).

6. Порадившись зі сторонами, голова палати вирішив, що в інтересах належного судочинства провадження у справі має відбуватися одночасно з провадженням у справах «Назаренко проти України», «Алієв проти України», «Хохліч проти України», «Полторацький проти України», «Кузнєцов проти України» (заяви № 39483/98, 41220/98, 41707/98, 38812/97 та 39042/97 (пункт 2 правила 43)).

7. Ухвалою від 25 травня 1999 року палата визнала заяву частково прийнятною. 6 жовтня 1999 року Суд організував поїздку до СІЗО № 1 і № 2 Запорізької області з метою встановлення фактів.

8. 1 листопада 2001 року Суд змінив склад секцій (пункт 1 правила 25). Справу було передано на розгляд четвертій секції у новому складі.

9. Уряд, на відміну від заявника, подав свої зауваження щодо суті заяви (пункт 1 правила 59).

ЩОДО ФАКТІВ

I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

А. Загальний виклад подій

10. 3 квітня 1997 року Запорізький обласний суд визнав заявника винним у вбивстві трьох осіб та у спробі вбивства однієї особи і засудив його до смертної кари.

11. Того самого дня адміністрація слідчого ізолятора Головного управління Міністерства внутрішніх справ України в Запорізькій області вирішила перевести заявника в окрему камеру на період очікування виконання вироку, відповідно до Закону «Про попереднє ув'язнення» 1993 року (Закон).

12. 24 липня 1997 року Верховний Суд України залишив рішення суду першої інстанції без зміни.

13. 15 серпня 1997 року, після поданого матір'ю заявника клопотання, Генеральний прокурор визнав, що суди належним чином проаналізували всі наявні докази і зробили правильні юридичні висновки. Він визнав клопотання явно необґрунтованим.

14. 27 серпня 1997 року заявник подав Президентові України клопотання про помилування.

15. 19 вересня і 15 грудня 1997 року заступник Голови Верховного Суду України відхилив два наступні клопотання, подані дружиною та матір'ю заявника.

16. 11 березня 1997 року Президент України оголосив мораторій на виконання таких вироків. Рішенням № 11рп/99 від 29 грудня 1999 року Конституційний Суд України визнав неконституційними положення Кримінального кодексу стосовно смертної кари. Таким чином, покарання у вигляді смертної кари було замінено довічним ув'язненням, відповідно до Закону № 1483-III від 22 лютого 2000 року.

17. 14 червня 2000 року Запорізький обласний суд змінив заявникові покарання у вигляді смертної кари на довічне ув'язнення.

В. Усні свідчення представникам Суду

18. Свідчення заявника були надані делеґатам Суду 6 жовтня 1999 року в Запорізькому слідчому ізоляторі № 1. До складу делеґації Суду увійшли судді М. Пеллонпя, Є. Макарчик і Р. Марусте. Свідчення можна підсумувати таким чином:

1. Заявник

а) Загальні умови тримання заявника в «коридорі смерті»

19. Заявника поміщено в Запорізький слідчий ізолятор № 1 за два тижні до приїзду делеґації Суду. Раніше протягом трьох років він перебував у Запорізькому слідчому ізоляторі № 2. Під час візиту делеґації Суду він підтвердив, що його ознайомили з його правами та обов'язками. Однак умови в Запорізькому слідчому ізоляторі № 2 відрізнялися. Він описав їх таким чином: «Щоразу, коли приїжджала комісія з Києва, адміністрація слідчого ізолятора, яку не дуже турбували відвідини місцевої комісії з прокуратури, роздавала документ із правилами, вивішувала його на стіні, а наступного дня знімала. Хоча цей документ не висів на стінах у камерах, нас повідомляли про нього».

20. У Запорізькому слідчому ізоляторі № 2 заявникові щотижня міняли камери, а пізніше — щомісяця, тримаючи, як правило, одного. Це практикувалося протягом шести місяців. За словами заявника, вікна в його камері були затулені й не було умивальника. Розмір двомісної камери був такий самий, що й у Запорізькому слідчому ізоляторі № 1, але одиночні камери були значно меншими, майже удвічі меншими, ніж та, в якій він перебував на день візиту делеґації. Заявник повідомив, що він перебував один на особисте прохання. Проте, коли адміністрація Запорізького слідчого ізолятора № 2 наполягала, щоб до нього в камеру когось підселили, він погоджувався.

21. Офіційно заявника не було повідомлено про мораторій на виконання смертних вироків, він дізнався про це по радіо та від інших в'язнів.

22. Коли його перевели в «коридор смерті», двох в'язнів забрали для виконання вироку. Виконання вироків здійснювалось у Дніпропетровському слідчому ізоляторі. Хоча в'язні рідко знали, що йдеться про виконання вироку, вони бачили, як в'язнів виводять у наручниках і без особистих речей, які згодом забирали працівники слідчого ізолятора.

23. За словами заявника, в камерах Запорізького слідчого ізолятора № 2 взимку до увімкнення опалення було дуже холодно, а влітку жарко.

24. Заявник неодноразово скаржився на умови тримання під вартою в Запорізькому слідчому ізоляторі № 2, але йому завжди казали, що немає коштів для їх поліпшення. Він стверджував, що деякі письмові скарги не доходили до адресатів.

25. У нього були шлункові болі і підвищена кислотність, але медичний персонал не давав йому необхідних ліків, оскільки їх не було, а призначав препарати, які йому не допомагали. Зазвичай фельдшер оглядав в'язнів один-два рази на тиждень, записуючи тих, хто хоче відвідати лікаря. Однак відвідати лікаря можна було за заявою, поданою начальникові слідчого ізолятора. За час перебування в Запорізькому слідчому ізоляторі № 2 заявник відвідав лікаря один чи два рази. Він повідомив, що звертався з проханням про зустріч з лікарем, можливо, один раз, оскільки спершу його оглядав не терапевт, а психіатр, який сказав, що зі шлунком у нього все гаразд, хоча під час огляду він відчував біль у животі. Згодом заявникові дозволили дієтичне харчування протягом одного місяця.

26. Заявник стверджував, що зуби йому не лікували, а тільки виривали. Родичі запропонували принести всі необхідні стоматологічні препарати, але адміністрація слідчого ізолятора відмовила. Він повідомив, що, згідно з режимом, у Запорізькому слідчому ізоляторі № 2 стоматологічне лікування не передбачалося.

27. Заявникові не дозволялося дивитись телевізор, але родичі приносили йому книжки та газети. У Запорізькому слідчому ізоляторі № 1 він відчував людське ставлення з боку персоналу, на відміну від Запорізького слідчого ізолятора № 2, де на нього чинився психологічний тиск. Там, за його словами, до родичів ув'язнених також ставилися неналежним чином.

28. У камері Запорізького слідчого ізолятора № 1, де заявник перебував на момент візиту делеґації, була постійно ввімкнена лампа, а через вікно потрапляло природне світло. В Запорізькому слідчому ізоляторі № 2 лампа в його камері була набагато потужнішою.

b) Практика слідчого ізолятора стосовно прогулянок та побачень заявника із родичами

29. Заявник почав виходити на прогулянки за півтора року до візиту делеґації. Йому дозволяли гуляти 20–30 хвилин, інколи 50 хвилин, без наручників. Адміністрація слідчого ізолятора не повідомляла його про те, якою має бути тривалість прогулянки відповідно до національного законодавства. Його дружина принесла копію в'язничних правил, які визначали, що прогулянка має тривати від однієї до двох годин. На запитання делеґації: «Коли дружина повідомила вас про ці правила, чи скаржилися ви на те, що вам не дозволяли зустрічатися з дружиною протягом однієї години чи мати прогулянки згідно з правилами?» — заявник відповів: «Ми подавали скарги. Стосовно побачень нам сказали, що в'язнів дуже багато, особливо тих, хто перебуває під слідством, і що у слідчому ізоляторі немає достатніх можливостей, щоб забезпечити усім в'язням тривалі побачення». На наступне запитання делеґації: «Чи означає це, що така практика триває увесь час?» — заявник відповів: «Завдяки моїй дружині ми довідалися, що правила тримання під вартою, прийняті в 1993 році, дозволяли нам мати зустрічі протягом години».

30. Коли заявник дізнався, що прогулянки мають тривати одну годину, адміністрація слідчого ізолятора не дозволяла йому їх. Фактично, коли інші в'язні йшли на прогулянку, його викликали на зустріч. Як тільки побачення закінчувалося, час прогулянки також минав. Це тривало доти, доки дружина і мати заявника не повідомили, що вони скаржитимуться до Суду, і припинилося приблизно за один чи два місяці до приїзду делеґації.

c) Практика слідчого ізолятора стосовно отримання посилок чи передач, бандеролей та кореспонденції

31. Після набрання смертним вироком стосовно заявника законної сили він міг отримувати одну посилку на два місяці. Йому було надано дозвіл виходити на прогулянку, листування обмежувалося одним листом на місяць та однією бандероллю вагою до двох кілограмів кожні шість місяців, включаючи продукти харчування, предмети першої потреби та одяг. За його словами, ці норми були недостатніми, зважаючи на низьку якість харчування у слідчому ізоляторі і те, що в той час він не мав змоги купувати товари в магазині слідчого ізолятора. Він стверджував, що за шість місяців до відвідин делеґації за новими правилами йому було дозволено купувати товари на суму 70–75% від розміру встановленої мінімальної заробітної плати. Заявник підтвердив, що у нього завжди було достатньо грошей на рахунку для придбання товарів у магазині слідчого ізолятора.

32. Стосовно листування з родичами, заявник повідомив, що на час прибуття делеґації він міг надсилати й отримувати необмежену кількість листів. Він також підтвердив, що мав право одержувати одну посилку вагою 8 кілограмів і три бандеролі кожні два місяці.

2. Віктор Володимирович Лаврик

33. Свідок був начальником Запорізького слідчого ізолятора № 1. Штат у його підпорядкуванні становив 129 осіб.

а) Загальні умови тримання заявника в «коридорі смерті»

34. Свідок повідомив, що у слідчому ізоляторі перебувало 836 ув’язнених, 176 із яких були засуджені до тюремного ув’язнення, включаючи 18 засуджених до смертної кари. Він також повідомив, що заявника було переведено до Запорізького слідчого ізолятора № 1 нещодавно.

35. Він підтвердив, що документ із переліком прав та обов’язків ув’язнених було вивішено в камерах. Ув’язнені мали змогу ознайомитися з положеннями цього документа. Він повідомив, що з моменту введення мораторію на виконання смертних вироків відбулися деякі зміни стосовно осіб, засуджених до смертної кари: раніше їм не дозволялося виходити на прогулянки і вони могли отримувати лише дві бандеролі на рік та одного листа на місяць. Він стверджував, що адміністрація слідчого ізолятора повідомляла засуджених до смертної кари про мораторій.

36. Згідно із законодавством, адміністрація слідчого ізолятора не могла поміщати в камеру більше двох в’язнів. Адміністрація брала до уваги прохання ув’язнених перебувати в одиночній камері. Взимку повітря в камерах нагрівалося до 22–25°С.

37. Ув’язнені могли звертатися зі скаргами до нього або до прокурора, але свідок не отримував ніяких скарг. Він повідомив, що кожного місяця працівник Департаменту з питань виконання покарань та заступник прокурора області обходили камери і збирали скарги. Ув’язнені скаржилися на засудження, а не на умови тримання їх під вартою.

38. Свідок відвідував засуджених до смертної кари принаймні щотижня. Кілька разів він зустрічався із заявником, у якого не було скарг на умови тримання.

39. Він стверджував, що працівник медичної частини слідчого ізолятора відвідує камери щоденно. У разі потреби ув'язненого переводять до медичної частини для лікування, а в разі необхідності — до лікарні.

b) Практика слідчого ізолятора стосовно щоденних прогулянок, отримання посилок чи передач, бандеролей, кореспонденції та побачень із родичами

40. Засуджені до смертної кари почали виходити на щоденні прогулянки в березні 1998 року. Зміни щодо посилок та кореспонденції було запроваджено 25 червня 1999 року. Під час прогулянок засуджені були без наручників. Більше того, вони мали право на щомісячну зустріч із родичами протягом двох годин і могли отримувати шість посилок чи передач і три бандеролі на рік.

41. Він повідомив, що вихідна кореспонденція не підлягала цензурі, хоча її відкривали й переглядали. Вхідна кореспонденція із Суду та Генеральної прокуратури ніколи не відкривалася, згідно із Законом «Про попереднє ув'язнення». Листи родичам ув'язнених та від них, посилки реєструвались у спеціальному журналі. Свідок сказав, що ув'язнені не скаржилися на відсутність можливості відправити чи отримати листи. Що стосується листів офіційним представникам, то ув'язнені зазвичай просили про зустріч з юристом. Також свідок повідомив, що процедуру, згідно з якою листи не реєструвалися, було запроваджено 25 червня 1999 року.

3. Лариса Михайлівна Лазечна

42. Свідок була лікарем слідчого ізолятора № 1, яка працювала там чотири роки. Заявника вона знала особисто. Вона повідомила, що адміністрація могла забезпечити все необхідне стоматологічне лікування у слідчому ізоляторі. За її словами, різниці в медичному обслуговуванні для засуджених до смертної кари та інших ув'язнених не було.

4. Сергій Аркадійович Олейник

43. Свідок був начальником Запорізького слідчого ізолятора № 2. Він приступив до виконання своїх обов'язків 4 вересня 1998 року.

а) Загальні умови тримання заявника в «коридорі смерті»

44. Він повідомив, що на день приїзду делеґації у слідчому ізоляторі перебувало 1735 осіб, усі в попередньому ув'язненні. Він підтвердив, що недавно заявника було переведено до Запорізького слідчого ізолятора № 1.

45. Свідок особисто знав заявника, який не скаржився на умови тримання під вартою, хоча на початку липня 1999 року він критично висловлювався про тривалість його зустрічей з родичами, стверджуючи, що побачення мають тривати дві години. Голова департаменту і перший заступник обласного прокурора розслідували факти й дійшли висновку, що скарги заявника були обґрунтованими. Проте керівництво слідчого ізолятора не могло надавати триваліші побачення у зв'язку з великою кількістю ув'язнених, які очікували таких зустрічей. Загалом звернення ув'язнених реєструвалися в журналі та в їхніх особових справах. Відповідь ув'язненому надавалася для ознайомлення та підпису.

46. Свідок підтверджував, що до набрання вироком законної сили засуджені до смертної кари не могли надсилати чи отримувати кореспонденцію, проте їм дозволялось отримувати дві бандеролі. Після набрання вироком законної сили режим змінювався.

47. Свідок заявив, що, згідно з правилами, заявника переводили з однієї камери в іншу кожні десять днів і на його прохання він перебував сам у двомісній камері. Свідок стверджував, що всі чотири камери для засуджених до виняткової міри покарання були двомісні й однакового розміру. На день відвідин делеґації дві з них були порожніми.

48. Він підтверджував, що зустрічався з дружиною заявника, коли вона зверталася з проханням про побачення з чоловіком, але ніколи не чув від неї жодних скарг на умови тримання заявника під вартою.

5. Лариса Петрівна Пономарчук

49. Свідок була лікарем Запорізького слідчого ізолятора № 2, де вона працювала з червня 1999 року. Вона чула про заявника, проте він ніколи не звертався до неї по будь-яку допомогу.

50. Вона підтверджувала, що фельдшер щодня обходив камери та реєстрував скарги і прохання про зустріч із лікарем. Вона ніколи не чула про проблеми заявника зі шлунком та скарги на відмову в наданні допомоги стоматолога. За її словами, адміністрація слідчого ізолятора мала кваліфікованого професійного стоматолога і всі в'язні мали право на його допомогу.

51. Медична частина слідчого ізолятора складалася з 15 осіб, включаючи рентґенолога, дерматолога, психіатра, стоматолога, терапевта і фельдшерів. У медчастині було все необхідне обладнання та медикаменти для забезпечення кваліфікованої медичної допомоги. Якщо родичі в'язнів приносили ліки чи вітаміни, в'язні отримували їх через медичну частину. Свідок підтверджувала, що для проведення ВІЛ-тесту необхідна була згода ув'язненого. За її словами, неможливо, щоб в'язня, хворого на туберкульоз, тримали разом з іншими ув'язненими: під час прибуття до слідчого ізолятора вони проходили флюорографію, результати якої були готові того самого дня. Якби ув'язнений був хворий на туберкульоз, його тримали б окремо. Якщо він прибував з попереднього ув'язнення, при ньому була медична картка.

С. Інспекція Запорізького слідчого ізолятора № 1

52. Делеґація відвідала камеру, в якій перебував заявник. Розмір камери становив близько 10м^2. Вона була оновлена, прибрана і чиста. Тут був відкритий туалет, умивальник з підведеною холодною водою, два ліжка та стіл, прикріплені до підлоги, центральне опалення та вікно з ґратами. Було кілька книжок, газета, а також брусок мила і туалетний папір. Камера була достатньо провітрена.

53. Делеґація оглянула душову, яка була відремонтована та чиста. Делеґати також побували у дворі для прогулянок.

D. Інспекція Запорізького слідчого ізолятора № 2

54. Делеґація відвідала дві камери для засуджених до смертної кари, які на день візиту були порожні. Розмір камер становив близько 12 м^2. Тут був відкритий туалет, умивальник з підведеною холодною водою, два ліжка, прикріплені до підлоги, центральне опалення та вікно з ґратами. Камери були достатньо провітрені.

55. Делеґація оглянула душову одразу після того, як група затриманих жінок прийняла душ. Душова складалася з двох кімнат без вікон. Вони були вологі та брудні.

56. Делеґації не дозволили відвідати камери, в яких тримали засуджених до смертної кари.

Е. Документальні свідчення

57. Відповідно до записів, зроблених у слідчому ізоляторі, дружина та мати заявника зверталися з проханням відвідати його 21 серпня, 23 вересня, 23 жовтня, 21 листопада і 23 грудня 1997 року, 18 і 25 лютого, 25 березня, 18 квітня і 21 травня 1998 року. Вони відвідали заявника 23 вересня, 23 жовтня, 21 листопада і 23 грудня 1997 року, 23 січня, 25 лютого, 25 березня, 24 квітня, 26 травня, 25 вересня і 27 жовтня 1998 року. Мати також відвідала його 26 січня 1999 року, а дружина — 25 грудня 1998 року і 26 лютого 1999 року.

58. 26 серпня, 27 жовтня і 26 грудня 1997 року, 27 лютого, 24 квітня і 27 жовтня 1998 року заявник отримав передачі від дружини та матері. Звичайно в них були продукти, речі першої потреби, а також одяг.

59. Заявник реґулярно купував речі в магазині слідчого ізолятора. Згідно із записами магазину слідчого ізолятора, в жовтні та грудні 1997 року він витратив 16,30 грн. і 10,40 грн. У лютому й березні 1998 року він купив різні речі на 10,25 грн. і 17,50 грн. 23 червня (45,20 грн.), 18 серпня (64,66 грн.), 10 вересня (16,40 грн.) 19 жовтня (18 грн.) і 12 листопада 1998 року (6,20 грн.) він придбав продукти й речі першої потреби. В січні й лютому 1999 року він витратив 38,94 грн. та 8,70 грн.

60. Згідно із записами, зробленими у слідчому ізоляторі, заявник отримував гроші на свій в'язничний рахунок: 3 липня (40 грн.), 26 червня (100 грн.), 8 вересня (30 грн.) і 27 жовтня 1998 року (50 грн.).

61. Відповідно до записів слідчого ізолятора, заявник відправляв листи 18 травня, 15 червня, 19 серпня, 28 вересня і 29 жовтня 1998 року. Однак у документі, наданому Суду, не були вказані адресати.

62. 12 листопада 1998 року прокурор Запорізької області повідомив пані Бєлову, що за її скаргою прокуратура здійснила перевірку Запорізького слідчого ізолятора № 2. Вона з'ясувала, що ніхто із засуджених до смертної кари не скаржився на будь-які порушення Конвенції. Стосовно режиму та умов тримання під вартою, адміністрація слідчого ізолятора додержувала положень Інструкції від 20 квітня 1998 року (див. нижче пункт 73). Прокурор також зазначив, що підозри пані Бєлової з приводу поширення туберкульозу в камерах засуджених до смертної кари були необґрунтовані. Він повідомив, що в березні 1998 року один засуджений помер, але його та сусідні камери було помито й дезінфіковано. Більше того, засуджені реґулярно проходили флюорографію, і ніхто з них не захворів на туберкульоз.

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

А. Конституція України

63. Відповідно до частин другої та третьої статті 8, норми Конституції є нормами прямої дії. Ґарантується право на звернення до суду для захисту конституційних прав людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України.

64. Частина перша статті 9 проголошує, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

65. Частина третя статті 15 забороняє цензуру.

66. Згідно зі статтею 19, правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

67. Стаття 22 проголошує, що права та свободи людини і громадянина ґарантуються і не можуть бути скасовані при прийнятті нових законів та внесенні змін до чинних законів.

68. Згідно з частинами другою і четвертою статті 29, ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто і користуватися правовою допомогою захисника.

69. Відповідно до частин другої та четвертої статті 55, кожному ґарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

70. За статтею 59, кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура.

71. Частина третя статті 63 проголошує, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду.

72. Відповідно до статті 64, конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

B. Законодавчі положення, що реґулюють умови тримання в «коридорі смерті»

73. Умови тримання в «коридорі смерті» у пенітенціарній системі України були послідовно вреґульовані Інструкцією від 20 квітня 1998 року щодо умов тримання під вартою осіб, засуджених до виняткової міри покарання (Інструкція), та Тимчасовим положенням від 25 червня 1999 року щодо умов тримання осіб, засуджених до виняткової міри покарання, у слідчих ізоляторах (Тимчасове положення).

74. Інструкція передбачає, що після винесення остаточного вироку особи, засуджені до виняткової міри покарання, тримаються ізольовано від інших засуджених у спеціально обладнаних камерах. У виняткових випадках в одній камері може перебувати не більше двох таких засуджених. Площа камери на одного засудженого при одиночному триманні має бути не меншою за 4 квадратні метри, при триманні двох засуджених — не меншою за 3 квадратні метри. Засудженим надається особисте спальне місце і видаються постільні речі. Вони носять одяг спеціального зразка, встановленого для особливо небезпечних рецидивістів. Визначаються їхній правовий статус та обов'язки. Встановлюється кількість побачень із родичами та кількість листів, які в'язні можуть надсилати й отримувати: вони можуть мати одне побачення на місяць і надсилати одного листа на місяць. На отримання пошти обмежень немає. В'язні можуть одержувати дві бандеролі на рік. Вони мають право на щоденні прогулянки тривалістю одна година. За межами камер в'язні перебувають у наручниках. Їм не дозволяється працювати.

Засуджені можуть також читати книжки, журнали та газети, взяті в бібліотеці слідчого ізолятора та/або куплені через в'язничну торговельну мережу; вони можуть одержувати грошові перекази; зберігати в камерах особисті речі та продукти харчування, купувати в магазині слідчого ізолятора двічі на місяць продукти харчування і предмети першої потреби (на суму в розмірі однієї мінімальної заробітної плати) та користуватися настільними іграми. Вони можуть зустрічатися з адвокатами. Медичне обслуговування здійснюється відповідно до національного законодавства.

Засуджені можуть звертатися зі скаргами до державних органів. Такі скарги відправляються упродовж трьох діб. Скарги, адресовані прокуророві, перегляду не підлягають.

75. Тимчасове положення порівняно з Інструкцією розширювало права осіб, засуджених до виняткової міри покарання. Зокрема, засуджені мали право на восьмигодинний сон у нічний час; вони могли отримувати шість посилок чи передач і три бандеролі на рік, купувати продукти харчування та предмети першої потреби в магазині слідчого ізолятора (на суму не більше 70 % мінімального розміру заробітної плати); молитися і читати релігійну літературу та зустрічатися зі священнослужителем, а також звертатися зі скаргами до органів державної влади. Їм дозволялося надсилати й отримувати листи без будь-яких обмежень і мати один раз на місяць побачення з родичами у присутності представника адміністрації тривалістю до 2 годин. Побачення з адвокатами, відповідно до закріпленого права в'язнів на правову допомогу, здійснювалися згідно з виправно-трудовим законодавством.

C. Закон «Про попереднє ув'язнення» 1993 року (Закон)

76. Відповідно до Кримінально-процесуального кодексу, попереднє ув'язнення є запобіжним заходом, який застосовується до підсудного, обвинуваченого чи особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального діяння, що карається позбавленням волі, або до засудженої особи, щодо якої вирок ще не виконаний.

77. Відповідно до частини четвертої статті 8, особи, засуджені до смертної кари, вирок щодо яких не став остаточним, тримаються ізольовано від інших осіб, які перебувають під вартою.

78. Частина перша статті 9 Закону проголошує, серед іншого, що затримані мають право: а) на захист відповідно до норм кримінально-процесуального права; б) ознайомлюватися з правилами тримання під вартою; в) на щоденну прогулянку тривалістю одна година; г) одержувати двічі на місяць передачі вагою до восьми кілограмів та без обмежень грошові перекази і передачі; д) купувати протягом місяця за безготівковим розрахунком продукти харчування та предмети першої необхідності на суму до одного мінімального розміру заробітної плати та без обмежень письмове приладдя, газети, книжки через торговельну мережу; е) користуватися власним одягом і взуттям та мати при собі документи і записи, що стосуються кримінальної справи; є) користуватися телевізорами, одержаними від родичів або інших осіб, настільними іграми, газетами і книжками з бібліотеки місць попереднього ув'язнення та придбаними через торговельну мережу; ж) відправляти в індивідуальному порядку релігійні обряди і користуватися релігійною літературою та властивими їх віруванню предметами релігійного культу, виготовленими з малоцінних матеріалів, якщо при цьому не порушується встановлений у місцях попереднього ув'язнення порядок, а також обмежуються права інших осіб; з) на восьмигодинний сон у нічний час, під час якого не допускається залучення до участі в процесуальних чи інших діях, за винятком невідкладних випадків; та і) звертатися зі скаргами, заявами та листами до державних органів і службових осіб у порядку, встановленому статтею 13 Закону.

79. Відповідно до статті 11, особам, взятим під варту, забезпечуються побутові умови, що відповідають правилам санітарії та гігієни. Площа в камері для однієї особи не може бути меншою за 2,5 квадратного метра. Особам, взятим під варту, надаються безплатно за єдиними нормами, встановленими Кабінетом Міністрів, індивідуальне спальне місце, постільні речі та інші види матеріально-побутового забезпечення. В необхідних випадках їм видається одяг і взуття встановленого зразка.

80. Відповідно до частини першої статті 12, побачення з родичами або іншими особами може надавати взятим під варту адміністрація місця попереднього ув'язнення лише з письмового дозволу слідчого, органу дізнання або суду, в провадженні яких перебуває справа. Згідно з частиною четвертою, особа, взята під варту, має право на побачення із захисником наодинці, без обмеження кількості побачень та їх тривалості, з моменту допуску захисника до участі у справі, підтвердженого письмовим повідомленням особи або органу, у провадженні якого перебуває справа.

81. Відповідно до частини першої статті 13, особи, взяті під варту, можуть листуватися з родичами та іншими громадянами, а також підприємствами, установами, організаціями з письмового дозволу особи або органу, у провадженні якого перебуває справа. Після набрання вироком законної сили листування здійснюється без обмежень.

D. Виправно-трудовий кодекс (Кодекс)

82. Відповідно до статті 28 Кодексу (Основні вимоги режиму в місцях позбавлення волі), основними вимогами режиму в місцях позбавлення волі є: обов'язкова ізоляція засуджених і постійний нагляд за ними з тим, щоб виключалася можливість учинення ними нових злочинів чи інших антигромадських вчинків; точне і неухильне виконання ними своїх обов'язків; різні умови тримання, залежно від характеру та ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину, особи і поведінки засудженого.

Засуджені носять одяг єдиного зразка, їх піддають обшукові; особистий обшук провадиться особами однієї статі з обшукуваним. Кореспонденція засуджених, а також посилки, передачі і бандеролі, що надходять на їх ім'я, підлягають перегляду.

У виправно-трудових установах встановлюється суворо реґламентований внутрішній розпорядок.

Зберігання засудженими при собі грошей та цінних речей, а також предметів, які заборонено використовувати у виправно-трудових установах, не допускається. Виявлені у засуджених гроші та цінні речі вилучаються і, як правило, передаються в доход держави за мотивованою постановою начальника виправно-трудової установи, санкціонованою прокурором.

Перелік і кількість предметів та речей, які засуджені можуть мати при собі, а також порядок вилучення предметів, які заборонено використовувати у виправно-трудових установах, встановлюються Правилами внутрішнього розпорядку виправно-трудових установ.

У порядку, встановленому цим Кодексом, засудженим дозволяється купувати за безготівковим розрахунком продукти харчування і предмети першої потреби, мати побачення, одержувати посилки, передачі, бандеролі, грошові перекази, листуватися, відправляти грошові перекази родичам.

83. Частина перша статті 37 (Придбання засудженими продуктів харчування і предметів першої потреби) передбачає, що засудженим дозволяється купувати за безготівковим розрахунком продукти харчування і предмети першої потреби на кошти, одержані за переказами.

84. У статті 40, серед іншого, передбачено, що побачення надається після пред'явлення адвокатом ордера юридичної консультації і документа, що посвідчує його особу. Кількість і тривалість побачень не обмежуються; за заявою адвоката ці побачення можуть проводитися віч-на-віч, без присутності охорони.

85. Відповідно до статті 41 (Одержання засудженими до позбавлення волі посилок, передач і бандеролей), засудженим, яких тримають у виправно-трудових колоніях, дозволяється одержувати протягом року: у колоніях загального режиму — сім посилок (передач), посиленого режиму — шість посилок (передач), суворого і особливого режиму — п'ять посилок (передач). Засудженим, яких тримають у виховно-трудових колоніях, дозволяється одержувати протягом року: у колоніях загального режиму — десять посилок (передач), посиленого режиму — дев'ять посилок (передач).

Засудженим, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі в тюрмах, не дозволяється одержувати посилки (передачі).

Засудженим, незалежно від призначеного їм виду режиму, дозволяється одержання не більш як двох бандеролей на рік, а також придбання без обмеження літератури через книготорговельну мережу.

У виправно-трудових колоніях-поселеннях усіх видів кількість посилок, передач і бандеролей, одержуваних засудженими, не обмежується.

Перелік продуктів харчування і предметів першої потреби, які дозволяється одержувати засудженим у посилках, передачах і бандеролях, а також порядок приймання та вручення засудженим посилок, передач і бандеролей встановлюються Правилами внутрішнього розпорядку виправно-трудових установ.

86. Відповідно до статті 42 (Одержання і відправлення засудженими до позбавлення волі грошових переказів), засудженим дозволяється одержувати без обмеження грошові перекази і відправляти грошові перекази родичам, а з дозволу адміністрації виправно-трудової установи і іншим особам. Одержані по переказах гроші зараховуються на особовий рахунок засудженого.

87. Частина друга статті 43 (Листування осіб, засуджених до позбавлення волі) передбачає, що в тюрмах засуджені можуть одержувати листи без обмеження їх кількості, а відправляти листи за такими нормами: на загальному режимі — один лист на місяць, на суворому режимі — один лист на два місяці.

Е. Закон «Про прокуратуру»

88. Відповідно до частини першої статті 12, прокурор розглядає заяви і скарги про порушення прав громадян і юридичних осіб, крім скарг, розгляд яких віднесено до компетенції суду. Частина четверта передбачає, що прийняте прокурором рішення може бути оскаржено вищестоящому прокурору, а в передбачених законом випадках — до суду. У частині п'ятій передбачено, що рішення Генерального прокурора є остаточним.

89. Відповідно до статті 38, прокурор, його заступник мають право в межах своєї компетенції витребувати із суду будь-яку справу або категорію справ, по яких вироки, рішення, ухвали або постанови набрали законної сили. За наявності підстав для перегляду справи в порядку судового нагляду прокурор приносить протест на вирок, рішення, ухвалу або постанову суду.

90. Відповідно до частини першої статті 44, предметом нагляду є додержання законності під час перебування осіб у місцях тримання затриманих, попереднього ув'язнення, виправно-трудових, інших установах, що виконують покарання або заходи примусового характеру, які призначаються судом, додержання встановленого кримінально-виконавчим законодавством порядку та умов тримання або відбування покарання особами у цих установах, їх прав і виконання ними своїх обов'язків. Прокурор, який здійснює нагляд, має право у будь-який час відвідувати місця тримання затриманих, попереднього ув'язнення, установи, в яких засуджені відбувають покарання, установи для примусового лікування і перевиховання, опитувати осіб, що там перебувають, знайомитися з документами, на підставі яких ці особи затримані, заарештовані, засуджені або до них застосовано заходи примусового характеру; перевіряти законність наказів, розпоряджень і постанов адміністрації цих установ, зупиняти виконання таких актів, опротестовувати або скасовувати їх у разі невідповідності законодавству, вимагати від посадових осіб пояснень з приводу допущених порушень.

III. ВІДПОВІДНІ ДОКУМЕНТИ РАДИ ЄВРОПИ

Резолюція № 1097 (1996) Парламентської асамблеї про скасування смертної кари в Європі

91. У цій Резолюції Асамблея висловила жаль з приводу виконання смертних вироків, яке, як повідомлялося, незадовго до того мало місце в Латвії, Литві та Україні. Зокрема, вона засудила Україну за очевидне порушення її зобов'язань ввести мораторій на виконання вироків щодо смертної кари, взятих під час вступу до Ради Європи. Вона закликала цю країну поважати свої зобов'язання стосовно введення мораторію на виконання вироків і негайного скасування смертної кари, застерігши її, що подальше порушення зобов'язань, особливо виконання вироків щодо смертної кари, призведе до наслідків за Директивою № 508 (1995).

Резолюція № 1112 (1997) щодо дотримання Україною зобов'язань, взятих на себе при вступі до Ради Європи, стосовно введення мораторію на виконання смертних вироків

92. У цій Резолюції Асамблея підтвердила отримання нею офіційної інформації про те, що в першій половині 1996 року в Україні було виконано вісімдесят дев'ять смертних вироків, і висловила жаль, що органи влади України не повідомили її про кількість вироків, виконаних у другій половині цього року. Асамблею особливо вразило, коли вона дізналася, що страти в Україні перебувають під завісою таємності і навіть родини засуджених не сповіщають про них; згідно з повідомленнями, страчених ховали в непозначених могилах. Асамблея засудила Україну за порушення зобов'язання ввести мораторій на виконання смертної кари, висловила жаль з приводу страт, які вже мали місце, і висунула вимогу щодо негайного дотримання Україною своїх зобов'язань і зупинення виконання вироків стосовно смертної кари, які чекають виконання.

Резолюція № 1179 (1999) та Рекомендація № 1395 (1999) щодо виконання Україною обов'язків та зобов'язань

93. У цих документах Асамблея зазначила, що Україна не виконала своїх зобов'язань (згідно з офіційними джерелами, 212 осіб було страчено з 9 листопада 1995 року до 11 березня 1997 року). Водночас вона відзначила, що з 11 березня 1997 року в Україні *de facto* діє мораторій на виконання вироків щодо смертної кари. Асамблея наполягала, щоб мораторій було підтверджено *de jüre* і щоб Верховна Рада ратифікувала Протокол № 6 до Конвенції. Вона наголосила на важливості фактичного мораторію на страти і твердо заявила, що за наявності подальшого виконання смертних вироків вірчі грамоти парламентської делеґації України буде анульовано на наступній сесії Асамблеї, відповідно до правила 6 Реґламенту.

IV. ЗВІТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО КОМІТЕТУ ІЗ ЗАПОБІГАННЯ КАТУВАННЮ І НЕЛЮДСЬКОМУ ТА ТАКОМУ, ЩО ПРИНИЖУЄ ГІДНІСТЬ, ПОВОДЖЕННЮ І ПОКАРАННЮ *(CPT)*

94. Представники *CPT* відвідали місця позбавлення волі в Україні у 1998, 1999 та 2000 роках. Звіти про кожний візит було опубліковано 9 жовтня 2002 року разом з відповідями Українського уряду.

Звіт 1998 року

95. Візит делеґації, що відбувся 8–24 лютого 1998 року, був першим періодичним візитом в Україну. Під час відвідин делеґація оглянула, серед іншого, слідчий ізолятор № 313/203 у Харкові. На першому поверсі блоку № 2 СІЗО № 203 на той час перебувало п'ятнадцять ув'язнених, засуджених до смертної кари, хоча, як зазначалося у примітці до звіту, делеґацію запевнили, що з 11 березня 1997 року фактичний мораторій на виконання смертної кари дотримувався.

96. У своєму звіті (пункт 131) *CPT* насамперед висловив значне занепокоєння щодо умов тримання ув'язнених і щодо режиму, який до них застосовувався. Зазначалося, що засуджених до смертної кари зазвичай тримали по двоє в камерах розміром 6,5–7 м^2. У камерах не було доступу природного освітлення, оскільки вікна затемнені металевими ставнями. Штучне освітлення, що було постійно ввімкнене, не завжди достатньо яскраве, внаслідок чого деякі камери були напівтемні. Для провітрювання камер ув'язнені могли за допомогою шнурка відкрити ставні; незважаючи на це, камери були дуже вологими і доволі холодними (пункт 132).

Обладнання камер описане у звіті як елементарне, яке складалося з металевого ліжка та/або відкидної платформи (з тонким матрацом, простирадлами сумнівної чистоти і ковдри, яка вочевидь була недостатньою, щоб захистити від холоду), полиці і двох вузьких табуретів. Передбачалося, що ув'язнені можуть слухати радіопрограми через приймач, вмонтований у стіну камери, але делеґацію повідомили, що радіо працювало спорадично (там само).

Усі камери мали неізольовані унітази, які добре проглядалися з житлової частини; як наслідок, ув'язнений, користуючись туалетом, повинен був робити це на виду свого співкамерника. Що стосується предметів першої необхідності, засуджені до смертної кари перебували в такій самій складній ситуації, як і інші ув'язнені; такі предмети, як мило і зубна паста, були рідкістю (там само).

Крім того, було записано, що засуджені до смертної кари не мали жодної можливості зайнятися чимось за межами камери, навіть прогулятися протягом однієї години. У найкращому випадку, вони могли виходити з камери один раз на тиждень, щоб сходити в душ у блоці, і один раз на місяць, якщо вони мали право на побачення з рідними. Заняття в камері зводилися до читання і прослуховування радіопередач, якщо працював приймач. Крім щомісячних побачень з рідними, що дозволялися декому з ув'язнених, контакт із людьми обмежувався головним чином випадковими відвідинами православного священика чи медичного персоналу, які розмовляли з ув'язненими через ґрати у дверях камери (пункт 133).

97. *CPT* підсумував свої висновки з цього питання таким чином:

> «Коротко кажучи, засуджені до смертної кари протягом 24 годин на добу були замкнені в камерах з дуже обмеженим життєвим простором, без доступу природного освітлення і часом з дуже бідним штучним освітленням; їм фактично бракувало можливостей зайняти свій час і контактувати з людьми. Більшість із них перебувала в таких шкідливих умовах значний період часу (від 10 місяців до більш як два роки). Така ситуація може повністю відповідати чинним в Україні законодавчим положенням стосовно поводження із засудженими до смертної кари, проте це не змінює того факту, що, на думку *CPT*, вона становить нелюдське і таке, що принижує гідність, поводження» (пункт 134).

Крім того, зазначалося, що делеґація одержала від ув'язнених, засуджених до смертної кари, численні скарги на те, що їм бракувало інформації про їхню правову ситуацію, розвиток справ, наслідки звернень про перегляд справ, розгляд скарг тощо (пункт 138).

98. У своїй відповіді на звіт 1998 року Український уряд зазначив, що для вирішення проблем, визначених *CPT*, було вжито ряд організаційних і практичних заходів. Зокрема, було введено в дію Тимчасове положення, щоб ґарантувати засудженим до смертної кари право на щомісячне побачення з рідними, на побачення з адвокатом для отримання правової допомоги, зі священиком і право отримувати і надсилати листи без обмежень. Крім того, було зазначено:

(i) що засуджені до смертної кари матимуть щоденні прогулянки на відкритому повітрі і що з цією метою буде перебудовано й переоснащено 196 ярдів у слідчих ізоляторах;

(ii) що з метою вдосконалення природного освітлення і доступу повітря в камери ставні та металеві козирки над вікнами камер було знято;

(iii) що з метою інформування засуджених до смертної кари про їхні права і правовий статус витяг із Тимчасового положення було прикріплено на стіні кожної камери.

Звіт 1999 року

99. Делеґація *CPT* відвідала Україну 15–23 липня 1999 року. Під час візиту вона знову оглянула СІЗО № 313/203 у Харкові, де на той час утримувалося 23 засуджених до смертної кари. У звіті відзначалося, що з часу попереднього візиту сталися певні зміни. Зокрема, камери мали природне освітлення і були краще обладнані, ув’язнені виходили на щоденну прогулянку на відкритому повітрі тривалістю одна година, хоча зауважувалося, що було недостатньо місця для справжніх фізичних вправ (пункти 34–35). Крім того, було зазначено про важливий проґрес, досягнутий у забезпеченні права ув’язнених на побачення з рідними та листування (пункт 36). Проте *CPT* відзначив певні неприйнятні умови тримання, включно з фактом, що ув’язнені й далі перебували в камерах 23 години на добу і що можливість контакту з людьми залишалася дуже обмеженою (пункт 37).

Звіт 2000 року

100. Третій візит в Україну відбувся з 10 по 21 вересня 2000 року. Під час відвідин делеґація оглянула, зокрема, СІЗО № 15 у Сімферополі. *CPT* привітав рішення органів влади України скасувати смертну кару і взяв до уваги, що вироки стосовно більшості з майже 500 засуджених до смертної кари були замінені довічним ув’язненням.

101. Незважаючи на ці позитивні зрушення, *CPT* констатував, що поводження з цією категорією ув’язнених було основним джерелом занепокоєння для Комітету (пункт 67). Зазначалося, що, на додаток до попередньої Інструкції, виданої в липні 2000 року, і до впровадження двох установ із посиленим режимом, спеціально призначених для осіб, засуджених на довічне ув'язнення, до таких ув'язнених застосовувався режим суворих обмежень (пункт 68). Тоді як життєвий простір у камерах загалом був задовільним і розпочалися роботи з обновлення камер в установах, які відвідувала делеґація, основні проблеми стосовно доступу природного освітлення, якості штучного освітлення та вентиляції залишалися (пункт 69). Крім того, засуджені на довічне ув'язнення перебували в камерах 23 з половиною години на добу без організованої діяльності у будь-якій формі, а що стосується діяльності за межами камери, то вони мали право на півгодинну прогулянку, яка проходила в неприйнятних умовах. Ця категорія засуджених майже не мала контакту з людьми: з часу набуття чинності Інструкцією в липні 2000 року побачення з рідними було заборонено й ув'язнені мали право надсилати одного листа на два місяці, хоча обмеження щодо отримання листів не було (пункт 70).

102. У своїй відповіді на звіт Український уряд зазначив про подальші зміни в законодавстві, які забезпечили право засуджених до довічного ув'язнення на щоденну прогулянку тривалістю одна година і два побачення з рідними на місяць тривалістю до чотирьох годин. Крім того, для забезпечення належного доступу світла металеві ставні було знято з вікон у всіх камерах.

ЩОДО ПРАВА

I. ПОПЕРЕДНІ ЗАПЕРЕЧЕННЯ УРЯДУ

103. Уряд повторив заперечення, зроблені на етапі розгляду питання прийнятності. На його думку, заявник, який перебував у «коридорі смерті» протягом чотирьох років, ніколи не звертався до органів виконавчої або судової влади будь-якого рівня із твердженнями про порушення його прав. Тим самим він не дав Урядові можливості належно відреаґувати на заявлені порушення і забезпечити його засобами правового захисту, передбаченими національною системою захисту за наявності стверджуваного порушення прав.

104. Уряд підкреслив, що існуюча правова система (насамперед Конституція та інші правові акти) надає реальну можливість ефективного правового захисту прав людини. Він посилався на частину першу статті 55 Конституції України, згідно з якою «кожному ґарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб». У зв'язку з цим Уряд звертався до рішення Конституційного Суду від 25 грудня 1997 року, в якому було зазначено: «Частину першу статті 55 Конституції України треба розуміти так, що кожному ґарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод».

105. Уряд далі повторив, що, відповідно до статті 248-1 Цивільного процесуального кодексу, «Громадянин має право звернутися до суду..., якщо вважає, що рішенням, дією або бездіяльністю державного органу, юридичної або службової особи під час здійснення ними управлінських функцій порушено його права чи свободи. ...До суб'єктів, зазначених у частині першій цієї статті..., рішення, дії або бездіяльність яких може бути оскаржено до суду, належать органи державної виконавчої влади та їх службові особи».

106. Заявник заперечив подання Уряду, стверджуючи, що він вичерпав усі національні засоби правового захисту, які були в його розпорядженні. Зокрема, він стверджував, що дружина та мати подавали скарги про умови його тримання під вартою до прокурора Запорізької області (15 серпня 1997 року), до Президента України (15 грудня 1998 року і 19 лютого 1999 року) та до Уповноваженого з прав людини (9 жовтня 1998 року). Крім того, його дружина зверталася зі скаргами до адміністрації слідчого ізолятора щодо умов тримання, у тому числі й щодо відсутності побачень і прогулянок.

107. Суд нагадує, що, відповідно до усталеної практики, метою принципу вичерпання національних засобів правового захисту, згідно з пунктом 1 статті 35 Конвенції, є надання Договірним державам можливості запобігти порушенню прав, допущених ними, чи виправити ці порушення перед тим, як заява подається до Суду. Проте використані можуть бути лише ті засоби правового захисту, що є ефективними. Стверджуване невичерпання цих засобів покладає на Уряд обов'язок довести Суду, що засіб правового захисту був ефективним як з практичного, так і з теоретичного погляду в даний час.

У разі якщо вимогу тягаря доведення виконано, заявник, у свою чергу, повинен довести, що засіб правового захисту, на який посилається Уряд, був фактично вичерпаний або — у зв'язку з певними обставинами справи — був неефективним чи неадекватним. Однією з таких обставин може бути те, що органи державної влади залишались абсолютно пасивними щодо серйозних заяв про невиконання ними своїх обов'язків або спричинення страждань службовими особами, наприклад, коли вони не виконали рішення суду. За таких обставин тягар доведення виникає знову і покладається на Уряд-відповідач, який має показати, що він зробив у відповідь на оскарження таких значних і серйозних питань (див., наприклад, рішення Суду від 28 липня 1999 року у справі «Селмуні проти Франції» *(Selmouni v. France)* (заява № 25803/94, п. 74–77, *ECHR* 1999-V).

108. Суд наголошує, що при застосуванні цього правила необхідно брати до уваги контекст. Відповідно, було визнано, що статтю 35 слід застосовувати з певною гнучкістю і без надмірного формалізму. Суд визнав, що правило вичерпання національних засобів правового захисту не є абсолютним чи вирішальним для того, щоб його застосовувати автоматично; зважуючи, чи було дотримано цього правила, важливо враховувати конкретні обставини окремого випадку. Це, зокрема, означає, що Суд повинен реально брати до уваги не тільки наявність формальних засобів захисту в правовій системі Договірної держави, а й загальний правовий і політичний контекст, у якому вони застосовуються, так само як і особисті обставини заявника (див. «Акдівар та інші проти Туреччини» *(Akdivar and Others v. Turkey)*, рішення від 16 вересня 1996 року, *Reports of Judgments and Decisions* 1996-IV, с. 1211, п. 69).

109. Спираючись на докази, Суд у цій справі з'ясував, що заявник скаржився адміністрації слідчого ізолятора про певні аспекти тримання його під вартою, зокрема про побачення з родичами та прогулянки на свіжому повітрі (див. пункти 24, 29 і 45 вище). Проте він завжди отримував відповідь, що ситуацію неможливо поліпшити, оскільки вона прямо залежить від фінансових та матеріальних можливостей слідчого ізолятора, які були недостатніми (див. пункти 24 і 45 вище). У зв'язку з цим Суд не вважає достовірними свідчення начальника Запорізького слідчого ізолятора № 2 про те, що він зустрічався з дружиною заявника, коли вона зверталася з проханням про побачення з чоловіком, але ніколи не чув від неї жодних скарг стосовно умов тримання заявника під вартою (див. пункт 48 вище).

110. Виходячи з припущення, що заявник не зміг подати офіційну скаргу адміністрації слідчого ізолятора стосовно умов тримання його під вартою, Суд приймає свідчення заявника про те, що, хоча він загалом і знав про свої права та обов'язки як ув'язненого, документ, який містив тюремні правила, було вивішено в його камері в Запорізькому слідчому ізоляторі № 2 лише з певної нагоди (див. пункт 19 вище). Уряд не навів доказів того, що заявник якимось іншим способом був поінформований про свої права чи відповідні можливості, завдяки яким могли бути задоволені його скарги. За цих обставин той факт, що він не звернувся з офіційною скаргою стосовно умов тримання в ув'язненні належним чином, не може бути використаний проти заявника.

111. Що стосується можливості вчинення цивільного позову в суді, то Суд повторює, що пункт 1 статті 35 вимагає, щоб національні засоби правового захисту не тільки були доступними, а й могли ефективно виправити стверджувані порушення прав людини, ґарантовані Конвенцією. Оскільки заявник фактично не розпочав цивільного провадження, щоб оскаржити умови тримання під вартою, Суд зауважує, що Уряд не продемонстрував, яким чином таке провадження могло привести до поліпшення умов. Він також не навів жодного прикладу з національної судової практики, щоб показати, що таке провадження, ініційоване засудженим, могло бути перспективним.

112. За цих обставин Суд доходить висновку, що не доведено з достатньою певністю, що завдяки засобам правового захисту, запропонованим Урядом, було б задоволено скарги заявника про умови тримання під вартою. Відповідно, Суд вирішив, що заперечення Уряду стосовно невичерпання національних засобів правового захисту не можуть бути взяті до уваги.

II. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 3 КОНВЕНЦІЇ

113. Заявник скаржився на умови, в яких його тримали в «коридорі смерті» в Запорізькому слідчому ізоляторі № 2, стверджуючи, що ці умови спричинили поводження, що підпадає під дію статті 3 Конвенції, в якій сказано:

> «Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню».

Він скаржився, що його тримали в одиночній камері, забороняли прогулянки на свіжому повітрі і дозволяли отримувати бандероль з продуктами та предметами першої потреби лише один раз на два місяці. Він також скаржився, що йому було заборонено отримувати від родичів посилки чи передачі з теплим одягом, незважаючи на той факт, що у нього був тільки легкий одяг при температурі — 20°С.

1. Подання сторін

114. Уряд стверджував, що було дотримано всіх чинних правил, які застосовувалися до заявника, зокрема щодо обладнання камери, медичного обслуговування, побачень і кореспонденції, як це передбачено у статтях 1, 8, 9, 11, 12 і 13 Закону, у відповідних положеннях Кримінально-процесуального кодексу, в статтях 28, 37, 40, 41, 42 та 43 Виправно-трудового кодексу, в Інструкції від 20 квітня 1998 року і Тимчасовому положенні від 25 червня 1999 року. Відповідно до частини четвертої статті 8 Закону, особи, засуджені до смертної кари, тримаються ізольовано від інших засуджених. Заявник перебував у камері з іншим ув'язненим. Обладнання в його камері відповідало встановленим санітарно-гігієнічним нормам: її площа становила 7,1 квадратного метра, в камері були радіо, ліжко, стіл, необхідне природне та електричне освітлення, опалення, проточна вода й туалет, як передбачено в частині другій статті 11 Закону. Заявника було забезпечено триразовим харчуванням, одягом, взуттям та постільною білизною.

115. Далі Уряд зазначав, що медична допомога, лікування, профілактичні антиепідемічні заходи щодо осіб, засуджених до смертної кари, організовувалися та здійснювалися відповідно до законодавства про охорону здоров'я. Більше того, заявник мав змогу купувати продукти в магазині слідчого ізолятора.

116. Уряд зазначав, що після того, як Верховний Суд залишив рішення суду першої інстанції без зміни, родичі заявника зверталися з проханням відвідати його 19 серпня, 23 вересня, 7 жовтня, 6 листопада і 6 грудня 1997 року, 20 січня, 18 лютого, 19 березня, 14 квітня і 21 травня 1998 року. Вони відвідали заявника 23 вересня, 23 жовтня, 21 листопада, 23 грудня 1997 року і 23 січня, 25 лютого, 25 березня, 24 квітня, 26 травня, 25 вересня, 27 жовтня і 25 грудня 1998 року, а також 26 січня та 26 лютого 1999 року. У листопаді 1998 року родичі заявника не зверталися з проханням про побачення.

117. Уряд також зауважив, що з 11 квітня 1997 року по 24 квітня 1998 року заявник отримав 14 посилок від родичів, а 28 листопада 1998 року — передачу від матері. 18 травня, 15 червня, 19 серпня, 28 вересня і 29 жовтня 1998 року заявник відправляв листи. Йому також було надано право на щоденну прогулянку упродовж однієї години, коли він міг робити фізичні вправи на свіжому повітрі.

118. У своїх додаткових зауваженнях Уряд наголошував, що, відповідно до Інструкції, заявник мав право отримувати бандеролі двічі на рік та грошові перекази. Він міг читати книжки, журнали, газети, взяті в бібліотеці Запорізького слідчого ізолятора № 2. В його розпорядженні були особисті речі та продукти, двічі на місяць він міг купувати предмети першої потреби та продукти в магазині слідчого ізолятора на суму в розмірі однієї мінімальної заробітної плати, грати в настільні ігри, мати годинну прогулянку, надсилати 20 листів на рік та отримувати листи без обмежень, зустрічатися з адвокатом без будь-яких обмежень.

119. Заявник заперечував твердження Уряду. Він заявляв, що площа його камери становила не 7,1 квадратного метра, як зазначав Уряд, а лише 3 квадратні метри, а вікно було закрите ставнями. Більше того, хоча з 1 квітня по 11 серпня 1997 року він двічі на місяць отримував передачі вагою до восьми кілограмів, з 26 серпня 1997 року він отримував лише передачу вагою два кілограми, яку приносили йому родичі один раз на два місяці, а з 24 квітня 1998 року він одержував бандеролі вагою два кілограми один раз на шість місяців. Його щоденні прогулянки зводилися до 30 хвилин. Адміністрація слідчого ізолятора повідомила його, що не може забезпечити його належним медичним обслуговуванням за браком спеціального обладнання. Він також стверджував, що побачення з родичами обмежувалися 20 хвилинами, протягом яких він був у наручниках. Він міг надсилати 12 листів на рік. У нього не було можливості дивитися телевізор або грати в настільні ігри. Він підтвердив, що в жовтні 1998 року одержав від родичів теплу куртку та взуття.

120. У своїх подальших зауваженнях, зроблених у січні 1999 року, заявник стверджував, що відбулися певні зміни, проте побачення з родичами й далі тривають 20–30 хвилин щонайбільше. Він також відзначав, що з 3 квітня 1997 року по 18 травня 1998 року був позбавлений щоденних прогулянок. Він додав, що 1 березня 1999 року начальник Запорізького слідчого ізолятора № 2 подовжив тривалість побачень із родичами до однієї години. Він дійшов висновку, що умови, в яких він перебував у той час, можна вважати задовільними і такими, що відповідають національному законодавству.

2. Оцінка Суду

121. Як Суд неодноразово зазначав, стаття 3 Конвенції передбачає одну з найголовніших цінностей демократичного суспільства. У формі абсолютного твердження вона забороняє катування або нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження або покарання, незалежно від обставин і поведінки потерпілого (див. рішення у справі «Лабіта проти Італії» *(Labita v. Italy) [GC]*, заява № 26772/95, п. 119, *ECHR* 2000-IV).

122. Відповідно до прецедентної практики Суду, погане поводження має досягати певного мінімального рівня жорстокості, щоб підпадати під дію статті 3 Конвенції. Оцінка мінімального рівня жорстокості є відносною; вона залежить від усіх обставин справи, таких, як тривалість поводження, його фізичний і психологічний вплив, а в деяких випадках стать, вік і стан здоров'я потерпілого (див., серед інших джерел, рішення у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства» *(Ireland v. the United Kingdom)* від 18 січня 1978 року, серія А, № 25, с. 65, п. 162). Крім того, вирішуючи, чи є поводження таким, що принижує гідність, у розумінні статті 3 Конвенції, Суд братиме до уваги, чи було його метою принизити і зневажити відповідну особу і чи його наслідки вплинули несприятливо на особистість людини у спосіб, який не відповідає статті 3. Навіть відсутність такої мети не може переконливо виключити констатацію порушення цього положення (див. рішення у справі «Пірс проти Греції» *(Peers v. Greece)*, заява № 28524/95, п. 67–68 і 74, *ECHR* 2001-III; і рішення у справі «Валашинас проти Литви» *(Valašinas v. Lithuania)*, заява № 22558/98, п. 101, *ECHR* 2001-VIII).

123. Суд послідовно наголошував, що відповідне страждання і приниження мають у будь-якому випадку виходити за межі неминучого елементу страждання і приниження, пов'язаного з певною формою законного поводження або покарання. Заходи, які позбавляють особу свободи, часто можуть містити такий елемент. Відповідно до статті 3 Конвенції, держава повинна забезпечити тримання особи під вартою в умовах, які відповідають принципові поваги до людської гідності, щоб спосіб і метод виконання заходу не завдавали їй душевного страждання чи мук, які перевищували б неминучий рівень страждання, властивого триманню під вартою, і щоб з огляду на практичні вимоги ув'язнення її здоров'я і добробут були належним чином забезпечені (див. рішення у справі «Кудла проти Польщі» *(Kudla v. Poland) [GC]*, заява № 30210/96, п. 92–94, *ECHR* 2000-XI).

124. На додаток, як підкреслював Суд в рішенні у справі «Сорінґ проти Сполученого Королівства» *(Soering v. the United Kingdom)*, сучасні підходи в державах-учасницях до питання смертної кари мають значення для оцінки, чи було перевищено прийнятний поріг страждання або приниження (див. рішення у справі «Сорінґ проти Сполученого Королівства» від 7 липня 1989 року, серія A, № 161, с. 41, п. 104). У випадку засудження особи до смертної кари особисті обставини засудженого, умови і тривалість тримання під вартою перед стратою є прикладами факторів, які здатні підвести поводження або покарання, отримане засудженим, під дію заборони статті 3 (там само). Оцінюючи умови тримання під вартою, слід взяти до уваги кумулятивний ефект цих умов, а також специфічні скарги заявника (див. рішення у справі «Дугоз проти Греції» *(Dougoz v. Greece)*, заява № 40907/98, п. 46, *ECHR* 2001-II; та рішення у справі «Калашников проти Росії» *(Kalashnikov v. Russia)*, заява № 47095/99, п. 95, *ECHR* 2002-VI).

125. Суд відзначає, що заявник скаржився на певні аспекти умов, у яких він перебував у Запорізькому слідчому ізоляторі № 2, де його тримали під вартою до середини вересня 1999 року. У зв'язку з цим Суд іще раз наголошує, що для кожної держави-учасниці Конвенція діє лише щодо фактів, які мали місце після набрання чинності Конвенцією для цієї держави. Таким чином, юрисдикція Суду поширюється на скарги заявника лише стосовно періоду після 11 вересня 1997 року, коли Конвенція набрала чинності для України. Проте, оцінюючи наслідки для заявника умов тримання під вартою, Суд може також взяти до уваги увесь період, протягом якого він перебував під вартою як ув'язнений, включно з періодом до 11 вересня 1997 року, а також умови тримання протягом цього періоду (див. рішення у справі «Калашников проти Росії», згадуване вище, п. 96).

126. Крім того, Суд зауважує, що заявник перебував під вартою як засуджений до смертної кари до моменту, коли у червні 2000 року йому було замінено смертну кару довічним ув'язненням. Як зазначалося вище (див. пункти 91–93), застосування смертної кари в Україні було предметом суворої і неодноразової критики в резолюціях Парламентської асамблеї Ради Європи, в яких задокументовано, що з 9 листопада 1995 року до 11 березня 1997 року в цій державі виконано 212 смертних вироків. Проте пізніше Президент України ввів фактичний мораторій на виконання смертної кари; 29 грудня 1999 року Конституційний Суд визнав положення Кримінального кодексу, які реґулювали застосування смертної кари, неконституційними, а 22 лютого 2000 року смертна кара була скасована законом і замінена довічним ув'язненням (див. пункт 16 вище). Заявника було засуджено до смертної кари у квітні 1997 року, тобто після введення мораторію. Суд погоджується з тим, що до офіційного скасування смертної кари та пом'якшення вироку заявник, напевне, перебував у стані деякої невизначеності, страху і побоювань щодо свого майбутнього. Проте Суд вважає, що ризик виконання вироку та супровідні почуття страху й побоювань з боку засуджених до смертної кари з часом мають зменшуватися через фактичне введення мораторію.

127. Початкова скарга заявника, подана до колишньої Комісії, стосується умов тримання в Запорізькому слідчому ізоляторі № 2. Суд, відповідно, зосередить увагу на вивченні умов тримання в цьому слідчому ізоляторі, порівнюючи їх із ситуацією в Запорізькому слідчому ізоляторі № 1, у якому на час візиту делеґації Суду 5 і 6 жовтня 1999 року заявник перебував кілька днів. Суд братиме до уваги висновки делеґації, письмові зауваження сторін і подані ними документи, а також звіти *CPT*, які стосуються відповідного періоду.

128. На момент засудження заявникові було 29 чи 30 років. Його було поміщено до Запорізького слідчого ізолятора № 2 у невстановлену дату наприкінці 1996 року чи на початку 1997 року (див. пункт 19 вище). У цьому слідчому ізоляторі він залишався до середини вересня 1999 року, коли його перевели до Запорізького слідчого ізолятора № 1 (див. пункт 44 вище).

129. Суд бере до уваги твердження заявника, що його було поінформовано про його права та обов’язки в Запорізькому слідчому ізоляторі № 1 за допомогою документа, який він читав у себе в камері. Його свідчення підтвердив начальник слідчого ізолятора (див. пункт 35 вище). Це також говорить про достовірність його тверджень, що в Запорізькому слідчому ізоляторі № 2, де він раніше перебував, документ із переліком прав та обов’язків було вивішено в камері, коли ізолятор відвідала комісія з Києва, і було знято після від’їзду комісії. Отже, Суд вважає, що заявник мав загальне уявлення про свої права та обов’язки (див. пункт 19 вище).

130. Суд зазначає, що в Запорізькому слідчому ізоляторі № 2 заявник переходив з однієї камери в іншу щотижня, а потім щомісяця. Його свідчення стосовно цього частково підтверджував начальник слідчого ізолятора, який повідомив, що заявника переміщали з однієї камери до іншої кожні десять днів (див. пункт 47 вище). Вікна в камерах, які він займав, були закриті ставнями, потужна електрична лампа була постійно ввімкнена (див. пункт 28 вище). У камері не було водопровідного крана. Площа одиночної камери в Запорізькому слідчому ізоляторі № 2 була, за твердженнями заявника, щонайменше удвічі меншою за розмір камери в Запорізькому слідчому ізоляторі № 1, у якій він перебував на день візиту делеґації Суду (див. пункт 20 вище). У своїх письмових зауваженнях він стверджував, що площа камери становила три квадратні метри (див. пункт 119 вище). Суд зазначає, що твердження заявника суперечили твердженням Уряду, який повідомляв у своїх письмових зауваженнях, що розмір камери становив 7,1 квадратного метра (див. пункт 114 вище), а також свідченням начальника Запорізького слідчого ізолятора № 2, який стверджував, що для осіб, засуджених до смертної кари, слідчий ізолятор має чотири двомісні камери однакового розміру (див. пункт 47 вище). Беручи до уваги, що в цьому слідчому ізоляторі делеґації було дозволено відвідати лише дві порожні камери, нібито призначені для засуджених до смертної кари (див. пункти 47, 54, 56 вище), Суд вважає свідчення заявника достовірними і доходить висновку, що одномісні камери, в яких він перебував у Запорізькому слідчому ізоляторі № 2, були значно меншими, ніж ті, в яких його тримали у Запорізькому слідчому ізоляторі № 1.

131. Суд зауважує, що спочатку заявник скаржився на те, що його тримали в одиночній камері. Під час розмови з делеґатами він сказав, що здебільшого був один на його власне прохання (див. пункт 20 вище) і погодився перебувати в камері з іншим ув'язненим тоді, коли про це попросила адміністрація слідчого ізолятора (там само).

132. Стосовно обладнання камери заявника Суд зауважив, що, як встановили делеґати під час візиту, камера заявника в Запорізькому слідчому ізоляторі № 1 була відремонтована, прибрана і чиста. Тут був відкритий туалет, умивальник із краном холодної води, два ліжка, прикріплені до підлоги, центральне опалення та вікно з ґратами. Було кілька книжок, газета, брусок мила і туалетний папір. Камера була достатньо провітрена.

Делеґати також встановили, що дві камери, які вони бачили в Запорізькому слідчому ізоляторі № 2, були оснащені відкритим туалетом, умивальником з краном холодної води, двома ліжками, прикріпленими до підлоги, центральним опаленням та вікном із ґратами. Вони були достатньо провітрені.

133. Душова кімната в Запорізькому слідчому ізоляторі № 2, що складалася з двох кімнат без вікон, була дуже брудна і волога, на відміну від душових у Запорізькому слідчому ізоляторі № 1 (див. пункт 55 вище).

134. Суд приймає свідчення заявника про те, що йому не дозволялося дивитися телевізор, але родичі приносили йому книжки й газети.

135. Суд зазначає, що заявник страждав від зубного болю та високого тиску, проте на підставі свідчень, які дав лікар слідчого ізолятора, Суд вважає, що медична та стоматологічна допомога, яка надавалася у слідчому ізоляторі, була належною, хоч, звісно, й не такого рівня, який забезпечується поза тюремним середовищем. Суд посилається на свідчення, надані лікарем слідчого ізолятора делеґатам, відповідно до яких після червня 1999 року, коли вона почала працювати у Запорізькому слідчому ізоляторі № 2, заявник не звертався до неї по медичну допомогу (див. пункти 49–51 вище). З іншого боку, неможливо з'ясувати достеменно, якою була ситуація до червня 1999 року.

136. Спочатку заявник скаржився, що йому дозволялось отримувати лише одну передачу з продуктами і предметами першої потреби кожні два місяці і що в передачу не можна було вкладати теплий одяг, попри те, що у нього був тільки легкий одяг при температурі −20°С. У своїх письмових зауваженнях він додавав, що з 24 квітня 1998 року він отримував передачі вагою два кілограми один раз на шість місяців. Суд зауважує, що це загалом відповідає записам, зробленим у слідчому ізоляторі (див. пункт 59 вище), та інформації, наданій Урядом у його зауваженнях (див. пункт 118 вище). Суд зазначає, що така практика мала місце відповідно до Інструкції (див. пункт 75 вище). Суд також відзначає, що заявника було забезпечено триразовим харчуванням і що, навіть припускаючи незадовільну якість їжі, яка забезпечувалася кухнею слідчого ізолятора, заявник міг купувати і реґулярно купував продукти в магазині слідчого ізолятора (див. пункти 59 і 24 вище). Крім того, з 11 червня 1999 року, коли Тимчасове положення набрало чинності, заявник міг отримувати шість посилок чи передач і три бандеролі на рік (див. пункт 75 вище), згідно з правилами, яких дотримувався Запорізький слідчий ізолятор № 1 (див. пункт 40 вище). За словами заявника, він міг отримувати одну посилку вагою вісім кілограмів і три бандеролі кожні два місяці (див. пункт 32 вище).

137. Заявник початково скаржився, що родичам не дозволялось надсилати йому посилки з теплим одягом. Проте, зазначає Суд, із письмових зауважень заявника випливає, що в жовтні 1998 року він отримав теплу куртку та взуття (див. пункт 119 вище).

138. Далі Суд зауважує, що заявник не скаржився на кількість листів, які він міг надсилати або одержувати. Практика Запорізького слідчого ізолятора № 2, яка дозволяла йому відправляти одного листа на місяць, відповідала вимогам Інструкції (див. пункт 74 вище). Більше того, під час візиту делеґації він підтвердив, що мав право отримувати необмежену кількість листів.

139. Стосовно побачень із родичами заявника, Суд зазначає, що сторони оспорювали не кількість побачень, а лише їхню тривалість (див. пункти 116–119 вище). Суд бере до уваги свідчення заявника щодо обмеження тривалості його побачень з родичами (див. пункт 29 вище). Це підтверджував і начальник слідчого ізолятора, який зазначав, що в липні 1999 року заявник критично висловлювався про тривалість побачень, стверджуючи, що вони мають тривати одну-дві години, але адміністрація слідчого ізолятора не могла надавати йому триваліші побачення, пояснюючи це великою кількістю ув'язнених, що перебували у слідчому ізоляторі (див. пункт 45 вище). Зрештою, 1 березня 1999 року начальник Запорізького слідчого ізолятора № 2 надав йому право на побачення протягом години (див. пункт 120 вище).

140. Щодо прогулянок на свіжому повітрі, Суд зазначає, що заявник почав ходити на прогулянки без наручників 18 травня 1998 року; за словами заявника, прогулянки, як правило, тривали 20–30 хвилин, іноді 50 хвилин (див. пункти 29, 119, 120 вище). Уряд не оспорював дату надання прогулянок на свіжому повітрі, але доводив, що вони тривали одну годину (див. пункти 117–118 вище). Проте Суд вважає достовірною версію заявника стосовно цих подій, згідно з якою адміністрація слідчого ізолятора не інформувала його про те, якою має бути тривалість прогулянок відповідно до національного законодавства, і коли він дізнався з тюремних правил, які принесла йому його дружина, що прогулянки мають тривати одну годину, адміністрація слідчого ізолятора перешкоджала йому в цьому, організовуючи у цей самий час побачення (див. пункт 30 вище). Суд бере до уваги свідчення заявника, що таку практику було припинено в серпні чи вересні 1999 року. Він зазначає, що Уряд не надав жодних доказів, які б доводили, що прогулянки заявника тривали одну годину, як це передбачено Інструкцією чи Тимчасовим положенням.

У Запорізькому слідчому ізоляторі № 1 ув'язненим дозволялося ходити на прогулянки без наручників із березня 1998 року (див. пункт 40 вище).

141. Суд загалом перевірив умови, в які заявника було поміщено під час ув'язнення в Запорізькому слідчому ізоляторі № 2. Хоча умови тримання під вартою, в яких заявник перебував до візиту делеґації Суду, неможливо встановити з цілковитою точністю, деякі факти є незаперечними й чітко встановленими. Суд з особливим занепокоєнням відзначає, що до початку травня 1998 року заявник разом з іншими ув'язненими, яких було засуджено до смертної кари, цілодобово перебував у надзвичайно тісній камері, вікна якої були закриті ставнями, внаслідок чого не було доступу природного освітлення, що не було жодної можливості для прогулянки на свіжому повітрі та що було мало або зовсім не було можливостей для будь-якої активності або людських контактів. Разом із зауваженнями *CPT* стосовно засуджених до смертної кари в Україні, які перебувають у таких самих умовах, Суд вважає, що тримання заявника в таких неприйнятних умовах, як ці, становить поводження, що принижує людську гідність, усупереч статті 3 Конвенції. Суд далі доходить висновку, що ситуацію заявника погіршував той факт, що увесь цей час він був засудженим до смертної кари, хоча, як зазначено в пунктах 16 і 126 вище, на час засудження та покарання заявника мораторій уже діяв.

142. Суд вважає, що у цій справі немає доказів існування реального наміру принизити чи зневажити заявника. Однак, незважаючи на те, що фактором, який слід брати до уваги, є питання про те, чи метою поводження було прагнення принизити або зневажити потерпілого, відсутність такої мети не виключає можливості визнання порушення статті 3 Конвенції (див. рішення у справі «V. проти Сполученого Королівства» *(V. v. the United Kingdom) [GC]*, № 24888/94, п. 71, *ECHR* 1999-IX;

та рішення у справі «Калашников проти Росії», згадуване вище, п. 101). Суд вважає, що умови тримання заявника під вартою, зокрема до травня 1998 року, мали завдати йому значного психологічного страждання і принижувати його людську гідність.

143. Суд підтверджує, що з травня 1998 року до дня візиту делеґації Суду в жовтні 1999 року загальні умови тримання заявника під вартою, а також режим, що застосовувався у слідчому ізоляторі, значно поліпшилися. Зокрема, в камерах були зняті ставні з вікон, проводилися щоденні прогулянки, а ув'язненим було надано право на побачення та листування. Проте Суд зауважує, що до дня, коли з'явилися ці поліпшення, заявник перебував під вартою в цих шкідливих умовах уже 12 місяців, включаючи й 8 місяців після того, як Конвенція набрала для України чинності.

144. Розглядаючи суттєві умови тримання заявника під вартою та заняття, які йому пропонувалися, Суд також взяв до уваги, що в Україні існували серйозні соціально-економічні проблеми перехідного періоду і що до літа 1998 року адміністрація СІЗО працювала в складних економічних умовах і займалася впровадженням нового національного законодавства та відповідних інструкцій. Проте Суд зауважує, що брак коштів не може в принципі виправдати умови, які були настільки поганими, що перевищили рівень поводження, яке суперечить статті 3 Конвенції. Крім того, економічні проблеми України жодним чином не можуть пояснити або виправдати окремі умови тримання під вартою, які у пункті 141 було визнано неприйнятними у цій справі.

145. Відповідно, в цій частині було порушення статті 3 Конвенції.

IV. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 8 КОНВЕНЦІЇ

146. Заявник скаржився на те, що йому було дозволено отримувати посилку з продуктами і предметами першої потреби лише один раз на два місяці.

147. Суд вважає, що скарга заявника має бути розглянута відповідно до статті 8 Конвенції, яка передбачає:

> «1. Кожен має право на повагу до його приватного і сімейного життя, житла і до таємниці кореспонденції.
>
> 2. Органи державної влади не можуть втручатися у здійснення цього права інакше ніж згідно із законом і коли це необхідно в демократичному суспільстві в інтересах національної і громадської безпеки або економічного добробуту країни, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб».

148. Насамперед Суд повторює, що Конвенція діє для всіх Договірних сторін виключно стосовно тих фактів, які мали місце після набрання Конвенцією чинності для цієї сторони. Отже, Суд має юрисдикцію розглядати скарги заявника, які стосуються періоду після 11 вересня 1997 року, коли Конвенція набрала чинності для України.

149. Із записів, зроблених у слідчому ізоляторі, випливає, що заявник отримував передачі від дружини та/або матері, головним чином із продуктами і предметами першої потреби, 26 серпня, 27 жовтня, 26 грудня 1997 року та 27 лютого, 24 квітня і 27 жовтня 1998 року (див. пункт 58 вище). Цим правом він не скористався у червні 1998 року. Заявник не заперечував змісту записів, зроблених у слідчому ізоляторі.

150. Суд вважає, що, обмежуючи кількість бандеролей і посилок, які заявник мав право отримувати, органи державної влади втручались у право заявника на повагу до його кореспонденції, яке ґарантує пункт 1 статті 8 Конвенції, і що ці обмеження можуть бути виправдані, тільки якщо було виконано умови пункту 2 цієї статті.

151. Зокрема, щоб не суперечити статті 8, втручання має бути здійснене «згідно із законом», мати законну мету і бути необхідним у демократичному суспільстві для досягнення цієї мети (див. рішення у справі «Сілвер та інші проти Сполученого Королівства» *(Silver and Others v. the United Kingdom)* від 25 березня 1993 року, серія A, № 61, с. 32, п. 84; і рішення у справі «Петра проти Румунії» *(Petra v. Romania)* від 23 вересня 1998 року, *Reports* 1998-VII, с. 2853, п. 36).

152. Насамперед Суд повинен розглянути, чи втручання було здійснене «згідно із законом». Цей вираз передовсім вимагає, щоб відповідний захід мав певну підставу в національному законодавстві; він також стосується якості відповідного законодавства і вимагає, щоб воно було доступне відповідній особі, яка, зокрема, має бути здатною передбачити його наслідки для себе, а крім того, це законодавство має відповідати принципу верховенства права (див. рішення у справах «Круслен проти Франції» *(Kruslin v. France)* та «Ювіґ проти Франції» *(Huvig v. France)* від 24 квітня 1990 року, серія A, № 176-A, с. 20, п. 27, і серія A, № 176-B, с. 52, п. 26, відповідно).

153. Уряд у своїх письмових зауваженнях посилається на Закон. У додаткових зауваженнях Уряд посилається на Виправно-трудовий кодекс (Кодекс), Інструкцію та Тимчасове положення (див. пункт 114 вище).

1. Період з 11 вересня 1997 року по 11 липня 1999 року

154. Суд зауважує, що Закон реґулює умови тримання під вартою до набрання вироком законної сили. Із заяв свідків, заслуханих делеґацією, та з документів, наданих Урядом, видно, що після набрання вироком законної сили умови тримання під вартою засуджених до смертної кари головним чином реґулювались Інструкцією, виданою Міністерством юстиції, Генеральною прокуратурою та Верховним Судом (див. пункти 73–75 вище). Проте Кодекс встановлює основну правову базу стосовно умов тримання під вартою (див. пункти 82–87 вище).

a) Виправно-трудовий кодекс

155. Суд зауважує, що, хоча Кодекс відповідає другій вимозі, яка випливає з виразу «згідно із законом», а саме — що закон має бути доступний, він не відповідає третій вимозі, тобто що закон має бути передбачуваний стосовно змісту й характеру оскаржуваних заходів.

156. Суд зазначає, що Уряд посилається на частину третю статті 41 Кодексу, згідно з якою «засудженим, незалежно від призначеного їм виду режиму, дозволяється одержання не більш як двох бандеролей на рік» (див. пункт 85 вище). Однак це положення є частиною статті 41, яка встановлює правила стосовно отримання посилок і бандеролей особами, засудженими до позбавлення волі. Суд вважає, що було б незрозуміло, якби особи, засуджені до смертної кари, включались до осіб, засуджених до позбавлення волі, у розумінні Кодексу, оскільки смертна кара застосовується до злочинців, перевиховання яких шляхом позбавлення волі вважається неможливим. Суд зауважує, що частина друга статті 41 Кодексу робить юридичну ситуацію більш непевною, оскільки вона передбачає, що «засудженим, які відбувають покарання в тюрмах, одержання посилок і передач не дозволяється». У даному випадку заявник перебував у постійному ув'язненні в Запорізькому слідчому ізоляторі № 2, а згодом № 1, а не у виправно-трудовій колонії, виховно-трудовій колонії чи виправно-трудовій колонії-поселенні, як зазначено в частинах першій та четвертій цієї статті (див. пункт 85 вище).

157. У світлі цих обставин Суд доходить висновку, що обмеження, встановлені Кодексом, згідно із зауваженнями Уряду, не були передбачуваними, щоб відповідати вимогам пункту 2 статті 8 Конвенції, оскільки заявник не міг знати напевно, чи застосовуються до нього обмеження, встановлені Кодексом, щодо кількості посилок і бандеролей, які ув'язненим було дозволено отримувати від родичів.

b) Інструкція

158. Суд зауважує, що Інструкція — це внутрішній документ, не доступний для громадськості: Уряд надіслав Суду лише її частину.

159. Суд зазначає, що за цих обставин не можна говорити, що втручання у право заявника стосовно його кореспонденції здійснювалося «згідно із законом», як того вимагає пункт 2 статі 8 Конвенції. Справді, Інструкцію замінило Тимчасове положення, затверджене Наказом № 72 Державного департаменту України з питань виконання покарань 25 червня 1999 року та зареєстроване 1 липня 1999 року під № 426/3719 Міністерством юстиції України. Це положення набрало чинності 11 липня 1999 року і було оприлюднене. Однак Тимчасове положення не застосовується до фактів, які мали місце до 11 липня 1999 року.

160. Таким чином, у період з 11 вересня 1997 року по 11 липня 1999 року статтю 8 Конвенції було порушено.

2. Період після 11 липня 1999 року

161. Суд зауважує, що скарга заявника стосувалася періоду до 11 липня 1999 року, коли він мав право отримувати дві бандеролі на рік (див. пункт 74 вище), і що він не скаржився на контроль за його кореспонденцією після цієї дати.

162. Однак Суд вважає за потрібне розглянути також обмеження, викладені у Тимчасовому положенні, якими заявникові дозволялось отримувати шість посилок чи передач і три бандеролі на рік.

Суд визнає, що таке обмеження становить втручання у право заявника на повагу до кореспонденції. Таке втручання здійснене «згідно із законом», тобто Тимчасовим положенням, і може бути розцінене як таке, що має законну мету — «запобігання заворушенням чи злочинам», якщо брати до уваги заінтересованість адміністрації слідчого ізолятора в забезпеченні того, щоб до слідчого ізолятора не потрапляли шкідливі речі.

163. У зв'язку з необхідністю такого втручання Суд має взяти до уваги проблему, яка логічно випливає з обробки необмеженої кількості посилок, що прибуватимуть до великої пенітенціарної установи, — у даному випадку в установі перебувало 1735 в'язнів (див. пункт 44 вище). Надання дозволу ув'язненим на отримання необмеженої кількості посилок чи бандеролей спричинить значне збільшення роботи в частини персоналу слідчого ізолятора при контролюванні кожної посилки з погляду убезпечення слідчого ізолятора. Режим внутрішньої безпеки слідчого ізолятора має на меті захист громадськості від небезпечних злочинців, а також захист самих ув'язнених. У зв'язку з цим адміністрація слідчого ізолятора законно заінтересована в захисті безпеки засобами, які б зменшили чи обмежили ризик небезпеки. Разом з тим має бути дотриманий необхідний баланс між інтересами безпеки і повагою до права ув'язненого на підтримання контактів із зовнішнім світом.

164. У цій справі Суд вважає, що можливість отримувати посилки чи бандеролі кожні шість тижнів можна розцінювати як такий баланс, з огляду на те, що адміністрація слідчого ізолятора забезпечує одяг, їжу та медикаменти для всіх ув'язнених на період їхнього перебування під вартою. Додатково Суд посилається на свідчення Уряду про відсутність обмежень для родичів надсилати ув'язненим гроші на придбання продуктів у магазині слідчого ізолятора.

165. На цих підставах та з огляду на право розсуду, яке належить Урядові при врегулюванні в'язничного життя, Суд вважає, що заходи були пропорційні меті запобігання заворушенням та злочинам.

166. Таким чином, порушення статті 8 Конвенції стосовно періоду після 11 липня 1999 року не було.

V. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 13 КОНВЕНЦІЇ

167. Заявник стверджував, що у нього не було жодного ефективного засобу правового захисту в розумінні статті 13 Конвенції стосовно умов тримання його під вартою чи втручання в його кореспонденцію.

У статті 13 Конвенції сказано:

> «Кожен, чиї права та свободи, викладені в цій Конвенції, порушуються, має право на ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, що діяли як офіційні особи».

168. Суд нагадує, що це положення ґарантує засоби правового захисту на національному рівні для закріплення суті конвенційних прав і свобод у будь-якій формі у внутрішньодержавному правопорядку. Ця ґарантія вимагає забезпечення національних засобів правового захисту по відношенню до «обґрунтованої скарги» за Конвенцією та надання відповідної допомоги, хоча Договірні Сторони наділені дискреційним правом щодо способу такого забезпечення і надання — відповідно до взятих ними зобов'язань за Конвенцією. Рамки зобов'язань за статтею 13 варіюються залежно від характеру скарги заявника за Конвенцією. Однак засоби правового захисту, яких вимагає стаття 13, мають бути «ефективними» як практично, так і законодавчо. Зокрема, їх реалізація не повинна невиправдано ускладнюватись діями чи бездіяльністю органів влади держави-відповідача (див. рішення у справі «Ільхан проти Туреччини» *(Ilhan v. Turkey) [GC]*, № 22277/93, *ECHR* 2000-VII, п. 97).

169. Суд вважає, що заявник подав обґрунтовану скаргу стосовно його прав за статтями 3 і 8 Конвенції.

170. Нагадуючи свій висновок стосовно попередніх заперечень Уряду, Суд вважає, що у заявника не було ефективного засобу правового захисту щодо його скарг за Конвенцією.

171. Отже, було допущено порушення статті 13 Конвенції.

VI. ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 41 КОНВЕНЦІЇ

172. Стаття 41 Конвенції передбачає:

> «Якщо суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткову компенсацію, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію».

173. Заявник не висунув жодної конкретної вимоги щодо матеріальної шкоди чи судових витрат. Проте він вимагав 50 000 американських доларів (50 778 євро) як компенсацію за нематеріальну шкоду.

174. Уряд не коментував цю вимогу.

175. З огляду на свої висновки стосовно скарг заявника за статтями 3, 8 і 13 Конвенції, Суд вважає, що він зазнав певних моральних страждань у зв'язку із загальними умовами тримання його під вартою та обмеженнями з боку державних органів влади його прав на повагу до кореспонденції. Керуючись принципом справедливості, Суд присуджує заявникові 2000 євро за нематеріальну шкоду плюс будь-який податок, який може бути накладений на цю суму.

Відсотки у разі несвоєчасної сплати

176. Суд вважає, що відсоток, який нараховуватиметься у разі несвоєчасної сплати, має спиратися на розмір річної відсоткової ставки, яка дорівнює граничній кредитній ставці Європейського центрального банку плюс три відсоткових пункти (див. рішення у справі «Крістін Ґудвін проти Сполученого Королівства» *(Christine Goodwin v. the United Kingdom)* від 3 липня 2002 року, заява № 28957/95, п. 124, що мало бути опубліковане в *ECHR* 2002).

На цих підставах Суд одноголосно:

1. *Відхиляє* попередні зауваження Уряду.

2. *Постановляє*, що було порушення статті 3 Конвенції стосовно умов тримання заявника в «коридорі смерті».

3. *Постановляє*, що було порушення статті 8 Конвенції стосовно періоду з 11 вересня 1997 року до 11 липня 1999 року.

4. *Постановляє*, що порушення статті 8 Конвенції стосовно періоду після 11 липня 1999 року не було.

5. *Постановляє*, що було порушення статті 13 Конвенції у поєднанні зі статтями 3 і 8 Конвенції.

6. *Постановляє:*

a) що протягом трьох місяців від дати, коли рішення стане остаточним, згідно з пунктом 2 статті 44 Конвенції, держава-відповідач повинна виплатити заявникові 2000 (дві тисячі) євро, як компенсацію за моральну шкоду, в українських гривнях за курсом на день розрахунку, плюс будь-який податок, який може справлятися із зазначеної суми.

b) що зі спливом зазначених вище трьох місяців і до остаточного розрахунку на названу суму нараховуватиметься відсоток у розмірі граничної кредитної ставки Європейського центрального банку, що діятиме в період несплати, плюс три відсоткові пункти.

7. *Відхиляє* решту вимог заявника щодо справедливої сатисфакції.

Учинено англійською мовою і повідомлено письмово 29 квітня 2003 року, відповідно до пунктів 2 і 3 правила 77 Реґламенту Суду.

Майкл О'Бойл, *секретар*

Ніколас Братца, *голова*

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

ЧЕТВЕРТА СЕКЦІЯ

СПРАВА «ХОХЛІЧ ПРОТИ УКРАЇНИ»
(CASE OF KHOKHLICH v. UKRAINE)

(Заява № 41707/98)

Рішення

Страсбурґ

29 квітня 2003 року

Це рішення стане остаточним відповідно до умов пункту 2 статті 44 Конвенції. Текст рішення може зазнати редакційної правки.

У справі «Хохліч проти України»

Європейський Суд з прав людини (четверта секція), засідаючи палатою, до складу якої увійшли судді:

сер **Ніколас Братца** (Sir Nicolas Bratza), **голова**
п. **М. Пеллонпя** (M. Pellonpää)
пані **Е. Палм** (E. Palm)
п. **Є. Макарчик** (J. Makarczyk)
пані **В. Стражницька** (Strážnická)
п. **В. Буткевич** (V. Butkevych)
п. **Р. Марусте** (R. Maruste)

та п. **М. О'Бойл** (M. O'Boyle), **секретар секції**,

після наради за зачиненими дверима 25 березня 2003 року

постановляє таке рішення, ухвалене того дня:

ПРОЦЕДУРА

1. Справу розпочато за заявою (№ 41707/98) проти України, поданою до Суду на підставі статті 34 Конвенції про захист прав людини та основних свобод (Конвенція) Миколою Хохлічем, польської національності (заявник), 9 лютого 1998 року.

2. Інтереси заявника представляв п. Воскобойніков, а з червня 2000 року п. Хитсинський та п. Стецько. Уряд України (Уряд) представляла його уповноважена особа, пані В.Лутковська, Міністерство юстиції.

3. Заявник скаржився, зокрема, що умови тримання його в «коридорі смерті» в слідчому ізоляторі м. Хмельницького становили нелюдське і таке, що принижує гідність, поводження.

4. Заяву передано до Суду 1 листопада 1998 року, коли набрав чинності Протокол № 11 до Конвенції (пункт 2 статті 5 Протоколу № 11).

5. Розгляд заяви було доручено четвертій секції Суду (пункт 1 правила 52 Реґламенту Суду). Зі складу цієї секції, відповідно до пункту 1 правила 26 Реґламенту Суду, було сформовано палату для розгляду справи (пункт 1 статті 27 Конвенції).

6. Порадившись зі сторонами, голова палати вирішив, що в інтересах належного судочинства провадження у справі має відбуватися одночасно з провадженням у справах «Назаренко проти України», «Алієв проти України», «Данкевич проти України», «Полторацький проти України», «Кузнєцов проти України» (заяви № 39483/98, 41220/98, 40679/98, 38812/97, 39042/97 (пункт 2 правила 43 Реґламенту).

7. Ухвалою від 25 травня 1999 року палата визнала заяву частково прийнятною. 7 і 8 жовтня 1999 року Суд організував поїздку до Хмельницького слідчого ізолятора з метою встановлення фактів.

8. Уряд, на відміну від заявника, подав свої зауваження щодо суті заяви (пункт 1 правила 59).

9. 1 листопада 2001 року Суд змінив склад секцій (пункт 1 правила 25). Справу було передано на розгляд четвертої секції в новому складі.

10. 13–15 червня 2000 року Інститут фтизіатрії та пульмонології ім. Яновського здійснив на вимогу Суду незалежне медичне обстеження заявника та його співкамерника п. Р. Юсєва.

ЩОДО ФАКТІВ

І. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

А. Загальний виклад подій

11. У лютому 1995 року заявника, якому тоді було 19 років, заарештувала міліція у зв’язку з деякими подіями, і з 13 березня 1995 року він залишався в запобіжному ув’язненні.

12. 9 лютого 1996 року Хмельницький обласний суд визнав заявника винним у вчиненні двох убивств і засудив його до смертної кари.

13. 26 березня 1996 року Верховний Суд України залишив рішення суду першої інстанції без зміни.

14. У вересні 1997 року у заявника було виявлено туберкульоз.

15. 29 жовтня 1997 року прокурор Хмельницької області поінформував матір заявника, що національне законодавство не дозволяє нотаріусам відвідувати осіб, засуджених до смертної кари. 30 жовтня 1997 року Міністерство внутрішніх справ підтвердило цю інформацію.

16. 10 грудня 1997 року обласний суд надав заявникові дозвіл на зустріч з нотаріусом.

17. 6 січня 1998 року Перша Хмельницька державна нотаріальна контора підтвердила, що з 5 грудня 1997 року по 6 січня 1998 року вона не отримувала ніякого письмового дозволу для відвідання заявника.

18. 10 лютого 1998 року нотаріус відвідав заявника і засвідчив його підпис на довіреності.

19. 11 березня 1997 року Президент України оголосив мораторій на виконання смертної кари. Рішенням № 11рп/99 від 29 грудня 1999 року Конституційний Суд України визнав неконституційними положення Кримінального кодексу стосовно смертної кари. Таким чином, покарання у вигляді смертної кари було замінено довічним ув'язненням, відповідно до Закону № 1483-III від 22 лютого 2000 року.

20. 21 червня 2000 року Верховний суд Автономної Республіки Крим змінив заявникові покарання у вигляді смертної кари на довічне ув'язнення.

В. Усні свідчення представникам Суду

21. Представники Суду заслухали свідчення заявника та чотирьох інших свідків 7 і 8 жовтня 1999 року у Хмельницькому слідчому ізоляторі. Свідчення можна підсумувати таким чином:

1. Заявник

а) Загальні умови тримання заявника в «коридорі смерті»

22. Заявник стверджував, що його було проінформовано про його права та обов'язки як засудженої особи 23 вересня 1999 року, коли йому принесли документ із переліком прав та обов'язків ув'язненого. Він повинен був підписати цей документ.

23. Він підтвердив, що віддає перевагу одиночному ув'язненню. На день візиту делеґації Суду до Хмельницького слідчого ізолятора він перебував в одиночній камері.

24. Заявник не скаржився на медичне обслуговування у слідчому ізоляторі, крім лікування туберкульозу. Він звертався з проханням полікувати зуби, однак його повідомили, що під час такого лікування повинен бути присутнім охоронець і що лікування буде дуже тривалим. Він неодноразово скаржився на таку практику начальникові медичної частини слідчого ізолятора та фельдшерові. Однак він ніколи не подавав письмові скарги. Він також не говорив матері про проблеми із зубами.

25. Заявник стверджував, що він майже завжди був голодний. Більше того, гаряча вода, яку приносили з кухні, ніколи не була достатньо гарячою, щоб приготувати чай.

26. Він також казав, що температура в камері була задовільна лише влітку, а взимку було дуже холодно.

27. Йому дозволяли приймати гарячий душ один раз на тиждень, але, за його словами, душова була в неприйнятному стані.

28. Єдина лампа в камері була ввімкнена 24 години на добу, але це не дуже турбувало заявника. Вікно відчинялося персоналом слідчого ізолятора під час його щоденних прогулянок. Сам він не міг його відчиняти. За його словами, вікно було закрите ставнями до 1 жовтня 1999 року.

29. Він заявляв, що туалет у камері не закривався. Він міг змивати його.

30. Заявник стверджував, що в попередніх камерах умови були такі самі.

31. Він підтвердив, що 25 лютого, 29 квітня та 27 жовтня 1998 року він добровільно написав три заяви, у яких повідомляв, що у нього немає жодних скарг на адміністрацію слідчого ізолятора. Він написав ці заяви на прохання адміністрації слідчого ізолятора, хоча йому й не сказали, навіщо ці заяви потрібні. Він підтвердив, що у зв'язку з цим ніякого тиску на нього не чинили.

32. Заявник повідомив, що за час перебування у слідчому ізоляторі його ніколи не карали.

33. Він сказав, що про мораторій на виконання смертної кари довідався в 1997 році. Проте органи державної влади офіційно не повідомили його про це.

b) Деталі щодо захворювання заявника на туберкульоз

34. Заявник стверджував, що його помістили в камеру з чоловіком, п. Юсєвим, який хворів на туберкульоз, і що він заразився від нього цією хворобою. Він сказав, що пройшов перше рентґенівське обстеження в березні 1995 року, коли його перевели до Хмельницького слідчого ізолятора. За його словами, з березня 1995 року по вересень 1997 року рентґен йому не робили. Він підтвердив, що разом із п. Юсєвим перебував 5 місяців, із 3 лютого по 4 червня 1997 року.

35. Заявник повідомив, що ув'язнені проходили рентґенівське обстеження кожні 6 місяців і їм давали спеціальні засоби, щоб запобігти розвиткові туберкульозу. Проте на зауваження представників Суду: «Ви стверджуєте, що проходили обстеження кожні 6 місяців. Але це не стосується періоду, який ми обговорювали раніше, оскільки, за вашими словами, ви не проходили рентґенівську перевірку з 5 березня 1995 року до вересня 1997 року», — заявник не дав відповіді.

36. Згідно з твердженнями заявника, окрім п. Юсєва, ніхто серед тих, із ким він перебував у камерах, не хворів на туберкульоз.

37. Він сказав, що ліками від туберкульозу його забезпечувала родина. Стан його здоров'я не поліпшився одразу після застосування препаратів. Він сказав: «Стало гірше із самого початку. Але оскільки я почав вживати ліки, стан здоров'я у мене поліпшився». Його не було госпіталізовано.

c) Практика слідчого ізолятора щодо кореспонденції заявника та отримання посилок, передач і бандеролей

38. Заявник стверджував, що до набрання смертним вироком законної сили йому було дозволено отримувати щомісяця одну посилку з речами, придбаними в магазині слідчого ізолятора. 5 жовтня 1998 року він одержав першу передачу від матері. Він хотів отримувати більше посилок чи передач. Адміністрація слідчого ізолятора ніколи не карала його, обмеживши кількість посилок, які могла надсилати йому родина.

39. Заявник стверджував, що до 23 вересня 1999 року його не повідомили, що він має право надсилати листи своїм рідним та одержувати від них листи і посилки, але сказав, що писав одного листа на місяць.

d) Практика слідчого ізолятора стосовно щоденних прогулянок

40. Заявник підтвердив, що почав ходити на щоденні одногодинні прогулянки з 5 травня 1998 року. Прогулянки відбувалися щодня, але заявник, не маючи годинника, не міг сказати, чи справді вони тривали одну годину. У нього не складалося враження, що ці прогулянки були коротшими. Йому належало гуляти наодинці і бути в наручниках, навіть у зимовий час, що позбавляло його можливості робити фізичні вправи. Він сказав, що, перебуваючи в камері з іншим ув'язненим, вони гуляли разом.

e) Відвідини заявника нотаріусом

41. Заявник підтвердив, що адміністрація слідчого ізолятора зволікала з дозволом на відвідини нотаріуса і надала його лише після рішення обласного суду і що нотаріус відвідав його 2 лютого 1998 року. Він скаржився, що рішення суду було винесено 10 грудня 1997 року, а дозвіл було надано через 2 місяці. Втім, ця затримка не завдала йому ніякої шкоди.

42. За словами заявника, нотаріус приходив до слідчого ізолятора на вимогу його матері. Він особисто ніколи не звертався з письмовою заявою — тільки з усною.

f) Практика слідчого ізолятора щодо побачень заявника з родичами

43. Заявник стверджував, що рідною мовою його матері є польська. Він зіткнувся з певними проблемами з боку адміністрації слідчого ізолятора, коли спілкувався з родичами по-польськи. Він підтвердив, що питання було залагоджено сім місяців тому.

2. Пан Анатолій Р. Юрченко

44. Свідок був начальником Хмельницького слідчого ізолятора. Він працював начальником 12 років.

а) Загальні умови тримання заявника в «коридорі смерті»

45. За словами свідка, у слідчому ізоляторі було ув'язнено близько 584 осіб, серед яких 411 перебували під слідством, а 173 були засуджені. 9 ув'язнених перебували в «коридорі смерті». Їх тримали в окремому коридорі, у восьми спеціальних камерах, пристосованих для цієї категорії ув'язнених.

46. Спершу заявник був у камері з іншим ув'язненим. На день прибуття делеґатів його тримали в окремій камері. За його словами, засуджені до смертної кари перебували під вартою у двомісних камерах, а за бажанням — в одиночних камерах. У слідчому ізоляторі вівся запис про переміщення ув'язнених.

47. Згідно з його твердженнями, заявника спершу засудили на трирічний строк у 1994 році. Його було звільнено за амністією Президента. 10 березня 1995 року його було знову заарештовано і 13 березня 1995 року поміщено до слідчого ізолятора м. Хмельницького.

48. Свідок заявив, що ув'язнені мали право подавати скарги щодо умов тримання під вартою через працівника слідчого ізолятора, відповідального за певну частину слідчого ізолятора, який реґулярно обходить усі камери, реєструє всі скарги і передає їх начальникові слідчого ізолятора. Свідок підтвердив, що всі внутрішні скарги зареєстровано.

49. Він повідомив, що заявник ніколи не подавав письмових скарг ані йому, ані прокуророві, ані до Верховного Суду. Всі скарги подавала від імені заявника його мати. За час перебування у слідчому ізоляторі сам заявник подав одну заяву про забезпечення його матрацом. Його мати спілкувалася зі свідком, коли скаржилася з приводу посилок і бандеролей, а також її зустрічей із заявником.

50. У відповідь на запитання делеґатів: «Чи були випадки, крім тих, про які стверджує заявник, коли скарга стосовно умов тримання під вартою або жорстокого поводження персоналу слідчого ізолятора призвела до таких наслідків, як заходи стягнення або покарання?» — свідок відповів: «Ні, таких прикладів немає».

51. Свідок розцінив як позитивні останні зміни стосовно умов тримання осіб, засуджених до смертної кари, в результаті проголошеного мораторію на виконання покарань.

b) Деталі щодо захворювання заявника на туберкульоз

52. Свідок заявив, що упродовж досудового слідства та після виголошення вироку заявник перебував під вартою разом із п. Юсевим. Обоє вони були здорові у той час, що підтверджує рентґенівське обстеження.

53. 4 липня 1997 року черговий медичний огляд виявив у п. Юсєва туберкульоз, після чого його почали лікувати. У той час заявника відокремили від п. Юсєва, призначивши запобіжне лікування як особі, що контактувала з інфікованим хворим. Фактично через два місяці у заявника також було виявлено туберкульоз, що зумовило відповідне лікування заявника.

54. У відповідь на коментар делеґатів: «Перше обстеження п. Юсєва відбулося 4 липня 1997 року. У той час заявника також перевірили і виявили підозру на туберкульоз. Пізніше, 18 вересня 1997 року, підозру підтвердив діагноз, оскільки рентґенівська перевірка показала наявність хвороби», — свідок заявив: «Я хотів би, щоб ви знали, що при прибутті кожний ув'язнений проходить медичний огляд. Йому роблять рентґен і розміщують у відповідній камері».

55. Заявник стверджував, що начальник медичної частини працював у Хмельницькому слідчому ізоляторі протягом 5 років і був лікарем з 1995 по 1997 рік, коли у заявника було виявлено туберкульоз і його почали лікувати.

56. Він також заявив, що в 1999 році 23 особи, яких тримали у слідчому ізоляторі, хворіли на туберкульоз. Їх тримали окремо і вживали заходів для запобігання будь-яких контактів з іншими ув'язненими.

c) Практика слідчого ізолятора щодо кореспонденції та отримання посилок і бандеролей

57. За словами свідка, слідчий ізолятор веде реєстр вхідних та вихідних листів. Кожний ув'язнений має окрему справу, в якій адміністрація слідчого ізолятора фіксує всю його кореспонденцію, посилки та побачення.

d) Відвідини заявника нотаріусом

58. У відповідь на коментар делеґатів: «У 1997 році мати заявника неодноразово вимагала, щоб начальник слідчого ізолятора засвідчив довіреність адвокатові її сина або дозволив зустріч із нотаріусом. Нотаріусові дозволили відвідати заявника 10 лютого 1998 року, але зіставлення з іншими справами дає підстави вважати, що з цим питанням зволікали кілька місяців», — свідок заявив: «Дозвіл на зустріч із нотаріусом був наданий обласним судом. Тільки після того, як ми отримали дозвіл, ми погодилися на цю зустріч». Він підтвердив, що матір заявника було повідомлено про те, що начальник установи запобіжного ув'язнення не уповноважений засвідчувати підпис на довіреності. Свідок додав, що, згідно з українським законодавством, якщо ув'язнений бажає побачитися з адвокатом, він подає заяву начальникові слідчого ізолятора. Якщо адвокат має всі необхідні документи, які засвідчують, що він є адвокатом, йому дається дозвіл бачитися з ув'язненим хоч щодня без будь-яких обмежень. Проте правила, які реґулюють відвідини нотаріуса, інші.

59. Уповноважена особа Уряду пояснила, що, відповідно до національного законодавства, адвокат має право зустрічатися з клієнтом у будь-який час без обмеження тривалості цих зустрічей, про що раніше зазначив начальник слідчого ізолятора. Представник заявника в Європейському суді п. Воскобойніков не був адвокатом і не мав законних повноважень. Якби він був адвокатом, довіреність йому була б непотрібна.

60. Свідок далі заявив, що, оскільки п. Воскобойніков не адвокат, він не був зобов'язаний надавати йому будь-яку інформацію, включаючи й інформацію щодо режиму, застосованого до заявника.

3. Пані Марія Й. Хохліч

61. Цей свідок — мати заявника.

a) Загальні умови тримання заявника в «коридорі смерті»

62. Свідок заявила, що електрична лампа в камері її сина надто яскрава і була увесь час ввімкнена. Денного світла у камері не було. Камера була дуже волога і холодна. Їжа, за її словами, також була дуже погана. Вона сказала, що скаржилася про ці факти начальникові слідчого ізолятора та голові Департаменту з питань виконання покарань.

63. Вона стверджувала, що синові інколи замість чаю давали гарячу воду.

64. У відповідь на запитання делеґатів: «Нам відомо, що ваш син написав кілька заяв, які підтверджують, що у нього немає ніяких претензій стосовно умов тримання під вартою, медичного обслуговування тощо. Чи говорив ваш син, що його примусили написати такі заяви?» — свідок заявила: «Після того як ми звернулися до Ради Європи, мій син та інші ув'язнені написали заяву, що вони не бажають, щоб приїхала делеґація. Я розмовляла із сином, і він сказав мені, що я не знаю багатьох речей, і я зрозуміла, що він мав на увазі».

b) Деталі щодо захворювання заявника на туберкульоз та інших проблем зі здоров'ям

65. Свідок заявила, що її син захворів на туберкульоз у слідчому ізоляторі. Під час зустрічі він сказав, що кашляє кров'ю. Після цього вона звернулася до начальника слідчого ізолятора зі скаргою, що заявник перебуває в камері з хворою людиною. Вона також звернулася до адміністрації з приводу надання медичної допомоги. Частину ліків вона принесла сама, а частину надала медична частина слідчого ізолятора. За словами свідка, медична допомога була недостатньою.

66. Свідок стверджувала, що у заявника були проблеми з печінкою та шлунком, а також із зубами. Вона звернулася до лікаря слідчого ізолятора, але їй відповіли, що слідчий ізолятор не має достатньо коштів, щоб забезпечити ув'язненим необхідне стоматологічне лікування. Вона сказала, що синові вирвали два зуби без застосування анестезії і що вона скаржилася на це і усно, й письмово.

67. Далі вона повідомила, що хотіла принести синові деякі препарати, але начальник слідчого ізолятора не дозволив. Вона заявила: «Препарати від туберкульозу або грипу, звичайні болезаспокійливі, я носила їм реґулярно. Проте такі, як тваринний жир, мені дозволили передавати лише дватри місяці тому».

68. У відповідь на запитання делеґатів: «Адміністрація слідчого ізолятора наполягає на тому, що п. Юсєв пройшов рентґенівське обстеження 19 серпня 1995 року і що на той час він не був хворий. Якщо брати до уваги, що вони обоє захворіли, але ваш син не заразився від п. Юсєва, чи маєте ви якісь коментарі щодо цих тверджень?» — свідок заявила: «Спершу туберкульоз виявили в Юсєва, а після того, як вони обоє перебували в одній камері, туберкульоз було виявлено і в мого сина». У відповідь на зауваження делеґатів: «Згідно з нашими записами, обстеження, яким виявлено туберкульоз у п. Юсєва, проводилося 4 липня 1997 року, а ваш син перебував із ним з 5 лютого до 4 липня 1997 року. Адміністрація наполягає на тому, що одразу, як тільки було з'ясовано стан здоров'я п. Юсєва, вашого сина перевели до іншої камери», — свідок заявила: «Ні, це неправда. Інший ув'язнений, який перебував із п. Юсєвим до мого сина, сказав, що той навіть тоді кашляв кров'ю».

69. Далі свідок сказала, що вона просила ознайомитися з медичною карткою сина, але їй було відмовлено. Її прохання про обстеження сина спеціалістом також було відхилене. Їй сказали про неможливість такого обстеження для ув'язнених цієї категорії.

c) Практика слідчого ізолятора щодо отримання посилок і передач

70. Свідок підтвердила, що син отримав від неї першу передачу 5 жовтня 1998 року. Вона просила дозволу надіслати посилку кілька разів раніше, коли її син іще не захворів, але їй було відмовлено. Уперше вона подала заяву півтора року тому.

71. Свідок повідомила, що в серпні 1999 року адміністрація слідчого ізолятора не захотіла приймати її передачі синові. Їй було сказано, що така категорія ув'язнених не має права отримувати звичайні посилки, а лише дві передачі на рік. Вона скаржилася «всюди», але безуспішно.

d) Практика слідчого ізолятора стосовно щоденних прогулянок

72. Свідок стверджувала, що заявникові не дозволялося виходити на прогулянки, доки вона не звернулася до Ради Європи. За її словами, йому дозволили ходити на щоденні прогулянки з квітня 1998 року. Свідок підтвердила, що її син скаржився начальникові слідчого ізолятора, що під час прогулянок він перебував у наручниках.

e) Практика слідчого ізолятора щодо побачень заявника з матір'ю

73. Як стверджує свідок, під час їхніх побачень заявник перебував у наручниках. Більше того, вони зіткнулися з проблемами, розмовляючи на зустрічах польською мовою. За її словами, на одну з їхніх зустрічей начальник слідчого ізолятора прийшов із магнітофоном.

4. Пан Олег С. Вичавка

74. Свідок обіймав посаду начальника медичної частини слідчого ізолятора з 1 червня 1999 року. Із 1995 року він працював лікарем Хмельницького слідчого ізолятора.

75. Він стверджував, що до медичної частини входять двоє лікарів, які працюють постійно, та кілька лікарів за сумісництвом: стоматолог, дерматолог, рентґенолог, начальник лабораторії та пульмонолог. Тут також працюють двоє фельдшерів та медсестра за сумісництвом, асистент рентґенолога та лаборант. Він вважав такий персонал достатнім для потреб Хмельницького слідчого ізолятора. Він підтвердив, що в очах персоналу медичної частини не було різниці між категоріями ув’язнених. Щодня фельдшер обходив усі камери слідчого ізолятора. Якщо він міг забезпечити необхідну допомогу, він робив це, якщо ні, то організовував відвідування лікаря або відповідного спеціаліста.

76. Свідок заявив, що ті ув’язнені, які перебували у слідчому ізоляторі понад шість місяців, реґулярно проходили рентґенівську перевірку кожні шість місяців.

77. У відповідь на запитання делеґатів: «Ми маємо інформацію, що заявник та п. Юсєв пройшли рентґенівську перевірку після прибуття до слідчого ізолятора 13 березня і 19 серпня, відповідно. Ця перевірка не виявила ніяких ознак туберкульозу. Пізніше, з 3 лютого до 4 липня 1997 року, заявник та п. Юсєв перебували в одній камері. 4 липня 1997 року реґулярний медичний огляд виявив у п. Юсєва туберкульоз легень без розвитку мікобактерій. Потім у заявника з’явилися симптоми і виникла явна підозра в наявності у нього туберкульозу. 18 вересня 1997 року це підтвердила рентґенівська перевірка. Ми хотіли б поставити вам дуже важливе запитання, яке перевіримо за медичною карткою. У період між перевіркою в 1995 році та перевіркою, що виявила туберкульоз спершу в п. Юсєва, а потім у заявника, чи було проведено реґулярні обов’язкові піврічні рентґенівські обстеження цих двох осіб?» — свідок заявив: «Не кожні шість місяців, а один раз на рік». Була різниця між звичайними ув’язненими та особами, засудженими до смертної кари, які перебували в більш жорстких умовах з 1995 до 1996 року. За словами свідка, проведення піврічних обстежень не могло завадити поширенню туберкульозу, оскільки уникнути зараження було неможливо. Він сказав, що випадки із заявником та п. Юсєвим були єдиними, коли ув’язнені підхопили туберкульоз у слідчому ізоляторі.

78. Свідок додав, що остання рентґенівська перевірка заявника не виявила ніяких ознак нітрифікації, фіброзу або деформації легень. Обстеження п. Юсєва показало лише ознаки фіброзу. Зараз вони входять до спеціальної групи ув’язнених і перебуватимуть під медичним наглядом наступні п’ять років, упродовж яких отримуватимуть профілактичне лікування для уникнення рецидиву.

79. У відповідь на запитання делеґатів: «Заявник скаржився, що він захворів тому, що його тримали в одній камері з особою, яка вже хворіла. Уряд стверджує, що хвороба не була передана, оскільки вони захворіли одночасно. Яка ваша думка про це?» — свідок заявив: «Так, їх тримали разом п'ять місяців. Але, коли у п. Юсєва було виявлено туберкульоз, його одразу помістили в окрему камеру. Йому було призначено лікування, а заявникові, як особі, що мала з ним контакт, призначили профілактичне лікування». За його твердженням, п. Юсєв пройшов рентґенівську перевірку в 1996 році, після того як поскаржився на симптоми туберкульозу.

80. Свідок підтвердив, що особам, які хворіли на туберкульоз, призначалася спеціальна дієта «8В». Він визнав, що не завжди було реґулярне постачання м'яса, але молоко й масло були завжди доступні для дієти. Більше того, відсутність деяких продуктів компенсувалася тим, що ув'язнені отримували від своїх родичів у посилках.

81. Він повідомив, що умови в камерах, де тримали хворих на туберкульоз, були дещо кращі, ніж в інших камерах. Самі камери були більшими.

82. Свідок далі стверджував, що заявник скаржився на проблеми із зубами. Два зуби вирвали, оскільки не було можливості лікувати їх. Він підтвердив, що зуби виривають лише у випадку, якщо їх неможливо вилікувати. В медчастині не було можливості застосовувати загальну анестезію, тому використовували місцеву. Не було проблем із тим, щоб вставити штучний зуб, проте бракувало грошей. У таких випадках ув'язнені повинні були оплачувати матеріали, оскільки мали приходити спеціалісти, які не працювали у слідчому ізоляторі.

83. У відповідь на зауваження делеґатів: «Учора заявник скаржився, що в душовій настільки холодно, що можна захворіти. Ми були там учора, і там справді холодно. Ви бачили це місце?» — свідок сказав: «Так. З учорашнього дня похолодало; до цього було відносно тепло. Але 15 жовтня буде увімкнено опалення».

84. У відповідь на запитання представника заявника: «Як ви можете пояснити логічну суперечність: у п. Юсєва не було розвитку мікобактерій, але після цього він заразив заявника?» — свідок сказав: «У кожної людини є бацили туберкульозу. За деяких умов бацили починають активно діяти. Двоє ув'язнених перебували разом тривалий час, майже два з половиною роки. А твердження заявника про його зараження п. Юсєвим ненадійні». У відповідь на наступне запитання представника заявника: «Як ви поясните твердження інших ув'язнених, які перебували разом із п. Юсєвим до заявника і бачили, що п. Юсєв уже тоді кашляв кров'ю? Хіба це не симптом туберкульозу в заразній формі?» — свідок сказав: «Це може сказати лише лікар. Кров могла бути з ясен, зуба або носа. Джерело може визначити тільки лікар. Я не маю жодної інформації від інших ув'язнених, знаю лише те, що сказав заявник. Ранні тести не виявили у п. Юсєва ніяких бактерій».

85. Свідок визнав, що у слідчому ізоляторі не було лабораторного обладнання, тут користувалися лабораторією госпіталю Міністерства внутрішніх справ, а для тесту на туберкульоз — обласним туберкульозним диспансером. Він повідомив, що медична частина слідчого ізолятора направляє ув'язненого до тубдиспансеру, тільки якщо є підозра про хворобу. Востаннє заявник пройшов консультацію 7 жовтня 1998 року. Після цього його було переведено до другої групи. Мати заявника ніколи не зверталася до свідка з приводу глибокого обстеження після того, як у заявника було виявлено туберкульоз.

86. Він підтвердив, що ув'язненим, які хворіють на туберкульоз, родичі можуть надсилати додаткові посилки. Дозвіл може надати адміністрація слідчого ізолятора на його пропозицію. Проте у випадку із заявником він не висловлював такої пропозиції.

87. Свідок також підтвердив, що медична частина має необхідне стоматологічне обладнання. Родичі ув'язнених повинні оплатити вартість матеріалів. Якщо на рахунку ув'язненого є гроші, медчастина може організувати лікування. За його словами, заявник офіційно звернувся з приводу штучних зубів за два дні до візиту делеґатів до Хмельницького слідчого ізолятора. Його мати не зверталася до свідка з проханням про таке лікування, але вона могла звертатися до начальника слідчого ізолятора.

C. Інспекція Хмельницького слідчого ізолятора

88. Делеґати Суду побували в камері, в якій тримали заявника. Розмір камери становив близько 9 квадратних метрів. У камері був порядок і чистота. Тут був відкритий туалет, умивальник із холодною водою, два ліжка, прикріплені до підлоги, центральне опалення та вікно з ґратами. Було кілька книжок, газети і чашка для заварювання чаю. Склалося враження про достатнє опалення та вентиляцію.

89. Делеґатам було продемонстровано душову кабіну площею близько одного квадратного метра. На стелі були тільки ґрати. Душова освітлювалася електричною лампою і була дуже холодною.

90. Делеґати також побували у дворі для прогулянок.

D. Витяги з висновків незалежної медичної комісії, яка перевіряла стан здоров'я заявника та п. Юсєва

91. Комісія встановила таке.

Заявника було поміщено до Хмельницького слідчого ізолятора 13 березня 1995 року. При цьому його оглянув терапевт, який зробив висновок, що заявник здоровий. Перша рентґенівська перевірка, проведена 15 березня 1995 року, встановила, що легені та серце у нього в нормі. Бактеріологічний аналіз на дизентерію, тиф або паратиф не виявив ніяких ознак хвороби. Аналіз крові дав неґативну реакцію. Було проведено повне медичне обстеження заявника, а також судово-психіатричну експертизу, здійснену Хмельницьким обласним психіатричним відділенням № 1 у травні 1995 року. Висновок про осудність було винесено відповідно до психопатії.

16 червня 1996 року заявник пройшов рентґенівську перевірку, яка не виявила ніяких ознак хвороби серця або легень.

Від 13 березня 1995 року до 18 листопада 1996 року його тримали в окремій камері. З 18 листопада 1996 року до 23 квітня 1997 року заявник та п. Юсєв перебували в одній камері. З 23 квітня до 4 листопада 1997 року вони знову займали окремі камери. Після цього у заявника було виявлено туберкульоз легенів, і його перевели до камери п. Юсєва, який також хворів на туберкульоз. В одній камері вони перебували з 4 листопада 1997 року до 9 червня 1998 року. Від 9 червня 1998 року заявник і п. Юсєв були в окремих камерах. 11 липня 1997 року, коли у п. Юсєва було виявлено туберкульоз, заявника повідомили про необхідність проходження 1,5–2-місячного курсу спеціальної терапії. 7 серпня 1997 року рентґенівська перевірка уперше виявила патологічні зміни у верхній частині правої легені. 18 вересня 1997 року п. О. Сіденко, пульмонолог медчастини слідчого ізолятора, поставив заявникові діагноз туберкульозу, після чого заявника помістили у спеціальну камеру для ув'язнених із таким діагнозом і призначили лікування, яке почалося того самого дня.

Заявник тричі проходив рентґенівську перевірку в 1998 році, двічі — у 1999 році та двічі — у 2000-му. Перевірки не виявили ніяких змін щодо активного туберкульозу в легенях і жодних залишкових явищ у верхній правій частині легені. 13–15 червня 2000 року комісія здійснила повне клінічне та лабораторне обстеження заявника і п. Юсєва. Вона погодилася з клінічним діагнозом заявника, встановленим медчастиною слідчого ізолятора в 2000 році: клінічне одужання після фокального туберкульозу верхньої частини правої легені, наявність МБТ *(micobacterium tuberculosis)*.

Пана Юсєва було поміщено до Хмельницького слідчого ізолятора 19 серпня 1995 року. Після загального огляду терапевт зробив висновок, що він здоровий. Рентґенівська перевірка, проведена 29 серпня 1995 року, встановила, що легені й серце у нього в нормі. Бактеріологічний аналіз на дизентерію, тиф або паратиф не виявив ніяких ознак хвороб. Дослідження крові дали неґативну реакцію. Було проведено повне медичне обстеження, а також судово-психіатричну експертизу, здійснену Хмельницьким обласним психіатричним відділенням № 1 у березні 1996 року. Його було визнано більш-менш здоровим і осудним. Рентґенівська перевірка, проведена 20 серпня 1996 року та 14 лютого 1997 року, не виявила ніяких патологічних змін у легенях або серці. Три дослідження мокротиння, здійснені 11–13 лютого 1997 року методом бактеріоскопії, не показали наявності МБТ.

4 липня 1997 року рентґенівська перевірка п. Юсєва показала гомогенну інфільтрацію у правій легені. 11 липня 1997 року було вперше виявлено інфільтративний туберкульоз правої легені у фазі розкладання з наявністю МБТ. Пана Юсєва лікували в камері, пристосованій для такої категорії

ув'язнених. 23 липня 1997 року він почав проходити інтенсивну хіміотерапію. Упродовж 1999 та 2000 років він пройшов два курси спеціальної сезонної терапії (навесні та восени). В результаті тривалої терапії загальний стан здоров'я значно поліпшився й основні клінічні симптоми хвороби було ліквідовано.

Клінічний проґрес, виявлений за допомогою рентґенівських перевірок, відбувся в основному протягом перших чотирьох місяців лікування. Рентґенівська перевірка 5 травня 1998 року виявила обмежений фіброз та окремий осередок, що проник у верхню частину правої легені. Рентґенівська перевірка, здійснена наприкінці 1998 року та в 1999–2000 роках, показала лише обмежений фіброз у місці колишнього ушкодження.

Як встановила комісія, малоймовірно, щоб заявник підхопив туберкульоз від п. Юсєва. На думку комісії, головним фактором було те, що останній не виділяв мікобактерій туберкульозу, а отже, не являв собою епідеміологічну небезпеку. Упродовж першого періоду, з 18 листопада 1996 року до 23 квітня 1997 року, коли заявник перебував в одній камері з п. Юсєвим, не було виявлено патологічних змін у легенях при рентґенівській перевірці 14 лютого 1997 року. Отже, у цей час п. Юсєв не міг заразити заявника туберкульозом. Другий період, упродовж якого заявник та п. Юсєв перебували в одній камері, тривав з 4 листопада 1997 року до 9 червня 1998 року, тобто через чотири місяці після того, як у п. Юсєва було виявлено туберкульоз і розпочалося його лікування та через півтора-два місяці після того, як туберкульоз було виявлено у заявника і розпочалося його лікування. У період, коли обоє ув'язнених перебували в окремих камерах, п. Юсєв проходив інтенсивну хіміотерапію. Більше того, за перші шість тижнів, протягом яких хіміотерапію проходив заявник, було досягнуто значного проґресу (рентґенівська перевірка від 24 листопада 1997 року). Отже, упродовж періоду, коли засуджені перебували в одній камері, можливість зараження заявника від п. Юсєва була дуже незначною. Інтенсивна хіміотерапія, призначена п. Юсєву у перші два місяці, зупинила виділення бактерій і, таким чином, ліквідувала на 90–100% епідеміологічну загрозу поширення бактерій.

Комісія взяла до уваги той факт, що заявник хворів на м'яку, дуже обмежену форму легеневого туберкульозу без будь-якого виділення бактерій чи деструктивних змін у легенях. Найвірогідніше, виникнення і прояв легеневого туберкульозу в заявника пов'язані із поганим станом здоров'я та стресом, спричиненим заподіянням злочину, ув'язненням і, зрештою, засудженням до виняткової міри покарання. Крім того, заявник та п. Юсєв хворіли на дві різні форми туберкульозу (заявник хворів на фокальний туберкульоз, а п. Юсєв — на інфільтративний туберкульоз).

Е. Документальні свідчення

92. Відповідно до записів, зроблених у слідчому ізоляторі, мати і бабуся заявника відвідували його 16 квітня, 16 травня, 11 червня, 12 липня, 13 серпня, 13 вересня, 14 жовтня, 15 листопада і 17 грудня 1996 року та 17 січня, 17 лютого, 20 травня, 20 червня, 21 липня, 27 серпня 1997 року, 4 лютого, 5 березня, 8 квітня, 8 травня, 8 червня, 10 липня, 11 серпня, 11 вересня і 12 жовтня 1998 року.

93. Заявник одержав передачі від матері в такі дні: 27 лютого, 27 березня і 26 квітня 1996 року. Бандеролі він одержав 27 травня, 31 липня, 2 жовтня і 15 грудня 1996 року, 5 лютого, 11 квітня, 4 червня, 4 серпня, 6 жовтня і 10 грудня 1997 року та 10 лютого і 14 квітня 1998 року.

94. Медичну картку заявника було заведено 10 березня 1995 року. У ній зазначено, що в березні і травні 1995 року заявник пройшов загальний медичний огляд та рентґенівську перевірку. Його було визнано здоровим. Наступні рентґенівські перевірки проведені 16 червня 1996 року, 7 серпня і 24 листопада 1997 року, 10 лютого, 5 травня і 23 вересня 1998 року, 11 січня, 15 липня і 15 жовтня 1999 року та 21 лютого і 13 червня 2000 року.

11 липня 1997 року заявникові призначили лікування препаратами ізоніазиду як особі, яка контактувала з хворим на туберкульоз легенів.

18 вересня 1997 року йому поставлено діагноз – туберкульоз легенів у прихованій формі. Йому було призначено відповідне лікування. Того самого дня він пройшов додаткове медичне обстеження в Хмельницькому туберкульозному відділенні. Подальші медичні обстеження проводилися 8 червня і 7 жовтня 1998 року, а також 23 лютого 2000 року.

Лабораторні аналізи слизу заявника проводилися у Хмельницькому госпіталі Міністерства внутрішніх справ 18, 19, 20 вересня, 13, 14, 15 листопада 1997 року, 25 лютого, 20 квітня, 10 липня і 23 листопада 1998 року, 24 лютого 1999 року і 10, 11, 12 травня 2000 року.

Заявник здавав аналіз крові 15 листопада 1995 року, 18 вересня і 13 листопада 1997 року, 25 лютого, 20 квітня, 10 липня, 15 жовтня і 24 листопада 1998 року, 25 і 26 лютого 1999 року та 14 лютого і 11 травня 2000 року.

95. Медичну картку п. Юсєва було заведено 3 серпня 1995 року. В ній зазначено, що у серпні 1995 року п. Юсєв пройшов загальний медичний огляд і рентґенівську перевірку. Його було визнано здоровим. Наступні рентґенівські перевірки проводилися 20 серпня 1996 року, 14 лютого, 4 липня і 24 листопада 1997 року, 10 лютого, 5 травня і 23 вересня 1998 року,11 січня і 15 липня 1999 року, 1 березня і 13 червня 2000 року. Рентґенівське обстеження 20 серпня 1996 року і 14 лютого 1997 року підтвердило, що легені і серце п. Юсєва були в доброму стані. Рентґенівська перевірка від 11 липня 1997 року виявила у п. Юсєва легеневий туберкульоз. 23 липня 1997 року фтизіатр Хмельницького туберкульозного диспансеру підтвердив, що п. Юсєв хворий на туберкульоз легенів. Того самого дня п. Юсєву призначили необхідне лікування. 8 червня і 7 жовтня 1998 року п. Юсєва було додатково обстежено в тубдиспансері.

Відповідно до медичних записів, зроблених 6 березня і 9 червня 2000 року, стан здоров'я п. Юсєва поліпшився, а симптоми туберкульозу зникли.

Лабораторні аналізи слизу п. Юсєва робилися в Хмельницькому госпіталі Міністерства внутрішніх справ 11, 12, 13 лютого, 20 квітня, 20 липня, 13, 14, 15 листопада 1997 року, 25 лютого, 20 квітня, 10 липня, 23 листопада 1998 року, 24 лютого 1999 року та 10, 11, 12 травня 2000 року.

Пану Юсєву робили аналіз крові 24 липня і 13 листопада 1997 року, 25 лютого, 20 квітня, 10 липня, 15 жовтня і 24 листопада 1998 року, 25 і 26 лютого 1999 року та 11 травня і 14.червня 2000 року.

96. У листі від 28 лютого 1998 року, адресованому до Генеральної прокуратури, заявник стверджував, що він перебуває під вартою у Хмельницькому слідчому ізоляторі з 13 березня 1995 року і що його ніколи не піддавали нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню.

Він зауважив, що лист його представника, п. Воскобойнікова, був ідеєю його матері і що листа було надіслано, щоб захистити його інтереси. Заявник також зазначив, що ні адміністрація слідчого ізолятора, ні слідчий під час досудового розслідування не застосовували до нього катування. Нарешті, він наголосив, що не співпрацював із представниками Ради Європи, оскільки не вірив, що вони можуть йому допомогти.

97. 29 квітня 1998 року п. О.В. Ріцький, прокурор Генеральної прокуратури, відвідав заявника, який зробив тоді письмову заяву. Засуджений, зокрема, підтвердив, що його тримають у слідчому ізоляторі з 13 березня 1995 року. Він сказав, що його ніколи не били і не катували і що він не може пригадати жодного випадку поводження з ним, яке принижувало б його гідність. Він також повідомив, що йому надавали належну медичну допомогу і в нього немає ніяких скарг на адміністрацію слідчого ізолятора.

98. 27 жовтня 1998 року заявник під час відвідання його представником Генеральної прокуратури висловив інші твердження. Зокрема, він говорив про умови тримання в Хмельницькому слідчому ізоляторі. Він зауважив, що заразився туберкульозом у 1997 році, перебуваючи в одній камері з п. Юсєвим, у якого ще раніше було виявлено цю хворобу.

Заявник також наголосив, що він ніколи не зустрічався з п. Воскобойніковим, якому мати доручила представляти його інтереси. Заявник підтвердив, що його відвідав нотаріус, щоб завірити довіреність на п. Воскобойнікова для представлення інтересів. Заявник особисто ніколи не звертався ні до міжнародних організацій, ні до нотаріуса.

Крім того, заявник сказав, що ні тепер, ні в період, коли він перебував у камері з іншими ув'язненими (в одиночній камері він перебуває з 14 жовтня 1998 року), у нього не було ніяких скарг стосовно умов тримання (одиночна камера, гаряча їжа тричі на день, спеціальна дієта), режиму (щоденні прогулянки на свіжому повітрі, одержання бандеролей відповідно до особливого режиму тримання під вартою).

99. Згідно із записами, зробленими 18 червня 1996 року, заявник перебував у камері № 14. А 18 листопада 1996 року його перевели в камеру № 16, у якій він залишався до 3 лютого 1997 року, поки його не повернули до камери № 14. 23 квітня 1997 року його помістили до камери № 15, а 4 листопада 1997 року — до камери № 13. 20 лютого 1998 року заявника знову тримали в камері № 14, де він залишався до 7 травня 1998 року, після чого його перевели до камери № 13. Через три тижні, 28 травня 1998 року, його перевели до камери № 15, а 9 червня 1998 року знову до камери № 14.

100. Відповідно до зроблених у слідчому ізоляторі записів, 9 жовтня 1996 року п. Юсєв перебував у камері № 16. 3 лютого 1997 року його перевели до камери № 14, де він залишався до 11 липня 1997 року, після чого його перевели в камеру № 12. 29 жовтня 1997 року п. Юсєва було переведено до камери № 15, а 4 листопада 1997 року — до камери № 13, у якій він перебував по 20 лютого 1998 року. Того дня його перевели до камери № 14, у якій він залишався до 7 травня 1998 року, після чого його повернули в камеру № 13. 28 травня 1998 року його перевели до камери № 15, а 9 червня 1998 року його помістили в камеру № 16.

101. У своєму листі до Суду від 7 березня 2000 року п. Воскобойніков зазначив, що в грудні 1999 року заявника було покарано і позбавлено права на одержання додаткової передачі з медикаментами. 6 січня 2000 року начальник слідчого ізолятора усно відмовився надати дозвіл п. Воскобойнікову зустрітися із заявником і ознайомитися з документами, що стосувалися його покарання. Пан Воскобойніков також зазначив, що 17 грудня 1999 року голова обласного управління виконання покарань підтримав відмову адміністрації слідчого ізолятора дозволити матері заявника принести синові телевізор, електронну гру і додаткову передачу з медикаментами.

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

А. Конституція України

102. Відповідно до частин другої та третьої статті 8, норми Конституції є нормами прямої дії. Ґарантується право на звернення до суду для захисту конституційних прав людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України.

103. Частина перша статті 9 проголошує, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

104. Частина третя статті 15 забороняє цензуру.

105. Згідно зі статтею 19, правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

106. Стаття 22 проголошує, що права та свободи людини і громадянина ґарантуються і не можуть бути скасовані при прийнятті нових законів та внесенні змін до чинних законів.

107. Згідно з частинами другою і четвертою статті 29, ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто і користуватися правовою допомогою захисника.

108. Відповідно до частин другої та четвертої статті 55, кожному ґарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

109. За статтею 59, кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура.

110. Частина третя статті 63 проголошує, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду.

111. Відповідно до статті 64, конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

В. Законодавчі положення, що реґулюють умови тримання в «коридорі смерті»

112. Умови тримання в «коридорі смерті» у пенітенціарній системі України були послідовно вреґульовані Інструкцією від 20 квітня 1998 року щодо умов тримання під вартою осіб, засуджених до виняткової міри покарання (Інструкція), та Тимчасовим положенням від 25 червня 1999 року щодо умов тримання осіб, засуджених до виняткової міри покарання, у слідчих ізоляторах (Тимчасове положення).

113. Інструкція передбачає, що після винесення остаточного вироку особи, засуджені до виняткової міри покарання, тримаються ізольовано від інших засуджених у спеціально обладнаних камерах. У виняткових випадках в одній камері може перебувати не більше двох таких засуджених. Площа камери на одного засудженого при одиночному триманні має бути не меншою за 4 квадратні метри, при триманні двох засуджених — не меншою за 3 квадратні метри. Засудженим надається особисте спальне місце і видаються постільні речі. Вони носять одяг спеціального зразка, встановленого для особливо небезпечних рецидивістів. Визначаються їхній правовий статус та обов'язки. Встановлюється кількість побачень із родичами та кількість листів, які в'язні можуть надсилати й отримувати: вони можуть мати одне побачення на місяць і надсилати одного листа на місяць. На отримання пошти обмежень немає. В'язні можуть одержувати дві бандеролі на рік. Вони мають право на щоденні прогулянки тривалістю одна година. За межами камер в'язні перебувають у наручниках. Їм не дозволяється працювати.

Засуджені можуть також читати книжки, журнали та газети, взяті в бібліотеці слідчого ізолятора та/або куплені через в'язничну торговельну мережу; вони можуть одержувати грошові перекази; зберігати в камерах особисті речі та продукти харчування, купувати в магазині слідчого ізолятора двічі на місяць продукти харчування і предмети першої потреби (на суму в розмірі однієї мінімальної заробітної плати) та користуватися настільними іграми. Вони можуть зустрічатися з адвокатами. Медичне обслуговування здійснюється відповідно до національного законодавства.

Засуджені можуть звертатися зі скаргами до державних органів. Такі скарги відправляються упродовж трьох діб. Скарги, адресовані прокуророві, перегляду не підлягають.

114. Тимчасове положення порівняно з Інструкцією розширювало права осіб, засуджених до виняткової міри покарання. Зокрема, засуджені мали право на восьмигодинний сон у нічний час; вони могли отримувати шість посилок чи передач і три бандеролі на рік, купувати продукти харчування та предмети першої потреби в магазині слідчого ізолятора (на суму не більше 70 % мінімального розміру заробітної плати); молитися і читати релігійну літературу та зустрічатися зі священнослужителем, а також звертатися зі скаргами до органів державної влади. Їм дозволялося надсилати й отримувати листи без будь-яких обмежень і мати один раз на місяць побачення з родичами у присутності представника адміністрації тривалістю до 2 годин. Побачення з адвокатами, відповідно до закріпленого права в'язнів на правову допомогу, здійснювалися згідно з виправно-трудовим законодавством.

C. Закон «Про попереднє ув'язнення» 1993 року (Закон)

115. Відповідно до Кримінально-процесуального кодексу, попереднє ув'язнення є запобіжним заходом, який застосовується до підсудного, обвинуваченого чи особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального діяння, що карається позбавленням волі, або до засудженої особи, щодо якої вирок ще не виконаний.

116. Відповідно до частини четвертої статті 8, особи, засуджені до смертної кари, вирок щодо яких не став остаточним, тримаються ізольовано від інших осіб, які перебувають під вартою.

117. Частина перша статті 9 Закону проголошує, серед іншого, що затримані мають право: а) на захист відповідно до норм кримінально-процесуального права; б) ознайомлюватися з правилами тримання під вартою; в) на щоденну прогулянку тривалістю одна година; г) одержувати двічі на місяць передачі вагою до восьми кілограмів та без обмежень грошові перекази і передачі; д) купувати протягом місяця за безготівковим розрахунком продукти харчування та предмети першої необхідності на суму до одного мінімального розміру заробітної плати та без обмежень письмове приладдя, газети, книжки через торговельну мережу; е) користуватися власним одягом і взуттям та мати при собі документи і записи, що стосуються кримінальної справи; є) користуватися телевізорами, одержаними від родичів або інших осіб, настільними іграми, газетами і книжками з бібліотеки місць попереднього ув'язнення та придбаними через торговельну мережу; ж) відправляти в індивідуальному порядку релігійні обряди і користуватися релігійною літературою та властивими їх віруванню предметами релігійного культу, виготовленими з малоцінних матеріалів, якщо при цьому не порушується встановлений у місцях попереднього ув'язнення порядок, а також обмежуються права інших осіб; з) на восьмигодинний сон у нічний час, під час якого не допускається залучення до участі в процесуальних чи інших діях, за винятком невідкладних випадків; та і) звертатися зі скаргами, заявами та листами до державних органів і службових осіб у порядку, встановленому статтею 13 Закону.

118. Відповідно до статті 11, особам, взятим під варту, забезпечуються побутові умови, що відповідають правилам санітарії та гігієни. Площа в камері для однієї особи не може бути меншою за 2,5 квадратного метра. Особам, взятим під варту, надаються безплатно за єдиними нормами, встановленими Кабінетом Міністрів, індивідуальне спальне місце, постільні речі та інші види матеріально-побутового забезпечення. В необхідних випадках їм видається одяг і взуття встановленого зразка.

119. Відповідно до частини першої статті 12, побачення з родичами або іншими особами може надавати взятим під варту адміністрація місця попереднього ув'язнення лише з письмового дозволу слідчого, органу дізнання або суду, в провадженні яких перебуває справа. Згідно з частиною четвертою, особа, взята під варту, має право на побачення із захисником наодинці, без обмеження кількості побачень та їх тривалості, з моменту допуску захисника до участі у справі, підтвердженого письмовим повідомленням особи або органу, у провадженні якого перебуває справа.

120. Відповідно до частини першої статті 13, особи, взяті під варту, можуть листуватися з родичами та іншими громадянами, а також підприємствами, установами, організаціями з письмового дозволу особи або органу, у провадженні якого перебуває справа. Після набрання вироком законної сили листування здійснюється без обмежень.

D. Виправно-трудовий кодекс (Кодекс)

121. Відповідно до статті 28 Кодексу (Основні вимоги режиму в місцях позбавлення волі), основними вимогами режиму в місцях позбавлення волі є: обов'язкова ізоляція засуджених і постійний нагляд за ними з тим, щоб виключалася можливість учинення ними нових злочинів чи інших антигромадських вчинків; точне і неухильне виконання ними своїх обов'язків; різні умови тримання, залежно від характеру та ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину, особи і поведінки засудженого.

Засуджені носять одяг єдиного зразка, їх піддають обшукові; особистий обшук провадиться особами однієї статі з обшукуваним. Кореспонденція засуджених, а також посилки, передачі і бандеролі, що надходять на їх ім'я, підлягають перегляду.

У виправно-трудових установах встановлюється суворо реґламентований внутрішній розпорядок.

Зберігання засудженими при собі грошей та цінних речей, а також предметів, які заборонено використовувати у виправно-трудових установах, не допускається. Виявлені у засуджених гроші та цінні речі вилучаються і, як правило, передаються в доход держави за мотивованою постановою начальника виправно-трудової установи, санкціонованою прокурором.

Перелік і кількість предметів та речей, які засуджені можуть мати при собі, а також порядок вилучення предметів, які заборонено використовувати у виправно-трудових установах, встановлюються Правилами внутрішнього розпорядку виправно-трудових установ.

У порядку, встановленому цим Кодексом, засудженим дозволяється купувати за безготівковим розрахунком продукти харчування і предмети першої потреби, мати побачення, одержувати посилки, передачі, бандеролі, грошові перекази, листуватися, відправляти грошові перекази родичам.

122. Частина перша статті 37 (Придбання засудженими продуктів харчування і предметів першої потреби) передбачає, що засудженим дозволяється купувати за безготівковим розрахунком продукти харчування і предмети першої потреби на кошти, одержані за переказами.

123. У статті 40, серед іншого, передбачено, що побачення надається після пред'явлення адвокатом ордера юридичної консультації і документа, що посвідчує його особу. Кількість і тривалість побачень не обмежуються; за заявою адвоката ці побачення можуть проводитися віч-на-віч, без присутності охорони.

124. Відповідно до статті 41 (Одержання засудженими до позбавлення волі посилок, передач і бандеролей), засудженим, яких тримають у виправно-трудових колоніях, дозволяється одержувати протягом року: у колоніях загального режиму — сім посилок (передач), посиленого режиму — шість посилок (передач), суворого і особливого режиму — п'ять посилок (передач). Засудженим, яких тримають у виховно-трудових колоніях, дозволяється одержувати протягом року: у колоніях загального режиму — десять посилок (передач), посиленого режиму — дев'ять посилок (передач).

Засудженим, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі в тюрмах, не дозволяється одержувати посилки (передачі).

Засудженим, незалежно від призначеного їм виду режиму, дозволяється одержання не більш як двох бандеролей на рік, а також придбання без обмеження літератури через книготорговельну мережу.

У виправно-трудових колоніях-поселеннях усіх видів кількість посилок, передач і бандеролей, одержуваних засудженими, не обмежується.

Перелік продуктів харчування і предметів першої потреби, які дозволяється одержувати засудженим у посилках, передачах і бандеролях, а також порядок приймання та вручення засудженим посилок, передач і бандеролей встановлюються Правилами внутрішнього розпорядку виправно-трудових установ.

125. Відповідно до статті 42 (Одержання і відправлення засудженими до позбавлення волі грошових переказів), засудженим дозволяється одержувати без обмеження грошові перекази і відправляти грошові перекази родичам, а з дозволу адміністрації виправно-трудової установи і іншим особам. Одержані по переказах гроші зараховуються на особовий рахунок засудженого.

126. Частина друга статті 43 (Листування осіб, засуджених до позбавлення волі) передбачає, що в тюрмах засуджені можуть одержувати листи без обмеження їх кількості, а відправляти листи за такими нормами: на загальному режимі — один лист на місяць, на суворому режимі — один лист на два місяці.

Е. Закон «Про прокуратуру»

127. Відповідно до частини першої статті 12, прокурор розглядає заяви і скарги про порушення прав громадян і юридичних осіб, крім скарг, розгляд яких віднесено до компетенції суду. Частина четверта передбачає, що прийняте прокурором рішення може бути оскаржено вищестоящому прокурору, а в передбачених законом випадках — до суду. У частині п'ятій передбачено, що рішення Генерального прокурора є остаточним.

128. Відповідно до статті 38, прокурор, його заступник мають право в межах своєї компетенції витребувати із суду будь-яку справу або категорію справ, по яких вироки, рішення, ухвали або постанови набрали законної сили. За наявності підстав для перегляду справи в порядку судового нагляду прокурор приносить протест на вирок, рішення, ухвалу або постанову суду.

129. Відповідно до частини першої статті 44, предметом нагляду є додержання законності під час перебування осіб у місцях тримання затриманих, попереднього ув'язнення, виправно-трудових, інших установах, що виконують покарання або заходи примусового характеру, які призначаються судом, додержання встановленого кримінально-виконавчим законодавством порядку та умов тримання або відбування покарання особами у цих установах, їх прав і виконання ними своїх обов'язків. Прокурор, який здійснює нагляд, має право у будь-який час відвідувати місця тримання затриманих, попереднього ув'язнення, установи, в яких засуджені відбувають покарання, установи для примусового лікування і перевиховання, опитувати осіб, що там перебувають, знайомитися з документами, на підставі яких ці особи затримані, заарештовані, засуджені або до них застосовано заходи примусового характеру; перевіряти законність наказів, розпоряджень і постанов адміністрації цих установ, зупиняти виконання таких актів, опротестовувати або скасовувати їх у разі невідповідності законодавству, вимагати від посадових осіб пояснень з приводу допущених порушень.

III. ВІДПОВІДНІ ДОКУМЕНТИ РАДИ ЄВРОПИ

Резолюція № 1097 (1996) Парламентської асамблеї про скасування смертної кари в Європі

130. У цій Резолюції Асамблея висловила жаль з приводу виконання смертних вироків, яке, як повідомлялося, незадовго до того мало місце в Латвії, Литві та Україні. Зокрема, вона засудила Україну за очевидне порушення її зобов'язань ввести мораторій на виконання вироків щодо смертної кари, взятих під час вступу до Ради Європи. Вона закликала цю країну поважати свої зобов'язання стосовно введення мораторію на виконання вироків і негайного скасування смертної кари, застерігши її, що подальше порушення зобов'язань, особливо виконання вироків щодо смертної кари, призведе до наслідків за Директивою № 508 (1995).

Резолюція № 1112 (1997) щодо дотримання Україною зобов'язань, взятих на себе при вступі до Ради Європи, стосовно введення мораторію на виконання смертних вироків

131. У цій Резолюції Асамблея підтвердила отримання нею офіційної інформації про те, що в першій половині 1996 року в Україні було виконано вісімдесят дев'ять смертних вироків, і висловила жаль, що органи влади України не повідомили її про кількість вироків, виконаних у другій половині цього року. Асамблею особливо вразило, коли вона дізналася, що страти в Україні перебувають під завісою таємності і навіть родини засуджених не сповіщають про них; згідно з повідомленнями, страчених ховали в непозначених могилах. Асамблея засудила Україну за порушення зобов'язання ввести мораторій на виконання смертної кари, висловила жаль з приводу страт, які вже мали місце, і висунула вимогу щодо негайного дотримання

Україною своїх зобов'язань і зупинення виконання вироків стосовно смертної кари, які чекають виконання.

Резолюція № 1179 (1999) та Рекомендація № 1395 (1999) щодо виконання Україною обов'язків та зобов'язань

132. У цих документах Асамблея зазначила, що Україна не виконала своїх зобов'язань (згідно з офіційними джерелами, 212 осіб було страчено з 9 листопада 1995 року до 11 березня 1997 року). Водночас вона відзначила, що з 11 березня 1997 року в Україні *de facto* діє мораторій на виконання вироків щодо смертної кари. Асамблея наполягала, щоб мораторій було підтверджено *de jure* і щоб Верховна Рада ратифікувала Протокол № 6 до Конвенції. Вона наголосила на важливості фактичного мораторію на страти і твердо заявила, що за наявності подальшого виконання смертних вироків вірчі грамоти парламентської делеґації України буде анульовано на наступній сесії Асамблеї, відповідно до правила 6 Реґламенту.

IV. ЗВІТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО КОМІТЕТУ ІЗ ЗАПОБІГАННЯ КАТУВАННЮ І НЕЛЮДСЬКОМУ ТА ТАКОМУ, ЩО ПРИНИЖУЄ ГІДНІСТЬ, ПОВОДЖЕННЮ І ПОКАРАННЮ *(CPT)*

133. Представники *CPT* відвідали місця позбавлення волі в Україні у 1998, 1999 та 2000 роках. Звіти про кожний візит було опубліковано 9 жовтня 2002 року разом з відповідями Українського уряду.

Звіт 1998 року

134. Візит делеґації, що відбувся 8–24 лютого 1998 року, був першим періодичним візитом в Україну. Під час відвідин делеґація оглянула, серед іншого, слідчий ізолятор № 313/203 у Харкові. На першому поверсі блоку № 2 СІЗО № 203 на той час перебувало п'ятнадцять ув'язнених, засуджених до смертної кари, хоча, як зазначалося у примітці до звіту, делеґацію запевнили, що з 11 березня 1997 року фактичний мораторій на виконання смертної кари дотримувався.

135. У своєму звіті (пункт 131) *CPT* насамперед висловив значне занепокоєння щодо умов тримання ув'язнених і щодо режиму, який до них застосовувався. Зазначалося, що засуджених до смертної кари зазвичай тримали по двоє в камерах 6,5–7 м^2. У камерах не було доступу природного освітлення, оскільки вікна затемнені металевими ставнями. Штучне освітлення, що було постійно ввімкнене, не завжди достатньо яскраве, внаслідок чого деякі камери були напівтемні. Для провітрювання камер ув'язнені могли за допомогою шнурка відкрити ставні; незважаючи на це, камери були дуже вологими і доволі холодними (пункт 132).

Обладнання камер описане у звіті як елементарне, яке складалося з металевого ліжка та/або відкидної платформи (з тонким матрацом, простирадлами сумнівної чистоти і ковдри, яка вочевидь була недостатньою, щоб захистити від холоду), полиці і двох вузьких табуретів. Передбачалося, що ув'язнені можуть слухати радіопрограми через приймач, вмонтований у стіну камери, але делеґацію повідомили, що радіо працювало спорадично (там само).

Усі камери мали неізольовані унітази, які добре проглядалися з житлової частини; як наслідок, ув'язнений, користуючись туалетом, повинен був робити це на виду свого співкамерника. Що стосується предметів першої необхідності, засуджені до смертної кари перебували в такій самій складній ситуації, як і інші ув'язнені; такі предмети, як мило і зубна паста, були рідкістю (там само).

Крім того, було записано, що засуджені до смертної кари не мали жодної можливості зайнятися чимось за межами камери, навіть прогулятися протягом однієї години. У найкращому випадку, вони могли виходити з камери один раз на тиждень, щоб сходити в душ у блоці, і один раз на місяць, якщо вони мали право на побачення з рідними. Заняття в камері зводилися до читання і прослуховування радіопередач, якщо працював приймач. Крім щомісячних побачень з рідними, що дозволялися декому з ув'язнених, контакт із людьми обмежувався головним чином випадковими відвідинами православного священика чи медичного персоналу, які розмовляли з ув'язненими через ґрати у дверях камери (пункт 133).

136. *СРТ* підсумував свої висновки з цього питання таким чином:

> «Коротко кажучи, засуджені до смертної кари протягом 24 годин на добу були замкнені в камерах з дуже обмеженим життєвим простором, без доступу природного освітлення і часом з дуже бідним штучним освітленням; їм фактично бракувало можливостей зайняти свій час і контактувати з людьми. Більшість із них перебувала в таких шкідливих умовах значний період часу (від 10 місяців до більш як два роки). Така ситуація може повністю відповідати чинним в Україні законодавчим положенням стосовно поводження із засудженими до смертної кари, проте це не змінює того факту, що, на думку *СРТ*, вона становить нелюдське і таке, що принижує гідність, поводження» (пункт 134).

Крім того, зазначалося, що делеґація одержала від ув'язнених, засуджених до смертної кари, численні скарги на те, що їм бракувало інформації про їхню правову ситуацію, розвиток справ, наслідки звернень про перегляд справ, розгляд скарг тощо (пункт 138).

137. У своїй відповіді на звіт 1998 року Український уряд зазначив, що для вирішення проблем, визначених *СРТ*, було вжито ряд організаційних і практичних заходів. Зокрема, було введено в дію Тимчасове положення, щоб ґарантувати засудженим до смертної кари право на щомісячне побачення з рідними, на побачення з адвокатом для отримання правової допомоги, зі священиком і право отримувати і надсилати листи без обмежень. Крім того, було зазначено:

(i) що засуджені до смертної кари матимуть щоденні прогулянки на відкритому повітрі і що з цією метою буде перебудовано й переоснащено 196 ярдів у слідчих ізоляторах;

(ii) що з метою вдосконалення природного освітлення і доступу повітря в камери ставні та металеві козирки над вікнами камер було знято;

(iii) що з метою інформування засуджених до смертної кари про їхні права і правовий статус витяг із Тимчасового положення було прикріплено на стіні кожної камери.

Звіт 1999 року

138. Делеґація *CPT* відвідала Україну 15–23 липня 1999 року. Під час візиту вона знову оглянула СІЗО № 313/203 у Харкові, де на той час утримувалося 23 засуджених до смертної кари. У звіті відзначалося, що з часу попереднього візиту сталися певні зміни. Зокрема, камери мали природне освітлення і були краще обладнані, ув'язнені виходили на щоденну прогулянку на відкритому повітрі тривалістю одна година, хоча зауважувалося, що було недостатньо місця для справжніх фізичних вправ (пункти 34–35). Крім того, було зазначено про важливий проґрес, досягнутий у забезпеченні права ув'язнених на побачення з рідними та листування (пункт 36). Проте *CPT* відзначив певні неприйнятні умови тримання, включно з фактом, що ув'язнені й далі перебували в камерах 23 години на добу і що можливість контакту з людьми залишалася дуже обмеженою (пункт 37).

Звіт 2000 року

139. Третій візит в Україну відбувся з 10 по 21 вересня 2000 року. Під час відвідин делеґація оглянула, зокрема, СІЗО № 15 у Сімферополі. *CPT* привітав рішення органів влади України скасувати смертну кару і взяв до уваги, що вироки стосовно більшості з майже 500 засуджених до смертної кари були замінені довічним ув'язненням.

140. Незважаючи на ці позитивні зрушення, *CPT* констатував, що поводження з цією категорією ув'язнених було основним джерелом занепокоєння для Комітету (пункт 67). Зазначалося, що, на додаток до попередньої Інструкції, виданої в липні 2000 року, і до впровадження двох установ із посиленим режимом, спеціально призначених для осіб, засуджених на довічне ув'язнення, до таких ув'язнених застосовувався режим суворих обмежень (пункт 68). Тоді як життєвий простір у камерах загалом був задовільним і розпочалися роботи з обновлення камер в установах, які відвідувала делеґація, основні проблеми стосовно доступу природного освітлення, якості штучного освітлення та вентиляції залишалися (пункт 69). Крім того, засуджені на довічне ув'язнення перебували в камерах 23 з половиною години на добу без організованої діяльності у будь-якій формі, а що стосується діяльності за межами камери, то вони мали право на півгодинну прогулянку, яка проходила в неприйнятних умовах. Ця категорія засуджених майже не мала контакту з людьми: з часу набуття чинності Інструкцією в липні

2000 року побачення з рідними було заборонено й ув'язнені мали право надсилати одного листа на два місяці, хоча обмеження щодо отримання листів не було (пункт 70).

141. У своїй відповіді на звіт Український уряд зазначив про подальші зміни в законодавстві, які забезпечили право засуджених до довічного ув'язнення на щоденну прогулянку тривалістю одна година і два побачення з рідними на місяць тривалістю до чотирьох годин. Крім того, для забезпечення належного доступу світла металеві ставні було знято з вікон у всіх камерах.

ЩОДО ПРАВА

І. ПОПЕРЕДНІ ЗАПЕРЕЧЕННЯ УРЯДУ

142. Уряд стверджував, що п. Воскобойніков звернувся до Суду від імені заявника 9 лютого 1998 року. Згідно з твердженнями Уряду, у заяві до Генерального прокурора від 27 жовтня 1998 року заявник стверджував, що жодного разу не зустрічався з п. Воскобойніковим. Більше того, у заявах до Генерального прокурора від 25 лютого, 29 квітня, 27 жовтня 1998 року він ніколи не скаржився на умови тримання під вартою чи медичне обслуговування. Таким чином, Уряд наполягає, що заявник не має статусу «потерпілого» в розумінні статті 34 Конвенції.

143. Уряд також стверджує, що заявник, який чотири роки перебував у «коридорі смерті», жодного разу не звернувся зі скаргою до судових або виконавчих органів влади про порушення його прав. Таким чином, він не дав Урядові можливості відповідно відреаґувати на заявлені порушення його прав і виправити ці порушення через національні механізми захисту.

144. Уряд підкреслив, що існуюча правова система (насамперед Конституція та інші правові акти) надає реальну можливість ефективного правового захисту прав людини. Він посилався на частину першу статті 55 Конституції України, згідно з якою «кожному ґарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб». У зв'язку з цим Уряд звертався до рішення Конституційного Суду від 25 грудня 1997 року, в якому було зазначено: «Частину першу статті 55 Конституції України треба розуміти так, що кожному ґарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод».

145. Уряд далі повторив, що, відповідно до статті 248-1 Цивільного процесуального кодексу, «Громадянин має право звернутися до суду..., якщо вважає, що рішенням, дією або бездіяльністю державного органу, юридичної або службової особи під час здійснення ними управлінських функцій порушено його права чи свободи. ...До суб'єктів, зазначених у частині першій цієї статті..., рішення, дії або бездіяльність яких може бути оскаржено до суду, належать органи державної виконавчої влади та їх службові особи».

146. Заявник заперечував арґументи Уряду.

147. Суд зауважує, що коли Суд розглядав питання прийнятності, то, незважаючи на три заяви засудженого від 25 лютого, 29 квітня, 27 жовтня 1998 року, на які посилався Уряд і в яких заявник стверджував про відсутність скарг на адміністрацію слідчого ізолятора щодо порушення його прав, умов тримання під вартою, медичного догляду чи поганого поводження з ним під час перебування в «коридорі смерті», Уряд не довів, що заявник не міг скаржитися, що є «потерпілим» у розумінні статті 34 Конвенції. За цих обставин Уряд позбавляється права висувати заперечення на етапі розгляду справи по суті (див., серед інших джерел, рішення у справі «Зана проти Туреччини» *(Zana v. Turkey)* від 25 листопада 1997 року, *Reports of Judgments and Decisions* 1997-VII, с. 2546, п. 44, та «Ніколова проти Болгарії» *(Nikolova v. Bulgaria) [GC]*, № 31195/96, п. 44, ECHR 1999-II).

148. Відповідно, Суд відхиляє перше попереднє заперечення Уряду.

149. Стосовно другого попереднього заперечення Уряду, Суд нагадує, що, відповідно до усталеної прецедентної практики, пункт 1 статті 35 Конвенції має на меті надати Договірним державам можливість запобігти стверджуваним порушенням до того, як заяву буде передано на розгляд Суду. Проте мають бути вичерпані лише ті засоби правового захисту, що є ефективними. Уряд, який заявляє про невичерпання національних засобів правового захисту, повинен переконати Суд у тому, що засіб захисту був ефективним і доступним як з теоретичного, так і практичного погляду в даний час.

Якщо це буде доведено, заявник, у свою чергу, повинен довести, що засіб правового захисту, на який посилається Уряд, був фактично вичерпаний або — у зв'язку з певними обставинами справи — був неефективним чи неадекватним. Однією з таких обставин може бути те, що органи державної влади залишались абсолютно пасивними щодо серйозних заяв про невиконання своїх обов'язків або спричинення страждань службовими особами держави, наприклад, коли вони не виконали рішення суду. За таких обставин тягар доведення виникає знову і покладається на Уряд-відповідач, який має показати, що́ він зробив у відповідь на оскарження таких значних і серйозних питань (див., напр., рішення Суду від 28 липня 1999 року у справі «Селмуні проти Франції» *(Selmouni v. France)*, № 25803/94, п. 74–77, ECHR 1999-V).

150. Суд наголошує, що при застосуванні цього правила необхідно брати до уваги контекст. Відповідно, було визнано, що статтю 35 слід застосовувати із певною гнучкістю і без надмірного формалізму. Суд визнав, що правило вичерпання національних засобів правового захисту не є абсолютним чи вирішальним для того, щоб його застосовувати автоматично; зважуючи, чи було дотримано цього правила, важливо враховувати конкретні обставини окремого випадку. Це, зокрема, означає, що Суд повинен реально брати до уваги не тільки наявність формальних засобів захисту в правовій системі Договірної держави, а й загальний правовий і політичний контекст, у якому вони застосовуються, так само як і особисті обставини заявника (див. «Акдівар та інші проти Туреччини» *(Akdivar and Others v. Turkey)*, рішення від 16 вересня 1996 року, *Reports* 1996-IV, с. 1211, п. 69).

151. У цій справі Суд, беручи до уваги усні показання свідків, надані представникам Суду, та документи, подані сторонами, зауважив, що заявник і його мати стверджують факт подання ними кількох скарг — письмових та усних — начальникові слідчого ізолятора, а також іншим представникам адміністрації щодо умов тримання заявника під вартою та призначеного йому лікування. Суд вважає відповідні свідчення заявника та його матері достовірними і переконливими (див. пункти 24 і 66 вище). Їхні свідчення частково підтвердив начальник слідчого ізолятора, який заявив, що мати подавала скарги від імені заявника (див. пункт 49 вище). Суд вважає, що органи влади, таким чином, були достатньо обізнані із ситуацією заявника і мали можливість перевірити умови тримання заявника під вартою і в разі необхідності запропонувати компенсацію.

152. Оскільки припускається, що заявник не подав керівництву слідчого ізолятора офіційної письмової скарги щодо умов тримання під вартою, Суд зауважує, що, хоча заявник і знав про своє право надсилати родичам одного листа на місяць (див. пункт 39 вище), йому не було офіційно запропоновано підписатися під переліком прав та обов'язків ув'язненого до 23 вересня 1999 року (див. пункт 22 вище). З огляду на це, не можна стверджувати, що він був достатньо й чітко обізнаний зі своїми правами й обов'язками. Уряд не навів доказів того, що заявника якось інакше поінформували про його права чи відповідні можливості, завдяки яким він міг домогтися задоволення своїх скарг. За цих обставин заявника не можна звинувачувати в тому, що він не звернувся належним чином з офіційною скаргою стосовно умов тримання його в ув'язненні.

153. Що стосується можливості вчинення цивільного позову в суді, то Суд повторює, що пункт 1 статті 35 вимагає, щоб національні засоби правового захисту були не тільки доступними, а й могли ефективно виправити стверджувані порушення прав людини, ґарантовані Конвенцією. Оскільки заявник фактично не розпочав цивільного провадження, щоб оскаржити умови тримання під вартою, Суд зауважує, що Уряд не продемонстрував, яким чином таке провадження могло привести до поліпшення умов. Він також не навів жодного прикладу з національної судової практики, щоб показати, що таке провадження, ініційоване засудженим, могло бути перспективним.

154. За цих обставин Суд доходить висновку, що не доведено з достатньою певністю, що завдяки засобам правового захисту, запропонованим

Урядом, було б задоволено скарги заявника щодо умов тримання під вартою. Відповідно, Суд вирішив, що заперечення Уряду стосовно невичерпання національних засобів правового захисту не можуть бути взяті до уваги.

II. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 3 КОНВЕНЦІЇ

155. Заявник скаржиться на умови, в яких його тримали в «коридорі смерті» у слідчому ізоляторі м. Хмельницького, стверджуючи, що ці умови спричинили поводження, що підпадає під дію статті 3 Конвенції, в якій сказано:

> «Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню».

А. Умови тримання заявника в «коридорі смерті»

156. Заявник стверджував, що його було позбавлено можливості мати прогулянку, отримувати додаткові посилки від матері та мати побачення з родичами тривалістю до двох годин, як передбачено законом. Крім того, він скаржився, що його помістили в одиночну камеру на строк понад 6 місяців, а його представникові відмовили в інформації щодо застосованого до нього режиму.

1. Подання сторін

157. Уряд стверджував, що було дотримано всіх чинних правил, які застосовувалися до заявника, зокрема щодо обладнання камери, медичного обслуговування, побачень і кореспонденції, як передбачено статтями 1, 8, 9, 11, 12 і 13 Закону, відповідними положеннями Кримінально-процесуального кодексу, статтями 28, 37, 40, 41, 42 і 43 Кодексу, Інструкцією від 20 квітня 1998 року і Тимчасовим положенням. Він зазначив, що, відповідно до частини четвертої статті 8 Закону, особи, засуджені до смертної кари, тримаються ізольовано від інших засуджених. У виняткових випадках в одній камері можуть перебувати двоє ув'язнених. За твердженнями Уряду, 9 лютого 1997 року заявника було ув'язнено в камері, яка задовольняла ці вимоги. Обладнання камери відповідало санітарно-гігієнічним нормам: її площа становила 9,75 м^2, або 29,2 м^3, в камері були радіо, ліжко, стіл, необхідне природне та електричне освітлення, опалення, водопостачання, туалет. Камера опалювалася в осінній та зимовий період.

158. Відповідно до тверджень Уряду, заявника було забезпечено триразовим харчуванням, як передбачено в частині третій статті 11 Закону 1993 року, одягом і взуттям, постільною білизною, предметами особистої гігієни. З квітня 1998 року йому надали дозвіл мати щоденну одногодинну прогулянку та робити фізичні вправи.

159. Уряд заперечував твердження заявника, що йому не було дозволено отримувати посилки від матері. Уряд заявляв, що до набрання вироком сили особи, засуджені до смертної кари, мають право отримувати посилки до 8 кілограмів двічі на місяць, а після набрання вироком законної сили — посилки до 8 кілограмів двічі на рік. Відповідно до записів, зроблених у слідчому ізоляторі, заявник отримав від родичів 15 посилок і бандеролей і жодного разу не скаржився щодо надходження посилок із продуктами. Крім того, двічі на місяць ув'язнені могли купувати продукти і предмети першої потреби в магазині слідчого ізолятора на суму до мінімального розміру заробітної плати, а також книжки та газети без будь-яких обмежень. Якість продуктів відповідала вимогам національного законодавства. Уряд зауважив, що із жовтня 1997 року по жовтень 1998 року заявник реґулярно купував продукти і предмети першої потреби і що з березня 1996 року по жовтень 1998 року його родичі 28 разів зверталися з проханням про побачення з ним і всі ці прохання було задоволено.

160. Уряд наголосив, що твердження заявника про порушення умов тримання під вартою було перевірено і визнано безпідставними. Заявник не подавав жодної скарги щодо судового переслідування у зв'язку з цим. Його родичі ніколи не скаржилися щодо заборони надсилати посилки з їжею. Із 2 лютого 1996 року по 14 квітня 1998 року він отримав 15 посилок, а з 16 квітня 1996 року по 4 лютого 1998 року його родичам було дозволено 20 побачень із ним.

161. Уряд також заперечував твердження про те, що адміністрація слідчого ізолятора відмовила представникові заявника в наданні інформації щодо режиму тримання під вартою. 6 січня 1998 року представника заявника було проінформовано, що режим тримання його клієнта під вартою реґулюється Законом, Виправно-трудовим кодексом та Інструкцією. Він не міг переглянути Інструкцію, оскільки вона класифікується як «обмежена для доступу», але він отримав детальну інформацію щодо її змісту. Більше того, представник заявника не скаржився на те, що адміністрація слідчого ізолятора відмовляє йому в наданні інформації з цього приводу.

2. Оцінка Суду

162. Як Суд неодноразово зазначав, стаття 3 Конвенції передбачає одну з найголовніших цінностей демократичного суспільства. У формі абсолютного твердження вона забороняє катування або нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження або покарання, незалежно від обставин і поведінки потерпілого (див. рішення у справі «Лабіта проти Італії» *(Labita v. Italy) [GC]*, заява № 26772/75, п. 119, *ECHR* 2000-IV).

163. Відповідно до прецедентної практики Суду, погане поводження має досягати певного мінімального рівня жорстокості, щоб підпадати під дію статті 3 Конвенції. Оцінка мінімального рівня жорстокості є відносною; вона залежить від усіх обставин справи, таких, як тривалість поводження, його фізичний і психологічний вплив, а в деяких випадках стать, вік і стан здоров'я потерпілого. Крім того, вирішуючи, чи є поводження таким, що принижує гідність, у розумінні статті 3 Конвенції, Суд братиме до уваги, чи було його метою принизити і зневажити відповідну особу і чи його наслідки вплинули несприятливо на особистість людини у спосіб, який не відповідає статті 3. Навіть відсутність такої мети не може переконливо виключити констатацію порушення цього положення (див. рішення у справі «Пірс проти Греції» *(Peers v. Greece)*, заява № 28524/95, п. 67–68 і 74, *ECHR* 2001-II; і рішення у справі «Валашинас проти Литви» *(Valašinas v. Lithuania)*, заява № 44558/98, п. 101, *ECHR* 2001-VIII).

164. Суд послідовно наголошував, що відповідне страждання і приниження мають у будь-якому випадку перевищувати межу неминучого елементу страждання і приниження, пов'язаного з певною формою законного поводження або покарання. Заходи, які позбавляють особу свободи, часто можуть містити такий елемент. Відповідно до статті 3 Конвенції, держава повинна забезпечити тримання особи під вартою в умовах, які відповідають принципові поваги до людської гідності, щоб спосіб і метод виконання заходу не завдавали їй душевного страждання чи мук, які перевищували б неминучий рівень страждання, властивого триманню під вартою, і щоб з огляду на практичні вимоги ув'язнення її здоров'я і добробут були належним чином забезпечені (див. рішення у справі «Кудла проти Польщі» *(Kudla v. Poland) [GC]*, заява № 30210/96, п. 93–94, *ECHR* 2000-XI).

165. На додаток, як підкреслював Суд в рішенні у справі «Сорінґ проти Сполученого Королівства» *(Soering v. the United Kingdom)*, сучасні підходи в державах-учасницях до питання смертної кари мають значення для оцінки, чи було перевищено прийнятний поріг страждання або приниження (див. рішення у справі «Сорінґ проти Сполученого Королівства» від 7 липня 1989 року, серія А, № 161, с. 41, п. 104). У випадку засудження особи до смертної кари особисті обставини засудженого, умови і тривалість тримання під вартою перед стратою є прикладами факторів, які здатні підвести поводження або покарання, отримане засудженим, під дію заборони статті 3 (там само). Оцінюючи умови тримання під вартою, слід взяти до уваги кумулятивний ефект цих умов, а також специфічні скарги заявника (див. рішення у справі «Дугоз проти Греції» *(Dougoz v. Greece)*, заява № 40907/98, п. 48, *ECHR* 2001-II; та рішення у справі «Калашников проти Росії» *(Kalashnikov v. Russia)*, заява № 47095/99, п. 95, *ECHR* 2002-VI).

166. Суд відзначає, що заявник скаржився на певні аспекти умов тримання його під вартою у слідчому ізоляторі м. Хмельницького. У зв'язку з цим Суд іще раз наголошує, що для кожної держави-учасниці Конвенція діє лише щодо фактів, які мали місце після набрання чинності Конвенцією для цієї держави. Таким чином, юрисдикція Суду поширюється на скарги заявника лише стосовно періоду після 11 вересня 1997 року, коли Конвенція набрала чинності для України. Проте, оцінюючи наслідки для заявника умов тримання під вартою, Суд може також взяти до уваги увесь період, протягом якого він перебував під вартою як ув'язнений, включно з періодом до 11 вересня 1997 року, а також умови тримання протягом цього періоду (див. рішення у справі «Калашников проти Росії», згадуване вище, п. 96).

167. Крім того, Суд зауважує, що заявник перебував під вартою як засуджений до смертної кари до моменту, коли у червні 2000 року йому було замінено смертну кару довічним ув'язненням. Як зазначалося вище (див. пункти 130–132), застосування смертної кари в Україні було предметом суворої і неодноразової критики в резолюціях Парламентської асамблеї Ради Європи, в яких задокументовано, що з 9 листопада 1995 року до 11 березня 1997 року в цій державі виконано 212 смертних вироків. Проте пізніше Президент України ввів фактичний мораторій на виконання смертної кари; 29 грудня 1999 року Конституційний Суд визнав положення Кримінального кодексу, які реґулювали застосування смертної кари, неконституційними, а 22 лютого 2000 року смертна кара була скасована законом і замінена довічним ув'язненням (див. пункт 19 вище). Заявника було засуджено до смертної кари у грудні 1995 року, тобто за 15 місяців до введення мораторію. Суд погоджується з тим, що до офіційного скасування смертної кари та пом'якшення вироку заявник, напевне, перебував у стані певної невизначеності, страху і побоювань щодо свого майбутнього. Проте він вважає, що ризик виконання вироку та супровідні почуття страху й побоювань з боку засуджених до смертної кари з часом мають зменшуватися через фактичне введення мораторію.

168. На час учинення вбивств, за які було засуджено заявника, йому було 19 років. Його було поміщено до Хмельницького слідчого ізолятора 13 березня 1995 року. Він залишався там після того, як обласний суд Хмельницької області засудив його до смертної кари, 26 березня 1996 року Верховний суд залишив це рішення без зміни (див. пункти 11–13 вище).

169. Суд бере до уваги свідчення заявника, його було ознайомлено з правами та обов'язками як засудженої особи 23 вересня 1999 року, коли йому принесли документ із переліком прав та обов'язків ув'язненого, який повинен був підписати (див. пункт 22 вище).

170. Суд зауважує, що на момент візиту його делеґатів у слідчому ізоляторі було близько 584 ув'язнених, серед яких 411 осіб перебували в запобіжному ув'язненні, а 173 особи були засуджені. 9 ув'язнених перебували в «коридорі смерті». Їх тримали в окремому коридорі, у восьми спеціальних камерах, пристосованих для такої категорії (див. пункт 45 вище). Суд вважає достовірним і переконливим твердження заявника про те, що температура в камері була задовільна влітку, але взимку було дуже холодно (див. пункт 26 вище). Це свідчення частково підтверджене висновками делеґатів Суду, які відвідали слідчий ізолятор на початку жовтня 1999 року і виявили, що душова кімната була дуже холодною (див. пункт 89 вище), та лікарем слідчого ізолятора, який визнав, що ця частина слідчого ізолятора дуже холодна (див. пункт 83 вище). Суд також погоджується із твердженням заявника, що душова слідчого ізолятора була в неприйнятному стані. Площа її становила близько одного квадратного метра, замість стелі — самі ґрати, освітлювалася душова електричною лампою. Суд приймає цей доказ, причому Уряд не заперечував, що заявникові було дозволено приймати гарячий душ лише один раз на тиждень (див. пункт 27 вище).

171. Єдина лампа в камері заявника була увімкнена 24 години на добу, але вона не дуже турбувала його. Суд вважає свідчення заявника з цього приводу більш достовірним, аніж свідчення його матері, начебто світло було «надто яскраве», адже це була її інтерпретація почутого від сина (див. пункти 28 і 62 вище). Вікно відчинялося персоналом слідчого ізолятора під час щоденних прогулянок заявника. Суд приймає твердження заявника, що вікно було зачинене ставнями до 1 жовтня 1999 року (див. пункт 28 вище). Його свідчення було переконливим і в будь-якому разі не заперечувалося Урядом. Туалет у камері не закривався, але заявник міг змивати його (див. пункт 29 вище). Суд вважає достовірними свідчення заявника та його матері щодо малої кількості їжі, якою забезпечували заявника, та низької температури води, яку приносили з кухні для приготування чаю (див. пункти 25 і 63 вище). Він також визнає правдоподібним твердження заявника, що умови в попередніх камерах були такі самі (див. пункт 30 вище).

172. Хоча спочатку заявник скаржився на те, що його помістили в одиночну камеру більш як на шість місяців, у день візиту делеґатів Суду він підтвердив, що віддає перевагу одиночному ув'язненню (див. пункт 23 вище). Суд зауважує, що його бажання було задоволено, оскільки на той час його тримали в окремій камері.

173. Заявник не скаржився на медичне обслуговування у слідчому ізоляторі, крім лікування від туберкульозу. Він звертався з проханням полікувати зуби, але йому сказали, що при лікуванні має бути присутнім охоронець і що лікування буде дуже тривалим (див. пункт 24 вище). Він неодноразово скаржився на таку практику начальникові медичної частини слідчого ізолятора і фельдшерові, але жодного разу не подавав письмової скарги. Він не повідомляв матір про свої проблеми із зубами.

174. Суд не вважає достовірними свідчення заявника — які підтверджувала його мати, — що він отримав від неї першу передачу 5 жовтня 1998 року (див. пункти 38 і 70 вище). Суд посилається на записи слідчого ізолятора, згідно з якими заявник отримав від матері передачу 27 лютого 1996 року. Вона також приносила йому ще дві передачі 27 березня і 26 квітня 1996 року. Більше того, заявник отримував від матері бандеролі 27 травня, 31 липня, 2 жовтня та 5 грудня 1996 року, 5 лютого, 11 квітня, 4 червня, 4 серпня, 6 жовтня і 10 грудня 1997 року, а також 10 лютого і 14 квітня 1998 року (див. пункт 93 вище). Суд зауважує, що, відповідно до записів, зроблених у слідчому ізоляторі, кількість посилок і бандеролей, які могла надсилати йому його родина, ніколи не обмежувалася внаслідок покарання, застосованого до нього адміністрацією слідчого ізолятора. Проте Суд зауважує, що, згідно з листом представника заявника від 7 березня 2000 року, матері заявника не дозволили принести синові телевізор, електронну гру та додаткову передачу з їжею (див. пункт 101 вище). Суд також зауважує, що, хоча у період до 23 вересня 1999 року заявника не було повністю поінформовано про його права та обов'язки, включно з правом отримувати листи й посилки від родичів і надсилати відповідь, він писав одного листа на місяць (див. пункт 39 вище). Заявник ніколи не скаржився, що якісь із його листів не були надіслані адресатові чи що він не отримав листа від родичів.

175. Щодо побачень заявника з родичами, Суд зауважує, що, згідно із записами, зробленими у слідчому ізоляторі, мати, іноді разом з бабусею, відвідувала його 16 квітня, 16 травня, 11 червня, 12 липня, 13 серпня, 13 вересня, 14 жовтня, 15 листопада та 17 грудня 1996 року, 17 січня, 17 лютого, 20 травня, 20 червня, 21 липня, 27 серпня 1997 року, 4 лютого, 5 березня, 8 квітня, 8 травня, 8 червня, 10 липня, 11 серпня, 11 вересня та 12 жовтня 1998 року. Заявник не повідомляв, що кількість побачень була обмежена, хоча спершу скаржився на те, що побачення з родичами тривали менше двох годин, як передбачено законодавством. Проте Суд зауважує, що побачення тривалістю до двох годин передбачені Законом і могли надаватися лише до набрання вироком законної сили і що Тимчасове положення, яке також передбачає тривалість побачення до двох годин, набрало чинності 11 липня 1999 року.

176. Суд зауважує, що рідною мовою матері заявника є польська і що заявник зіткнувся з певними проблемами з боку адміністрації слідчого ізолятора, коли намагався спілкуватися з родичами по-польськи. Цей факт підтверджений свідченнями його матері (див. пункти 43 і 73 вище). Однак Суд зауважує, що у день візиту делеґатів Суду заявник підтвердив, що цю проблему було розв'язано за сім місяців до того, тобто в березні 1999 року (див. пункт 43 вище).

177. Суд приймає свідчення заявника, що йому було дозволено мати щоденні одногодинні прогулянки з 5 травня 1998 року, що прогулянки відбувалися щодня і що в заявника не склалося враження, що вони були скороченими. Він повинен був гуляти один, у наручниках, навіть узимку, що позбавляло його можливості виконувати фізичні вправи. Суд зауважує, що наявність наручників на ув'язнених під час прогулянок підтверджувала й мати заявника, яка назвала дещо іншу дату (квітень 1998 року), коли її синові дозволили мати щоденну прогулянку.

178. Суд перевірив загалом умови, у яких заявник перебував під час ув'язнення в Хмельницькому слідчому ізоляторі. Хоча неможливо встановити з цілковитою точністю умови тримання заявника під вартою до візиту делеґації Суду, деякі факти є безперечними і чітко встановленими. Суд з особливим занепокоєнням відзначає, що до травня 1998 року заявник разом з іншими засудженими до смертної кари, які перебували в СІЗО, двадцять чотири години на добу були замкнені в доволі тісних камерах, що вікна були закриті таким чином, що природне освітлення до камер не потрапляло, що не було передбачено прогулянок і майже не було можливості зайнятися якоюсь діяльністю або контактувати з іншими людьми. Погоджуючись із зауваженнями *CPT* стосовно перебування засуджених до смертної кари в Україні в подібних умовах, Суд вважає, що тримання заявника в таких неприйнятних умовах становило поводження, яке принижує гідність, на порушення статті 3 Конвенції. Суд також доходить висновку, що ситуацію погіршувало й те, що протягом усього цього періоду залишався чинним смертний вирок стосовно заявника, хоча, як зазначено в пунктах 19 і 168 вище, з 11 березня 1997 року діяв мораторій.

179. Суд вважає, що у цій справі немає доказів наявності конкретного наміру принизити чи зневажити заявника. Однак — хоча питання про те, чи таке поводження мало на меті принизити або зневажити жертву, є фактором, який слід брати до уваги, — відсутність такої мети не може виключати констатацію порушення статті 3 Конвенції (див. рішення у справі «V. проти Сполученого Королівства» *(V. v. the United Kingdom) [GC]*, заява № 24888/94, п. 71, *ECHR* 1999-IX; і рішення у справі «Калашников проти Росії», згадуване вище, п. 101). На думку Суду, умови, в яких тримали заявника, зокрема до травня 1998 року, мали завдавати йому значного психологічного страждання і принижувати його людську гідність.

180. Суд визнає, що з травня 1998 року по день візиту делеґації Суду в жовтні 1999 року мало місце значне і поступове поліпшення як загальних умов тримання під вартою, так і режиму, що застосовувався в слідчому ізоляторі. Зокрема, було знято ставні на вікнах камер, впроваджено щоденні прогулянки і розширено права ув'язнених на побачення та листування. Проте Суд зауважує, що на момент впровадження поліпшень заявника тримали в цих шкідливих умовах понад 24 місяці, включаючи період 8 місяців після набрання Конвенцією чинності для України.

181. При розгляді суттєвих умов тримання заявника під вартою та занять, які йому пропонувалися, Суд також взяв до уваги, що в Україні існували значні соціально-економічні проблеми перехідного періоду і що до літа 1998 року адміністрація СІЗО працювала в складних економічних умовах і займалася впровадженням нового національного законодавства та відповідних інструкцій. Проте Суд зауважує, що брак коштів не може в принципі виправдати умови, які були настільки поганими, що перевищили рівень поводження, яке суперечить статті 3 Конвенції. Крім того, економічні проблеми України в жодному разі не можуть служити поясненням чи виправданням окремих умов тримання під вартою, які у пункті 178 були визнані неприйнятними у цій справі.

182. Відповідно, у цій частині було порушено статтю 3 Конвенції.

B. Захворювання заявника на туберкульоз

183. Заявник спочатку скаржився, що його помістили в камеру з чоловіком, хворим на активну форму туберкульозу, і що він заразився, його здоров'я було підірване. Він підтвердив це делеґатам, повідомивши, що першу рентґенівську перевірку пройшов у березні 1995 року, коли його доправили у слідчий ізолятор м. Хмельницького. З того часу і до вересня 1997 року він не проходив рентґенівської перевірки (див. пункт 34 вище). Він заявив, що разом із п. Юсєвим перебував 5 місяців, з 3 лютого по 4 липня 1997 року. Проте, відповідаючи на запитання делеґатів Суду, він не навів ніяких деталей стосовно цього твердження.

184. Уряд заявив, що медичну допомогу, лікування, профілактичні та протиепідемічні заходи для осіб, засуджених до виняткової міри покарання, було забезпечено відповідно до законодавства про охорону здоров'я. 13 березня та 19 серпня 1995 року заявник і ще один ув'язнений пройшли загальне медичне обстеження, включаючи рентґенівське, яке показало, що жоден із них не хворів на туберкульоз. Заявника і п. Юсєва помістили до однієї камери 3 лютого 1997 року. 4 липня 1997 року п. Юсєв пройшов загальне обстеження, яке показало, що він хворий на легеневий туберкульоз без розвитку мікобактерій. Заявника та п. Юсєва перемістили в окремі камери. Того самого дня заявник пройшов медичне обстеження, яке показало, що він також хворіє на легеневий туберкульоз. Відповідно до тверджень Уряду, він не міг підхопити хворобу від співкамерника, оскільки вони захворіли одночасно. З 29 жовтня по 14 листопада 1997 року та з 20 лютого по 14 жовтня 1998 року вони знову перебували в одній камері.

185. За словами заявника, окрім п. Юсєва, ніхто серед тих, із ким він перебував у камерах, не хворів на туберкульоз.

186. Заявник повідомив, що ліками від туберкульозу його забезпечувала родина. Стан його здоров'я не поліпшився одразу після застосування препаратів. Він сказав: «Стало гірше із самого початку. Але, оскільки я почав вживати ліки, стан здоров'я у мене поліпшився». Його не було госпіталізовано.

187. Суд зауважує, що заявника тримали у слідчому ізоляторі м. Хмельницького з 10 березня 1995 року. Суд повторює, що, відповідно до загальновизнаних принципів міжнародного права, Конвенція зобов'язує Договірні держави стосовно фактів, які мали місце після набуття нею чинності. Для України Конвенція набрала чинності 11 вересня 1997 року. Проте, оцінюючи наслідки для заявника умов тримання під вартою — протягом того часу, коли він хворів на туберкульоз, — Суд також може взяти до уваги увесь період, упродовж якого він перебував під вартою, включно з періодом до 11 вересня 1997 року.

188. Суд встановив, що заявник і п. Юсєв уперше пройшли медичний огляд у березні та серпні 1995 року, відповідно, коли їх приймали у слідчий ізолятор. Сторони не заперечували, що перше рентґенівське обстеження заявник пройшов 15 березня 1995 року і воно показало відсутність легеневого туберкульозу. 11 липня 1997 року заявник пройшов курс спеціальної терапії як особа, що мала контакт із хворим на туберкульоз. 18 вересня 1997 року у нього також було виявлено легеневий туберкульоз у латентній формі. Йому було забезпечено відповідне лікування. Того самого дня він пройшов додаткове медичне обстеження у Хмельницькому туберкульозному диспансері Міністерства охорони здоров'я України. Подальші обстеження у цьому диспансері проводилися 8 червня і 7 жовтня 1998 року та 23 лютого 2000 року.

189. Пан Юсєв пройшов перше рентґенівське обстеження 29 серпня 1995 року, й було встановлено, що легені у нього в нормальному стані (див. пункт 91 вище). Пізніше рентґенівські перевірки він проходив 16 червня 1996 року, 7 серпня і 24 листопада 1997 року, 10 лютого, 5 травня, 23 вересня 1998 року, 11 січня, 15 липня, 15 жовтня 1999 року та 21 лютого і 13 червня 2000 року (див. пункт 94 вище). Пану Юсєву робили рентґен 20 серпня 1996 року, 14 лютого, 4 липня, 24 листопада 1997 року, 10 лютого, 5 травня, 23 вересня 1998 року, 11 січня, 15 липня 1999 року, 1 березня, 13 червня 2000 року. Рентґенівські перевірки 20 серпня 1996 року та 14 лютого 1997 року підтвердили, що легені та серце у нього в доброму стані. Рентґенівське обстеження 11 липня 1997 року виявило, що він хворіє на легеневий туберкульоз. 23 липня 1997 року пульмонолог Хмельницького туберкульозного диспансеру МОЗ України підтвердив цей діагноз. Того самого дня п. Юсєву призначили необхідне лікування. 8 червня та 7 жовтня 1998 року він пройшов додаткові обстеження в диспансері. Відповідно до медичних записів, зроблених 6 березня та 9 червня 2000 року, стан здоров'я п. Юсєва поліпшився, а симптоми туберкульозу зникли (див. пункт 95 вище).

190. Суд далі зауважує, що, згідно із записом, зробленим у слідчому ізоляторі, заявник та п. Юсєв перебували в одній камері у період з 18 листопада 1996 року по 23 квітня 1997 року, а згодом з 4 листопада 1997 року по 9 червня 1998 року (див. пункти 99 і 100 вище). Цей запис не повністю збігається зі свідченнями заявника, який сказав делеґатам, що його тримали з п. Юсєвим від 3 лютого до 4 липня 1997 року (див. пункт 34 вище), або свідченнями начальника слідчого ізолятора, який заявив, що двоє ув'язнених були в одній камері до 4 липня 1997 року, коли черговий медичний огляд виявив у п. Юсєва туберкульоз легенів (див. пункт 53 вище). У тих рамках, де усні докази й тогочасні записи слідчого ізолятора входять у суперечність, Суд віддає перевагу останнім як, імовірно, точнішим, а отже, вважає, що заявник перебував окремо від п. Юсєва з 23 квітня 1997 року. Крім того, не вважає достовірними свідчення заявника, що упродовж періоду, коли їх тримали в одній камері, п. Юсєв був уже хворий. Фактично, остання рентґенівська перевірка 14 лютого 1997 року не показала патологічних змін у легенях. І тільки 4 липня 1997 року рентґен виявив інфільтрацію у верхній частині правої легені. Наступного тижня, 11 липня 1997 року, діагноз, що п. Юсєв мав легеневий туберкульоз, підтвердився, і 23 липня 1997 року він почав курс інтенсивної хіміотерапії. У зв'язку з цим Суд підкреслює, що у п. Юсєва туберкульоз виявили більше ніж через два місяці після того, як він перебував разом із заявником в одній камері. Теоретично можливо, що п. Юсєв хворів на туберкульоз, перебуваючи в одній камері із заявником і до того, як 11 липня 1997 року було офіційно виявлено наявність легеневого туберкульозу. Суд зауважує, що, відповідно до висновку незалежної медичної експертизи, п. Юсєв та заявник хворіли на два різні типи туберкульозу, а в п. Юсєва не було активної форми туберкульозу (див. пункт 91 вище).

191. Суд далі зауважує, що патологічні зміни у верхній частині правої легені заявника уперше було виявлено під час обстеження 7 серпня 1997 року (див. пункт 91 вище), більш як через три місяці після того, як його перевели в окрему камеру від п. Юсєва; факт його захворювання на туберкульоз було офіційно встановлено 18 вересня 1997 року. Того самого дня він почав курс інтенсивної хіміотерапії. Дату, коли у заявника було виявлено туберкульоз, підтвердив начальник слідчого ізолятора (див. пункт 53 вище).

192. З огляду на ці обставини, Суд не вважає правдоподібними арґументи заявника та його матері, що заявник був інфікований п. Юсєвим. З цього приводу Суд зазначає, що, відповідно до медичного запису, заявник і п. Юсєв хворіли на дві різні форми туберкульозу: заявник хворів на факальний туберкульоз, п. Юсєв — на інфільтративний. Більше того, в медичних записах зафіксовано, що п. Юсєв не хворів на активну форму туберкульозу з виділенням мікобактерій, а отже, не становив епідеміологічної небезпеки.

193. Суд приймає арґумент Уряду, підтверджений медичними записами (див. пункт 91 вище), що заявник і п. Юсєв пройшли відповідне та належне лікування. Таким чином, Суд вважає достовірними висновки медичної комісії, що протягом другого періоду, коли п. Юсєв і заявник перебували в одній камері (з 4 листопада 1997 року до 9 червня 1998 року) — через чотири місяці після того, як у п. Юсєва було виявлено туберкульоз і його почали лікувати, та через півтора-два місяці після того, як було виявлено туберкульоз у заявника і розпочалося його лікування, — ризик для заявника підхопити хворобу від п. Юсєва був дуже незначним.

194. Суд додає, що, відповідно до наданої йому медичної документації та результатів перевірки, проведеної медичною комісією (див. пункт 91 вище), стан здоров’я заявника та п. Юсєва був задовільним і вони перебували під постійним медичним наглядом.

195. У світлі цих обставин Суд доходить висновку, що заявника не було піддано жорстокому поводженню, забороненому статтею 3 Конвенції, у зв’язку з його захворюванням на туберкульоз у слідчому ізоляторі м. Хмельницького.

196. Таким чином, порушення статті 3 Конвенції в цій частині не було.

III. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 8 КОНВЕНЦІЇ

197. Суд вважає скарги заявника про те, що його було позбавлено можливості отримувати від матері додаткові посилки з їжею та мати двогодинні побачення з родичами, такими, що підпадають під дію статті 8 Конвенції, яка передбачає:

> «1. Кожен має право на повагу до його приватного і сімейного життя, житла і до таємниці кореспонденції.
>
> 2. Органи державної влади не можуть втручатися у здійснення цього права інакше ніж згідно із законом і коли це необхідно в демократичному суспільстві в інтересах національної і громадської безпеки або економічного добробуту країни, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб».

198. Насамперед Суд повторює, що Конвенція діє для всіх Договірних сторін виключно стосовно тих фактів, які мали місце після набрання Конвенцією чинності для цієї сторони. Отже, Суд має юрисдикцію розглядати скарги заявника, які стосуються періоду після 11 вересня 1997 року, коли Конвенція набрала чинності для України.

199. Із записів, зроблених у слідчому ізоляторі, випливає, що заявник отримував посилки від матері 27 лютого, 27 березня, 26 квітня 1996 року. Більше того, він отримував бандеролі від неї 27 травня, 31 липня, 2 жовтня, 5 грудня 1996 року, 5 лютого, 11 квітня, 4 червня, 4 серпня, 6 жовтня, 10 грудня 1997 року та 10 лютого і 14 квітня 1998 року (див. пункт 93 вище). Суд зауважує, що кількість посилок чи бандеролей, які могла надсилати заявникові його родина, ніколи не обмежувалася внаслідок покарання, застосованого до заявника адміністрацією слідчого ізолятора.

200. Суд вважає, що обмеження кількості посилок і бандеролей, які було дозволено отримувати заявникові, та позбавлення його можливості мати двогодинні побачення з родичами становлять втручання у право заявника на повагу до кореспонденції, ґарантоване пунктом 1 статті 8 Конвенції, і що ці обмеження можуть бути виправдані, тільки якщо було виконано умови пункту 2 цієї статті.

201. Насамперед Суд повинен розглянути, чи втручання було здійснене «згідно із законом». Цей вираз передовсім вимагає, щоб відповідний захід мав певну підставу в національному законодавстві; він також стосується якості відповідного законодавства і вимагає, щоб воно було доступне відповідній особі, яка, зокрема, має бути здатною передбачити його наслідки для себе, а крім того, це законодавство має відповідати принципу верховенства права (див. рішення у справах «Круслен проти Франції» *(Kruslin v. France)* та «Ювіґ проти Франції» *(Huvig v. France)* від 24 квітня 1990 року, серія A, № 176-A, с. 20, п. 27, і серія A, № 176-B, с. 52, п. 26, відповідно).

202. Уряд у своїх письмових зауваженнях посилається на Закон. У додаткових зауваженнях Уряд посилається на Виправно-трудовий кодекс (Кодекс), Інструкцію та Тимчасове положення (див. пункт 158 вище).

A. Період з 11 вересня 1997 року по 11 липня 1999 року

203. Суд зауважує, що Закон реґулює умови тримання під вартою до набрання вироком законної сили. Із заяв свідків, заслуханих делеґацією, та з документів, наданих Урядом, видно, що після набрання вироком законної сили умови тримання під вартою засуджених до смертної кари головним чином реґулювались Інструкцією, виданою Міністерством юстиції, Генеральною прокуратурою та Верховним Судом (див. пункт 112 вище). Проте Кодекс встановлює основну правову базу стосовно умов тримання під вартою (див. пункти 121–126 вище).

1. Виправно-трудовий кодекс

204. Суд зауважує, що, хоча Кодекс відповідає другій вимозі, яка випливає з виразу «згідно із законом», а саме — що закон має бути доступний, він не відповідає третій вимозі, тобто що закон має бути передбачуваний стосовно змісту й характеру оскаржуваних заходів.

205. Суд зазначає, що Уряд посилається на частину третю статті 41 Кодексу, згідно з якою «засудженим, незалежно від призначеного їм виду режиму, дозволяється одержання не більш як двох бандеролей на рік» (див. пункт 124 вище). Однак це положення є частиною статті 41, яка встановлює правила стосовно отримання посилок і бандеролей особами, засудженими до позбавлення волі. Суд вважає, що було б незрозуміло, якби особи, засуджені до смертної кари, включались до осіб, засуджених до позбавлення волі, у розумінні Кодексу, оскільки смертна кара застосовується до злочинців, перевиховання яких шляхом позбавлення волі вважається неможливим. Суд зауважує, що частина друга статті 41 Кодексу робить юридичну ситуацію більш непевною, оскільки вона передбачає, що «засудженим, які відбувають покарання в тюрмах, одержання посилок і передач не дозволяється». У даному випадку заявник перебував у постійному ув’язненні у Хмельницькому слідчому ізоляторі, а не у виправно-трудовій колонії, не у виховно-трудовій колонії чи у виправно-трудовій колонії-поселенні, як зазначено в частинах першій та четвертій цієї статті.

206. У світлі цих обставин Суд доходить висновку, що обмеження, встановлені Кодексом, згідно із зауваженнями Уряду, не були передбачуваними, щоб відповідати вимогам пункту 2 статті 8 Конвенції, оскільки заявник не міг знати напевно, чи застосовуються до нього обмеження, встановлені Кодексом, щодо кількості посилок і бандеролей, які ув’язненим було дозволено отримувати від родичів.

2. Інструкція

207. Суд зауважує, що Інструкція — це внутрішній документ, не доступний для громадськості: Уряд надіслав Суду лише її частину.

208. Суд зазначає, що за цих обставин не можна говорити, що втручання у право заявника стосовно його кореспонденції здійснювалося «згідно із законом», як того вимагає пункт 2 статті 8 Конвенції. Справді, Інструкцію замінило Тимчасове положення, затверджене Наказом № 72 Державного департаменту з питань виконання покарань 25 червня 1999 року та зареєстроване 1 липня 1999 року під № 426/3719 Міністерством юстиції України.

Це положення набрало чинності 11 липня 1999 року і було оприлюднене. Однак Тимчасове положення не застосовується до фактів, які мали місце до 11 липня 1999 року.

209. Таким чином, у період з 11 вересня 1997 року по 11 липня 1999 року статтю 8 Конвенції було порушено.

В. Період після 11 липня 1999 року

210. Суд зауважує, що початкова скарга заявника стосувалася періоду до 11 липня 1999 року, коли він мав право отримувати дві бандеролі на рік (див. пункт 113 вище), і що він не скаржився на перевірку його кореспонденції після цієї дати.

211. Проте, беручи до уваги важливість контактів між засудженими до смертної кари та їхніми родинами, Суд вважає необхідним перевірити також обмеження, передбачені Тимчасовим положенням, відповідно до якого заявникові дозволялося отримувати шість посилок і три бандеролі на рік.

Суд визнає, що таке обмеження становить втручання у право заявника на повагу до кореспонденції. Таке втручання здійснене «згідно із законом», тобто Тимчасовим положенням, і може бути розцінене як таке, що має законну мету — «запобігання заворушенням чи злочинам», якщо брати до уваги заінтересованість адміністрації слідчого ізолятора в забезпеченні того, щоб до слідчого ізолятора не потрапляли шкідливі речі.

212. У зв’язку з необхідністю такого втручання Суд має взяти до уваги проблему, яка логічно випливає з обробки необмеженої кількості посилок, що прибуватимуть до великої пенітенціарної установи, — у даному випадку в установі перебувало більше трьох тисяч в’язнів. Надання дозволу ув’язненим на отримання необмеженої кількості посилок чи бандеролей спричинить значне збільшення роботи в частини персоналу слідчого ізолятора при контролюванні кожної посилки з погляду убезпечення слідчого ізолятора. Режим внутрішньої безпеки слідчого ізолятора має на меті захист громадськості від небезпечних злочинців, а також захист самих ув’язнених. У зв’язку з цим адміністрація слідчого ізолятора законно заінтересована в захисті безпеки засобами, які б зменшили або обмежили ризик небезпеки. Разом з тим має бути дотриманий необхідний баланс між інтересами безпеки і повагою до права ув’язненого на підтримання контактів із зовнішнім світом.

213. У цій справі Суд вважає, що можливість отримувати посилки чи бандеролі кожні шість тижнів можна розцінювати як такий баланс, з огляду на те, що адміністрація слідчого ізолятора забезпечує одяг, їжу та медикаменти для всіх ув’язнених на період їхнього перебування під вартою. Додатково Суд посилається на свідчення Уряду про відсутність обмежень для родичів надсилати ув’язненим гроші на придбання продуктів у магазині слідчого ізолятора.

214. На цих підставах та з огляду на право розсуду, яке належить Урядові при врегулюванні в'язничного життя, Суд вважає, що заходи були пропорційні меті запобігання заворушенням та злочинам.

215. Таким чином, порушення статті 8 Конвенції стосовно періоду після 11 липня 1999 року не було.

IV. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 13 КОНВЕНЦІЇ

216. Заявник скаржився, що понад вісім місяців він не мав можливості побачитися з нотаріусом, щоб засвідчити підпис на довіреності.

217. Суд розуміє цю частину заяви як скаргу, що внаслідок відмови надати дозвіл на побачення з нотаріусом заявник не мав можливості надати засвідчену довіреність своєму представникові, а отже, був позбавлений в отриманні належного доступу до ефективного засобу правового захисту у зв'язку з його вимогами відповідно до Конвенції. Тому Суд вважає за необхідне розглянути скаргу за статтею 13 Конвенції, яка передбачає:

> «Кожен, чиї права і свободи, викладені в цій Конвенції, порушуються, має право на ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, що діяли як офіційні особи».

218. Заявник стверджував, що проблеми, які виникли у зв'язку з проханням до начальника слідчого ізолятора засвідчити його довіреність представникові, були штучними, оскільки начальник слідчого ізолятора завжди засвідчував довіреності осіб, засуджених до смертної кари.

219. Уряд заявив, що протягом 1997 року мати заявника неодноразово зверталася до начальника слідчого ізолятора з проханням засвідчити довіреність її сина представникові, щоб він міг діяти від його імені в кримінальному провадженні, результатом якого стало його ув'язнення. Оскільки до компетенції начальника слідчого ізолятора не входив розгляд таких прохань, справу було передано до Хмельницького обласного суду, який 10 грудня 1997 року дозволив побачення нотаріуса із заявником. Їхня зустріч відбулася 10 лютого 1998 року.

220. Суд зауважує, що, за словами заявника, по дозвіл на відвідини його нотаріусом у слідчому ізоляторі зверталася його мати. Він особисто не звертався у письмовій формі з заявами щодо цих відвідин — лише усно. У день візиту делеґатів Суду заявник підтвердив, що адміністрація слідчого ізолятора не надала дозволу на побачення з нотаріусом, а це було зроблено лише за рішенням обласного суду, і що нотаріус відвідав його 2 лютого 1998 року. Він скаржився, що судове рішення було ухвалене 10 грудня 1997 року, а дозвіл було надано тільки через два місяці. Однак він стверджував, що ця затримка не завдала йому ніякої шкоди (див. пункт 41 вище).

221. З огляду на ці обставини, Суд вважає, що викладену вище ситуацію не можна розглядати як порушення права заявника на ефективні засоби правового захисту.

222. Відповідно, порушення статті 13 Конвенції не було.

V. ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 41 КОНВЕНЦІЇ

223. Стаття 41 Конвенції передбачає:

> «Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткову компенсацію, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію».

224. Від імені сина мати заявника вимагала 90 000 гривень за моральну шкоду, спричинену її синові та їй через душевні переживання. Вона також вимагала 38 270 гривень на відшкодування судових витрат і витрат на поїздки та організаційні заходи, вжиті після кримінального провадження в національних судах і під час розгляду справи в установах Конвенції.

Пан Воскобойніков, зі свого боку, вимагав 24 000 грн. за моральну шкоду і 16 040 грн. на відшкодування витрат.

225. Уряд вважає вимоги про відшкодування моральної шкоди необґрунтованими, зазначаючи, що ні мати заявника, ні п. Воскобойніков не брали особистої участі в розгляді справи Судом. Їхні вимоги щодо компенсації за душевні переживання, зумовлені стражданням матері заявника, батька, бабусі у зв'язку із зараженням заявника туберкульозом, та вимоги п. Воскобойнікова відшкодувати йому моральну шкоду, спричинену державними органами, коли він діяв як представник заявника, було відхилено.

Щодо відшкодування нематеріальної шкоди, якого вимагав заявник, то уряд переконував, що сума значною мірою перебільшена і не підтверджується ніякими доказами, якими заявник обґрунтував моральне страждання внаслідок порушення Конвенції. Уряд звертався до Суду з проханням визначити на справедливій основі розмір компенсації, беручи до уваги поліпшення умов тримання заявника під вартою та економічну ситуацію в Україні.

226. Уряд далі зазначив, що ані мати заявника, ані п. Воскобойніков не надали жодних документів, які підтвердили б, що витрати, покриття яких вони вимагали, були реальними. Більше того, Уряд вважав, що сума, обчислена ними, була неточною. Мати заявника не надала жодних доказів стосовно витрат, понесених нею на допомогу захисника — п. Островського. Уряд стверджував про відсутність підтверджень того, що робота, виконана цим захисником, пов'язана з процедурою розгляду справи установами Конвенції чи з розглядом в національних установах для запобігання порушенню Конвенції чи виправлення цього порушення. Крім того, не було жодних доказів, що мати заявника мала якесь правове зобов'язання оплатити ці витрати.

227. У відповідь на зауваження Уряду мати заявника змінила свої вимоги щодо справедливої сатисфакції за період з 1 березня 1995 року по 9 вересня 1999 року, (дня, коли колишній представник заявника виставив свої вимоги на справедливу сатисфакцію) в сумі 13 291 460 грн. за моральну шкоду, завдану її синові душевними та психологічними стражданнями, 10 017 460 грн. за моральну шкоду, завдану їй через власні страждання і неґативний вплив на її особисте життя, і 600 000 грн. за моральну шкоду, завдану членам сім'ї заявника у зв'язку з душевними стражданнями через незаконне засудження заявника та зараження його туберкульозом. Вона також просила 1 150 000 грн. як компенсацію за нематеріальну шкоду внаслідок погіршення здоров'я заявника та членів його сім'ї. Що стосується матеріальних збитків, вона просить 42 390 грн.

Більше того, за період після 9 вересня 1999 року вона вимагає 82 125 грн. для відшкодування моральної шкоди, спричиненої її синові та його сім'ї фізичними стражданнями, 16 425 грн. за нематеріальну шкоду, спричинену погіршенням її здоров'я та здоров'я заявника. Вона також вимагала 26 530 грн. для відшкодування матеріальних збитків.

228. Беручи до уваги свої висновки стосовно скарг заявника за статтями 3 і 8 Конвенції, Суд вважає, що він зазнав певної моральної шкоди у зв'язку із загальними умовами тримання його під вартою та обмеженнями з боку органів влади його права на повагу до приватного та сімейного життя і до кореспонденції (див. пункт 118 вище). Керуючись принципом справедливості, Суд присуджує заявникові 2000 євро за нематеріальну шкоду плюс будь-який податок, який може бути справлений з цієї суми.

Відсотки у разі несвоєчасної сплати

229. Суд вважає, що відсоток, який нараховуватиметься у разі несвоєчасної сплати, має спиратися на розмір річної відсоткової ставки, яка дорівнює граничній кредитній ставці Європейського центрального банку плюс три відсоткових пункти (див. рішення у справі «Крістін Ґудвін проти Сполученого Королівства» *(Christine Goodwin v. the United Kingdom)* від 3 липня 2002 року, заява № 28957/95, п. 124, що має бути опубліковане в *ECHR* 2002).

На цих підставах Суд одноголосно

1. *Відхиляє* попередні заперечення Уряду.

2. *Постановляє*, що було порушення статті 3 Конвенції стосовно умов тримання заявника в «коридорі смерті».

3. *Постановляє*, що порушення статті 3 Конвенції щодо стверджуваного жорстокого поводження із заявником у слідчому ізоляторі м. Хмельницького у зв'язку із зараженням його туберкульозом не було.

4. *Постановляє*, що було порушення статті 8 Конвенції стосовно права заявника на повагу до його приватного і сімейного життя та до кореспонденції у період з 11 вересня 1997 року до 11 липня 1999 року.

5. *Постановляє*, що порушення Конвенції стосовно права заявника на повагу до його приватного і сімейного життя та до кореспонденції у період після 11 липня 1999 року не було.

6. *Постановляє*, що порушення статті 13 Конвенції не було.

7. *Постановляє:*

a) що протягом трьох місяців від дати, коли рішення стане остаточним, згідно з пунктом 2 статті 44 Конвенції, держава-відповідач повинна виплатити заявникові 2000 (дві тисячі) євро, як компенсацію за моральну шкоду, в українських гривнях за курсом на день розрахунку, плюс будь-який податок, який може справлятися із зазначеної суми;

b) що зі спливом зазначених вище трьох місяців і до остаточного розрахунку на названу суму нараховуватиметься відсоток у розмірі граничної кредитної ставки Європейського центрального банку, що діятиме в період несплати, плюс три відсоткові пункти.

8. *Відхиляє* решту вимог заявника щодо справедливої сатисфакції.

Учинено англійською мовою і повідомлено письмово 29 квітня 2003 року, відповідно до пунктів 2 і 3 правила 77 Реґламенту Суду.

Майкл О'Бойл,
секретар

Ніколас Братца,
голова

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

ДРУГА СЕКЦІЯ

УХВАЛА
ЩОДО ПРИЙНЯТНОСТІ

заяви № 21287/02

Даниїли Семенівни ПРИСТАВСЬКОЇ

проти України

Європейський суд з прав людини (друга секція), засідаючи 17 грудня 2002 року палатою, до складу якої увійшли судді:

п. **Ж.-П. Коста** (J.-P. Costa), **голова**
п. **А. Б. Бака** (A.B. Baka)
п. **К. Бірсан** (C. Bîrsan)
п. **К. Юнґвірт** (K. Jungwiert)
п. **В. Буткевич** (V. Butkevych)
пані **В. Томассен** (W. Thomassen)
пані **А. Мулароні** (A. Mularoni)
та п. **Т. Л. Ерлі** (T.L. Early), **заступник секретаря секції**,

беручи до уваги зазначену вище заяву, подану 30 квітня 2002 року,

після обговорення постановляє:

ЩОДО ФАКТіВ

Заявниця — пані Даниїла Семенівна Приставська, громадянка України, народилась у Львівській області 19 квітня 1948 року, нині проживає у м. Львові, Україна..

А. Конкретні обставини справи

Факти у цій справі, наведені заявницею, можна стисло викласти таким чином.

У грудні 1998 року заявниця звернулася до Шевченківського районного суду м. Львова з позовом до місцевого житлово-експлуатаційного управління та Шевченківської районної ради, домагаючись проведення ремонту своєї квартири. Вона також вимагала компенсації за моральну шкоду, з огляду на незадовільні умови проживання. 3 грудня 1998 року Шевченківський районний суд м. Львова частково задовольнив її позов. 6 грудня 2000 року Шевченківський районний суд м. Львова відхилив вимоги заявниці стосовно відшкодування моральної шкоди. 12 березня 2001 року Львівський обласний суд залишив це рішення без зміни.

16 липня 2001 року заявниця оскаржила це рішення до Верховного Суду України, відповідно до порядку, передбаченого Законом України від 21 червня 2001 року «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу». 28 листопада 2001 року колеґія у складі трьох суддів Верховного Суду України відмовилася передати скаргу заявниці палаті Верховного Суду України для розгляду її по суті.

В. Відповідне національне право

Закон України від 21 червня 2001 року «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу»

Стаття 319

Суд касаційної інстанції

«Судом касаційної інстанції є Верховний Суд України».

Стаття 320

Право касаційного оскарження, касаційного подання судових рішень

Сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також прокурор і особи, які не брали участі у справі, коли суд вирішив питання щодо їх права і обов'язків, мають право оскаржити у касаційному порядку рішення і ухвали, постановлені судом першої інстанції, лише у зв'язку з порушенням матеріального чи процесуального права, а також ухвали і рішення суду апеляційної інстанції.

Підставами касаційного оскарження, касаційного подання є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права.

Стаття 321

Строк на касаційне оскарження, касаційне подання

Касаційна скарга, касаційне подання прокурора подається протягом трьох місяців з дня проголошення ухвали або рішення суду апеляційної інстанції або протягом одного року з дня проголошення ухвали або рішення суду першої інстанції, якщо ці ухвали або рішення не були оскаржені в апеляційному порядку.

Стаття 329

Порядок вирішення питання про передачу справи на розгляд складу судової палати

Питання про передачу справи на розгляд складу судової палати вирішується судом у складі трьох суддів у нарадчій кімнаті без виклику осіб, які беруть участь у справі.

Справа передається на розгляд всього складу судової палати, якщо хоча б один суддя із складу суду прийшов до такого висновку.

У разі відсутності підстав для передачі справи на розгляд всього складу судової палати, суд постановляє ухвалу про відмову в задоволенні скарги.

Стаття 334

Повноваження суду касаційної інстанції

Суд касаційної інстанції має право:

1) постановити ухвалу про відхилення касаційної скарги, касаційного подання прокурора;

2) постановити ухвалу про повне або часткове скасування оскаржуваного судового рішення і направити справу на новий розгляд у суд першої або апеляційної інстанції;

3) постановити ухвалу про скасування оскаржуваного рішення і залишити в силі судове рішення, що було помилково скасовано судом апеляційної інстанції;

4) постановити ухвалу про скасування судових рішень і закрити провадження в порушеній цивільній справі або залишити заяву без розгляду;

5) змінити рішення по суті справи, не передаючи її на новий розгляд.

Частина друга. Перехідні положення

1. Цей Закон набуває чинності з 29 червня 2001 року.

2. Закони та інші нормативно-правові акти, прийняті до набрання чинності цим Законом, є чинними в частині, що не суперечить Конституції України та цьому Закону.

3. Цивільні справи, які до 29 червня 2001 року надійшли для касаційного розгляду, вирішуються в порядку, визначеному для розгляду апеляційних скарг.

4. Справи з протестами на судові рішення, внесені до 29 червня 2001 року, направляються до Верховного Суду України для розгляду в касаційному порядку.

5. Рішення, які станом на 29 червня 2001 року набрали чинності, можуть бути оскаржені в касаційному порядку протягом трьох місяців (до Верховного Суду України).

ОСКАРЖЕННЯ

На підставі пункту 1 статті 6 Конвенції заявниця скаржиться, що національні суди несправедливо відмовили задовольнити її вимоги. Вона також скаржиться, що Верховний Суд України відмовився відновити провадження в її справі.

ЩОДО ПРАВА

Заявниця скаржиться на несправедливість провадження в її справі. Вона стверджує, що національні суди несправедливо відмовили в задоволенні її вимоги. Вона заявляє про порушення пункту 1 статті 6 Конвенції, яка, відповідно, передбачає:

> «Кожен при вирішені питання щодо його цивільних прав та обов'язків... має право на справедливий і відкрий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом...»

Суд вважає, що найперше слід визначити, чи заявниця виконала всі вимоги щодо прийнятності заяви, передбачені пунктом 1 статті 35 Конвенції, у якому сказано:

> «Суд може прийняти питання до розгляду тільки після того, як було вичерпано всі національні засоби правового захисту — відповідно до загальновизнаних норм міжнародного права, і впродовж шести місяців від дати прийняття остаточного рішення».

Стосовно вимоги про вичерпання, нагадує Суд, пункт 1 статті 35 Конвенції передбачає, що особа повинна використати лише ті засоби правового захисту, які є доступними і достатніми для отримання компенсації за стверджувані порушення. Пункт 1 статті 35 Конвенції має на меті надання Договірним державам можливості упередження або виправлення порушень, які ставляться їм за вину, до того, як заяви про ці порушення подано до Суду (див., зокрема, рішення у справі «Селмуні проти Франції» *(Selmouni v. France)* [GC], № 25803/94, п. 74, ECHR 1999-V). Положення пункту 1 статті 35 Конвенції ґрунтується на припущенні, що існує ефективний засіб правового захисту щодо стверджуваних порушень прав особи, передбачених Конвенцією (див. справу «Лакатош проти Чеської Республіки» *(Lakatos v. Czech Republic)* (ухвала) № 42052/98, від 23 жовтня 2001 року, не опубліковане).

Проте заявник не зобов'язаний вдаватися до засобів правового захисту, які є невідповідними чи неефективними (див. рішення у справі «Акдівар та інші проти Туреччини» *(Akdivar and Others v. Turkey)* від 16 вересня 1996 року, *Reports of Judgments and Decisions*, 1996-IV, с. 1210, п. 67). З цього випливає, що використання таких засобів правового захисту позначиться на ухваленні «остаточного рішення» і, відповідно, на визначенні початкової дати шестимісячного строку (див., наприклад, справу «Кучеренко проти України», № 41974/98, ухвала від 4 травня 1999 року).

Суд не має жодних підстав сумніватися в ефективності нового порядку касаційного оскарження до Верховного Суду України рішень, постановлених після 29 червня 2001 року. Суд вважає, що цей засіб правового захисту надає особі, яка не погоджується із судовим рішенням, ухваленим після цієї дати, реальну можливість для скасування цього рішення у разі дотримання вимог, передбачених Законом України від 21 червня 2001 року «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України» (див. відповідне національне право вище). Таким чином, касаційна скарга має розглядатись як частина ряду національних засобів правового захисту, які заявник повинен вичерпати, відповідно до конкретних процесуальних вимог, що є умовою визнання прийнятності заяви, поданої згідно з Конвенцією.

Однак, що стосується остаточних рішень, постановлених до 29 червня 2001 року, як у даному випадку, Суд не вважає нову процедуру касаційного оскарження частиною обов'язкового ряду національних засобів правового захисту, з таких причин:

Рішення у справі заявниці було остаточним, та лише завдяки впровадженню 21 червня 2001 року нового перехідного засобу правового захисту вона мала змогу оскаржити це рішення. Проте відповідними Конвенції є поняття правової певності та верховенства права (див., наприклад, рішення у справі «Маркс проти Бельгії» *(Marckx v. Belgium)* від 13 червня 1979 року, серія А, № 31, п. 58, та у справі «Грецькі нафтопереробні заводи "Стрен" і Стратіс Андреадіс проти Греції» *(Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece)* від 9 грудня 1994 року, серія А, № 301-В, п. 49). За таких обставин, звернення заявниці до Верховного Суду з метою оскарження провадження, яке завершилося постановленням остаточного рішення, слід розглядати подібно до клопотання про відновлення цього провадження, скориставшись екстраординарним перехідним засобом правового захисту, передбаченого Законом України від 21 червня 2001 року. У зв'язку з цим Суд нагадує, що Конвенція не ґарантує права на відновлення провадження в конкретній справі (порівн. заяву № 10326/83, ухвала від 6.10.83, D. R. 35, с. 218 з подальшими посиланнями); крім того, заявниця також не зобов'язана використовувати екстраординарний засіб правового захисту з метою дотримання правила про вичерпання, відповідно до пункту 1 статті 35 Конвенції (див. рішення у справі «Кііскінен проти Фінляндії» *(Kiiskinen v. Finland)* (ухвала) № 26323/95, ECHR 1999-V). Таким чином, оскільки заявниця ставить під сумнів справедливість відмови Верховного Суду України про відновлення провадження у справі, її скарга має бути відхилена як несумісна *ratione materiae* з положеннями Конвенції, відповідно до пунктів 3 і 4 статті 35 Конвенції.

З цього також випливає, що рішення колеґії Верховного Суду України від 28 листопада 2001 року про відмову передати скаргу заявниці до палати для розгляду її по суті не поновлює шестимісячний строк, передбачений пунктом 1 статті 35 Конвенції. Більше того, на національному рівні рішення Львівського обласного суду від 12 березня 2001 року має вважатися остаточним. Оскільки це рішення було постановлене більш як за 6 місяців до дати подання заяви до Суду (30 квітня 2002 року), слід вважати, що заява була подана з порушенням строків і має бути відхилена, згідно з пунктами 1 і 4 статті 35 Конвенції.

На цих підставах Суд одноголосно

Оголошує заяву неприйнятною.

Т.Л. Ерлі,	**Ж.-П. Коста**,
заступник секретаря	*голова*

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

ДРУГА СЕКЦІЯ

УХВАЛА
ЩОДО ПРИЙНЯТНОСТІ

заяви № 27517/02

Людмили Григорівни ВОРОБЙОВОЇ
проти України

Європейський суд з прав людини (друга секція), засідаючи 17 грудня 2002 року палатою, до складу якої увійшли судді:

п. **Ж.-П. Коста** (J.-P. Costa), **голова**
п. **А. Б. Бака** (A.B. Baka)
п. **К. Бірсан** (C. Bîrsan)
п. **К. Юнґвірт** (K. Jungwiert)
п. **В. Буткевич** (V. Butkevych)
пані **В. Томассен** (W. Thomassen)
пані **А. Мулароні** (A. Mularoni)
та п. **Т. Л. Ерлі** (T.R. Early), **заступник секретаря секції,**

беручи до уваги зазначену вище заяву, подану 7 липня 2002 року,

після обговорення постановляє:

ЩОДО ФАКТІВ

Заявниця — Людмила Григорівна Воробйова, громадянка України, 1937 року народження, проживає у м. Харкові.

А. Конкретні обставини справи

Факти у цій справі, наведені заявницею, можна стисло викласти таким чином.

У травні 2001 року заявниця вчинила цивільний позов у Дзержинському районному суді м. Харкова до свого колишнього роботодавця про поновлення на роботі, виплату заборгованості із заробітної плати та компенсацію за вимушений прогул. 12 вересня 2001 року суд частково задовольнив її позов. 17 січня 2002 року Харківський апеляційний суд відхилив апеляційну скаргу заявниці.

Заявниця не оскаржувала рішення в касаційному порядку до Верховного Суду України.

В. Відповідне національне право

Третя судова інстанція як стадія провадження в судах загальної юрисдикції була впроваджена у правову систему України Законом України від 21 червня 2001 року «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу», який набрав чинності 29 червня 2001 року. Відповідно до нових положень Закону, сторони мають право оскаржувати в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції та рішення суду апеляційної інстанції до Верховного Суду України, який діє як суд касаційної інстанції.

Відповідно до пункту 2 статті 320 Цивільного процесуального кодексу (далі — ЦПК), підставами касаційного оскарження є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права.

Стаття 329 ЦПК передбачає відсіювання касаційних скарг трьома суддями зі складу палати з цивільних справ Верховного Суду, які вирішують, чи передавати справу на розгляд складу судової палати. Участі сторін на цій стадії здійснення правосуддя не передбачено. Справа передається на розгляд усього складу судової палати, якщо хоча б один суддя зі складу суду прийшов до такого висновку.

Відповідно до статті 334 ЦПК, Верховний Суд України, діючи як суд касаційної інстанції, має право:

1) постановити ухвалу про відхилення касаційної скарги, касаційного подання прокурора;

2) постановити ухвалу про повне або часткове скасування оскаржуваного судового рішення і направити справу на новий розгляд у суд першої або апеляційної інстанції;

3) постановити ухвалу про скасування оскаржуваного рішення і залишити в силі судове рішення, що було помилково скасоване судом апеляційної інстанцій;

4) постановити ухвалу про скасування судових рішень і закрити провадження в порушеній цивільній справі або залишити заяву без розгляду;

5) змінити рішення по суті справи, не передаючи її на новий розгляд.

Ця система почала діяти з 29 червня 2001 року і застосовується до справ, що перебувають на розгляді судів першої та другої інстанції.

Відповідно до перехідних положень цього Закону, будь-яке остаточне рішення у цивільній справі може бути оскаржене в новому касаційному порядку протягом трьох місяців від часу набуття чинності цим Законом, тобто від 29 червня до 29 вересня 2001 року.

СКАРГА

Заявниця скаржилась на підставі пункту 1 статті 6 Конвенції, що, розглядаючи її справу, національні суди неправильно застосували національне право, тому вона не реалізувала своє право на справедливий судовий розгляд. Вона стверджувала, що не оскаржила рішення в касаційному порядку з тієї причини, що процедура касаційного оскарження рішень не була ані звичайною, ані ефективною.

ЩОДО ПРАВА

Заявниця скаржилася на те, що національний суд, розглядаючи її справу, не був справедливим, а це свідчить про порушення пункту 1 статті 6 Конвенції, яка, відповідно, передбачає:

> «Кожен при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків... має право на справедливий і відкрий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом».

Суд зазначає, що у цій справі заявниця не оскаржувала рішення в касаційному порядку до Верховного Суду України через те, що вважала це оскарження екстраординарною та неефективною процедурою.

Суд нагадує, що, згідно з пунктом 1 статті 35 Конвенції, він може прийняти питання до розгляду тільки після того, як було вичерпано всі національні засоби правового захисту — відповідно до загальновизнаних норм міжнародного права.

Суд наголошує на тому, що ця норма вимагає від особи використання лише таких засобів правового захисту, які є ефективними, достатніми і доступними. Для того щоб засіб захисту був ефективним, він, крім іншого, має безпосередньо захищати порушений порядок відносин. Більше того, засіб правового захисту повинен мати достатню міру певності, щоб вважатись ефективним (див., *mutates mutandis*, заяву № 26384/95, рішення від 26 червня 1996 року, D. R. 86, с. 143).

У зв'язку з цим Суд відзначає, що в Україні третю інстанцію було впроваджено в цивільний процес України 29 червня 2001 року. Згідно з відповідними положеннями ЦПК, касаційне оскарження схоже з процедурою оскарження в інших державах — членах Ради Європи, воно доступне кожній стороні у цивільній справі і не залежить від дискреційних повноважень органів державної влади.

Суд також зауважує, що рішення судів нижчих інстанцій, винесені після 29 червня 2001 року, як у випадку заявниці, можуть бути оскаржені в касаційному порядку не протягом будь-якого часу, а лише в межах строку, передбаченого законодавством. Отже, ця процедура не порушує принципу правової певності, одного з фундаментальних аспектів верховенства права, який, зокрема, передбачає, що в разі постановлення остаточного рішення з будь-якого питання, це рішення не повинне ставитися під сумнів (порівн., рішення у справі «Брумареску проти Румунії» *(Brumărescu v. Romania)*, № 28342/95, 28.10.1999, п. 61).

У даному випадку засіб правового захисту вже існував, коли справа заявниці розглядалася в суді першої інстанції. Заявниця мусила знати про цей засіб захисту і мала право скористатися ним після того, як апеляційний суд виніс ухвалу від 17 січня 2002 року. Більше того, заявниця стверджувала, що норми матеріального права були неправильно застосовані національними судами, а це питання підпадає під юрисдикцію суду касаційної інстанції.

Таким чином, Суд вважає, що касаційне оскарження можна вважати ефективним засобом правового захисту стосовно тих рішень судів нижчих інстанцій, які постановлено після 29 червня 2001 року.

Суд наголошує, що звичайні сумніви щодо успішного використання якогось конкретного засобу правового захисту, який не є явно неефективним, не становить достатню причину для невичерпання всіх національних засобів правового захисту (див. справу «Ван Остервейк проти Бельгії» *(Van Oosterwijck v. Belgium)*, рішення від 6 листопада 1980 року, серія А, № 40, с. 18, п. 37, та «А. В. проти Нідерландів» *(A. B. v. the Netherlands)*, № 37328/97, 29.01.2002, п. 72).

Відповідно, не можна вважати, що заявниця вичерпала всі національні засоби правового захисту, доступні згідно із законодавством України.

Отже, заява має бути відхилена на підставі пунктів 1 і 4 статті 35 Конвенції.

На цих підставах Суд одноголосно

оголошує заяву неприйнятною.

Т. Л. Ерлі, *заступник секретаря секції*

Ж.-П. Коста *голова*

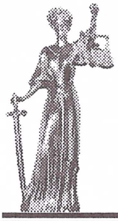

ПОВНІ ТЕКСТИ РІШЕНЬ НОВОГО СУДУ

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

ТРЕТЯ СЕКЦІЯ

СПРАВА «СМИРНОВА ПРОТИ РОСІЇ»
(CASE OF SMIRNOVA v. RUSSIA)

(Заяви № 46133/99 і 48183/99)

Рішення

Страсбурґ

24 липня 2003 року

Це рішення стане остаточним відповідно до умов пункту 2 статті 44 Конвенції. Текст рішення може зазнати редакційної правки.

У справі «Смирнова проти Росії»

Європейський суд з прав людини (третя секція), засідаючи палатою, до складу якої увійшли судді:

п. **Ґ. Ресс** (G. Ress), **голова**
п. **І. Кабраль Баррето** (I. Cabral Barreto)
п. **Р. Тюрмен** (R. Türmen)
п. **Б. Жупанчич** (B. Zupancič)
пані **М. Цаца-Ніколовська** (M. Tsatsa-Nikolovska)
п. **К. Трая** (K. Traja)
п. **А. Ковлер** (A. Kovler)
та п. **В. Берже** (V. Berger), **секретар секції**,

після нарад за зачиненими дверима 6 лютого і 3 липня 2003 року

постановляє таке рішення, ухвалене в останній із зазначених днів:

ПРОЦЕДУРА

1. Справу розпочато за двома заявами (№ 46133/99 і 48183/99) проти Російської Федерації, поданими до Суду на підставі статті 34 Конвенції про захист прав людини та основних свобод (Конвенція) двома громадянками Росії, пані Смирновою Оленою Павлівною і пані Смирновою Іриною Павлівною (заявниці), 9 листопада 1998 року та 31 жовтня 1998 року, відповідно.

2. Заявниці стверджували, що тримання їх під вартою в очікуванні на судовий розгляд та розслідування порушеної проти них кримінальної справи були надмірно тривалими. Перша заявниця також скаржилася на те, що слідчі органи не повернули їй документ, який посвідчує її особу.

3. Розгляд заяв було доручено третій секції Суду (пункт 1 правила 52 Реґламенту Суду). Зі складу цієї секції, відповідно до пункту 1 правила 26 Реґламенту Суду, було сформовано палату для розгляду справи (пункт 1 статті 27 Конвенції).

4. Палата вирішила об'єднати ці дві заяви в одне провадження (пункт 1 правила 43).

5. Ухвалою від 3 жовтня 2002 року Суд оголосив заяви частково прийнятними.

6. Слухання відбулося у відкритому засіданні в Палаці прав людини у Страсбурзі 6 лютого 2003 року (пункт 3 правила 59).

На слуханні були присутні:

а) від Уряду-відповідача
п. П. Лаптєв, представник Російської Федерації
в Європейському суді з прав людини, *уповноважена особа;*
п. Ю. Берестнєв, *представник,*
п. О. Анкудинов,
пані Е. Крючкова,
п. С. Разумов,
п. В. Власихін, *радники;*

b) від заявниць
пані Л. Анштетт-Ґардеа *(L. Anstett-Gardea),* *представник,*
пані А. Масе *(A. Mace),* *радник.*

Суд заслухав звернення пані Анштетт-Ґардеа та п. Лаптєва.

ЩОДО ФАКТІВ

І. КОНКРЕТНІ ОБСТАВИНИ СПРАВИ

7. Заявниці — пані Смирнова Олена Павлівна (О.С.) та пані Смирнова Ірина Павлівна (І.С.), сестри-близнята, громадянки Росії, 1967 року народження, проживають у Москві.

А. Кримінальне провадження

Обвинувачення. Перше затримання і взяття під варту О.С.

8. 5 лютого 1993 року проти заявниць було порушено кримінальне провадження за підозрою у введенні московського банку в оману при одержанні кредиту. Версія обвинувачення полягала в тому, що своїми спільними діями заявниці намагалися отримати позику в банку під заставу квартири, яка насправді їм не належала.

9. 26 серпня 1995 року, як стверджують заявниці, або 27 серпня 1995 року, як стверджує Уряд, О.С. було затримано і застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Через кілька днів, 31 серпня 1995 року, їй було висунуто обвинувачення в організації шахрайства у великому розмірі.

10. 5 вересня 1995 провадження проти І.С. було припинено.

11. Після затримання О.С. її адвокат звернувся до Тверського районного суду м. Москви з клопотанням про звільнення її з-під варти. 13 вересня 1995 року суд ухвалив, що розглядати це клопотання надто пізно, оскільки попереднє розслідування справи до того часу вже завершилося.

12. 26 березня 1996 року слідчі органи надіслали справу О.С. до Тверського районного суду м. Москви для розгляду.

13. 21 березня 1997 року Тверський районний суд дійшов висновку, що матеріали, зібрані у справі О.С., вагомі, але не вистачає фактів стосовно всіх правопорушень, у яких її підозрювали. Суд також ухвалив, що припинення провадження проти І.С. було недоцільним, оскільки наявні докази свідчили, що вона також залучена у вчинення правопорушення. Справу О.С. було вирішено відправити слідчим органам для додаткового розслідування. Зі своєї власної ініціативи суд повторно порушив кримінальну справу проти І.С. і об'єднав її в одне провадження зі справою О.С. Суд також видав ухвалу про подальше тримання О.С. під вартою, а також про затримання і взяття під варту І.С. одразу після встановлення міліцією її місцеперебування.

14. Рішення від 21 березня 1997 року було оскаржене обома заявницями, але 23 липня 1997 року Московський міський суд відхилив їхні скарги.

15. Оскільки І.С. і далі переховувалася від слідчих органів, було вирішено відокремити її справу від справи сестри і відкласти провадження на пізніше. Строк тримання О.С. під вартою було подовжено.

Перше звільнення О.С. з-під варти

16. 9 грудня 1997 року Люблінський районний суд м. Москви видав ухвалу про звільнення О.С. з-під варти, з огляду на незаконність ухвали про подовження строку запобіжного ув'язнення та на погіршення її здоров'я. Її звільнили з-під варти умовно, взявши з неї підписку про невиїзд.

17. 15 грудня 1997 року справу проти О.С. було вдруге подано на розгляд Тверського районного суду.

Перше затримання і взяття під варту І.С.

18. 30 березня 1999 року міліція затримала І.С. і взяла її під варту. Провадження проти неї було відновлено.

Друге затримання і взяття під варту О.С.

19. Другий розгляд справи проти О.С. у Тверському районному суді відбувся 31 березня 1999 року. Взявши до уваги, що на той момент І.С. уже було заарештовано, а також наявність тісного зв'язку між доказами стосовно правопорушень, у яких підозрювалися сестри, суд зазначив про необхідність об'єднання судових справ проти них в одне провадження. Врахувавши також те, що до судового слухання О.С. не мала достатньої можливості ознайомитися з матеріалами порушеної проти неї справи, суд об'єднав справу проти О.С. зі справою проти І.С. в одне провадження і передав матеріали у вихідну інстанцію для додаткового розслідування.

20. Того самого дня О.С. було ув'язнено, з огляду на тяжкість обвинувачення.

21. Рішення від 31 березня 1999 року набрало законної сили 13 травня 1999 року, після того як Московський міський суд залишив його без змін при розгляді поданої проти цього рішення скарги.

Перше звільнення І.С. з-під варти

22. 29 квітня 1999 року Люблінський районний суд задовольнив клопотання І.С. про звільнення її з-під варти, оскільки слідчі органи не навели переконливих підстав щодо необхідності подовження строку тримання її під вартою. Слідчі органи оскаржили це рішення, і 19 травня 1999 року Московський міський суд задовольнив цю скаргу. Однак на той час І.С. уже було звільнено з-під варти.

23. 20 травня 1999 року Тверський районний суд вирішив, що справу І.С. необхідно повернути до слідчих органів і об'єднати зі справою проти О.С. в одне провадження.

Друге затримання і взяття під варту І.С.

24. 3 вересня 1999 року І.С. заарештували і взяли під варту.

Друге звільнення заявниць з-під варти

25. 2 жовтня 1999 року О.С. звільнили з-під варти, з огляду на завершення розслідування та на сплив строку тримання під вартою, встановленого Генеральною прокуратурою.

26. Невдовзі після цього, 7 жовтня 1999 року, І.С. також звільнили з-під варти. Обидві заявниці дали підписку про невиїзд.

Судовий розгляд. Третє затримання і взяття під варту О.С. та І.С.

27. 29 жовтня 1999 року слідчі органи передали підготовлені ними матеріали справи до Тверського районного суду. 10 листопада 1999 року суддя, який прийняв справу для розгляду, видав ухвалу про запобіжне ув'язнення заявниць, посилаючись на тяжкість висунутих обвинувачень та «особистісну характеристику заявниць».

Провадження в Конституційному суді. Третє звільнення І.С. з-під варти

28. 14 січня 2000 року Конституційний суд розглянув клопотання, подане І.С. раніше. Суд ухвалив, що стаття 256 Кримінально-процесуального кодексу не відповідає Конституції у частині, в якій вона уповноважує суди з кримінальних справ порушувати з власної ініціативи кримінальне переслідування третіх осіб, які не є стороною у початковому провадженні, а також застосовувати до них запобіжні заходи й видавати ухвали про проведення додаткового розслідування. Суд зазначив, що, відкривши кримінальне провадження, суди тим самим беруть на себе функції обвинувачення, що суперечить принципові поділу влади.

29. На підставі рішення Конституційного суду виконувач обов'язків голови Московського міського суду подав (дата в матеріалах відсутня) клопотання про розгляд справи заявниць у порядку судового нагляду.

30. 24 лютого 2000 року президія Московського міського суду задовольнила це клопотання. Рішення від 21 березня та 23 липня 1997 року, в частинах, які стосувалися І.С., були скасовані. Рішення від 31 березня 1999 року було скасовано стосовно обох заявниць. Рішення від 13 і 20 травня та від 10 листопада 1999 року також були скасовані. Матеріали справи проти заявниць передали для додаткового розслідування. І.С. звільнили з-під варти, але її сестру залишили в запобіжному ув'язненні.

Третє звільнення О.С. з-під варти

31. 20 березня 2000 року прокурор Тверського району повторно порушив кримінальне провадження проти І.С. Справу проти І.С. було об'єднано зі справою О.С. в одне провадження.

32. 20 квітня 2000 року розслідування у справі заявниць було завершено. 25 квітня 2000 року матеріали розслідування та обвинувальний акт було подано до Тверського районного суду. Того самого дня О.С. звільнили з-під варти, з огляду на сплив строку тримання під вартою.

Судовий розгляд. Четверте затримання і взяття під варту О.С. та І.С. Звільнення їх з-під варти

33. Розгляд справи заявниць призначили на 9 червня 2000 року. Однак слухання не відбулося через нез'явлення заявниць, хоча їх неодноразово викликали до суду для вручення обвинувального акта.

34. Слухання відклали до 22 серпня 2000 року, але й тоді воно не відбулося, тому що заявниці на засідання суду не з'явилися.

35. Оскільки заявниці вперто ухилялися від явки до суду і були відсутні за адресою свого постійного проживання, 28 серпня 2000 року Тверський районний суд видав ухвалу про їх арешт. Провадження відклали, доки заявниць не буде затримано.

36. 12 березня 2001 року заявниць заарештували і взяли під варту. Провадження відновили, і 24 вересня 2001 року суд подовжив строк тримання під вартою ще на три місяці.

37. 9 січня 2002 року Тверський районний суд визнав заявниць винними і засудив О.С. до восьми років ув'язнення з конфіскацією майна, а І.С. — до шести років ув'язнення з конфіскацією майна.

38. 9 квітня 2002 року, посилаючись на сплив строку давності, Московський міський суд анулював це рішення, закрив судове провадження і звільнив заявниць від необхідності відбувати покарання.

39. Заявниць було звільнено з-під варти в залі суду.

В. Провадження стосовно паспорта О.С.

40. Під час затримання О.С. 26 серпня 1995 року слідчі органи вилучили у неї документ, який посвідчує її особу, — паспорт громадянки Росії. Паспорт було долучено до матеріалів справи у Тверському районному суді. О.С. зробила кілька спроб повернути собі паспорт — зверталася зі скаргами до різних судових інстанцій та органів прокуратури, але безуспішно.

41. Відсутність паспорта ускладнила повсякденне життя О.С. У грудні 1997 року та квітні 1998 року через відсутність паспорта їй відмовили у працевлаштуванні і в Московській службі соціального забезпечення, і в юридичній фірмі. У грудні 1997 року в одній із московських лікарень О.С. повідомили, що безоплатне медичне обслуговування їй можуть надати лише за умови пред'явлення нею страхового поліса й паспорта. З цієї самої причини у квітні 1998 року московський вузол телефонного зв'язку відмовився встановити телефонну лінію в її квартирі. 2 червня 1998 року в московській нотаріальній конторі О.С. повідомили, що вона може одержати нотаріальні документи лише після пред'явлення документа, наприклад, паспорта, який посвідчує її особу. 10 грудня 1998 року О.С. відмовили в реєстрації шлюбу. 19 березня 1999 року її зупинив міліційний патруль, який зажадав пред'явити документ, що посвідчує її особу. Оскільки вона не могла цього зробити, її доправили в міліційну дільницю і стягли адміністративний штраф.

42. 29 квітня 1998 року прокуратура м. Москви звернулася до Тверського районного суду з проханням повернути О.С. її паспорт.

43. Голова Тверського районного суду повідомив (дату не вказано) О.С., що він може надати їй паспорт для виконання тих чи інших дій, після чого вона повинна повернути його для долучення до матеріалів справи, оскільки компетентні органи не зможуть відрізнити О.С. від її сестри, яка переховувалася від судового переслідування.

44. 29 червня 1998 року голова Тверського районного суду підтвердив, що паспорт і надалі має зберігатися в матеріалах справи.

45. 31 березня 1999 року міліційний патруль прибув у помешкання заявниць з метою припровадження О.С. до суду на слухання справи і застав удома обох заявниць. Спантеличена майже абсолютною зовнішньою схожістю сестер, міліція зажадала від них назвати свої імена або пред'явити документи, що посвідчують особу. Після того як сестри відмовилися це зробити, міліційний патруль, взявши до уваги, що І.С. також перебувала в розшуку, вирішив заарештувати їх обох і доправив їх до міліційної дільниці.

46. 6 жовтня 1999 року слідчий, який розслідував справу О.С., повернув їй паспорт.

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

А. Кримінально-процесуальний кодекс 1964 року

Стаття 11 (1) — Недоторканність особи

«Нікого не може бути заарештовано інакше ніж на підставі судового рішення або санкції прокурора».

Стаття 89 (1) — Застосування запобіжних заходів

«Якщо існують достатні підстави вважати, що обвинувачений переховуватиметься від дізнання, попереднього слідства чи судового розгляду, або перешкоджатиме встановленню істини в кримінальній справі, або займатиметься злочинною діяльністю, а також для забезпечення виконання вироку, особа, що здійснює дізнання, слідчий, прокурор і суд мають право застосувати до обвинуваченого одне з таких запобіжних заходів: підписку про невиїзд, особисте поручництво чи поручництво громадських організацій, взяття під варту».

Стаття 92 — Постанова та ухвала щодо застосування запобіжного заходу

«З метою застосування запобіжного заходу особа, що здійснює дізнання, слідчий, прокурор видають умотивовану постанову, а суд — умотивовану ухвалу, в якій зазначено злочин, у вчиненні якого підозрюється цей обвинувачений, а також підстави для застосування такого запобіжного заходу. Постанова чи ухвала повідомляється особі, якої це стосується, і одночасно їй роз'яснюють порядок оскарження такого рішення.

Копія постанови чи ухвали про застосування запобіжного заходу має бути негайно вручена особі, стосовно якої винесено таке рішення».

Стаття 96 — Взяття під варту

«Взяття під варту як запобіжний захід здійснюється з дотриманням вимог статті 11 чинного Кодексу у справах про злочини, за які законом передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад один рік. У виняткових випадках цей запобіжний захід може застосовуватися у справах про злочини, за які закон передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад один рік».

Стаття 97 — Строки тримання під вартою

«Строк тримання під вартою під час проведення розслідування правопорушень у кримінальних справах не має перевищувати двох місяців. Цей строк може бути подовжений до трьох місяців районним, міським прокурором... у випадку неможливості завершити розслідування та за відсутності підстав для зміни запобіжного заходу. Надалі строк тримання під вартою може бути подовжений прокурором суб'єкта Російської Федерації до шести місяців від дня взяття під варту, але тільки за умови особливої складності справи...

Подовження строку тримання під вартою понад шість місяців можливе у виняткових випадках і виключно стосовно осіб, які обвинувачуються у вчиненні тяжких злочинів та особливо тяжких злочинів. Рішення про таке подовження видає заступник Генерального прокурора Російської Федерації (до одного року) і Генеральний прокурор Російської Федерації (до 18 місяців)».

Стаття 101 — Скасування або зміна запобіжного заходу

«Запобіжний захід скасовується, коли у ньому зникає необхідність, або замінюється на більш суворий чи більш м'який, коли цього вимагають обставини справи. Скасування чи зміна запобіжного заходу здійснюється за вмотивованою постановою особи, яка проводить дізнання, слідчого або прокурора, а після передання справи до суду — за вмотивованою ухвалою суду.

Скасування чи зміна запобіжного заходу, обраного за вказівкою прокурора особою, яка проводить дізнання, або слідчим допускається лише із санкції прокурора».

Стаття 223-1 — Призначення судового засідання

«Якщо обвинувачений перебуває під вартою, питання про призначення [дати] судового засідання має бути вирішене не пізніше ніж упродовж 14 діб з моменту надходження справи до суду».

Стаття 239 — Строки розгляду справи в судовому засіданні

«Розгляд справи в судовому засіданні має розпочатися не пізніше ніж через 14 діб з моменту ухвали судді про призначення судового засідання».

В. Законодавство щодо документів, які посвідчують особу

У статті 1 Положення про паспорт громадянина Російської Федерації, затвердженого Постановою уряду Росії № 828 від 8 липня 1997 року, зазначено, що паспорт громадянина є основним документом, що посвідчує особу цього громадянина на території Росії.

Відповідно до статті 5, паспорт має містити інформацію про місце проживання громадянина, чи підлягає він військовій службі, його сімейний стан, а також про видані раніше інші документи, що посвідчують особу.

Стаття 21 передбачає, що паспорт засудженої судом особи чи особи, яка перебуває в запобіжному ув'язненні, тимчасово вилучається слідчими органами або судом і додається до матеріалів порушеної проти неї справи. Паспорт повертається громадянинові при звільненні його з-під варти.

У статті 178 Кодексу про адміністративні правопорушення 1984 року зазначено, що проживання без дійсного паспорта чи реєстрації місця проживання карається офіційним попередженням або штрафом.

Указ московської міської влади № 713 від 17 липня 1995 року, який стосується правил реєстрації місця проживання, встановлює за відсутність реєстрації штраф розміром до п'яти мінімальних заробітних плат, а за повторне порушення цього положення — до п'ятдесяти мінімальних заробітних плат.

ЩОДО ПРАВА

I. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 5 КОНВЕНЦІЇ

47. У відповідному положенні статті 5 Конвенції сказано:

> «1. Кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи інакше ніж відповідно до процедури, встановленої законом:
>
> ...
>
> *c)* законний арешт або затримання особи, здійснені з метою припровадження її до встановленого законом компетентного органу на підставі обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо є розумні підстави вважати за необхідне запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення;
>
> ...
>
> 3. Кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями підпункту *c* пункту 1 цієї статті... має право на судовий розгляд упродовж розумного строку або на звільнення до початку судового розгляду. Таке звільнення може бути обумовлене ґарантіями явки в судове засідання».

А. Арґументи сторін

1. Заявниці

48. Заявниці стверджували, що вагомих підстав для неодноразового взяття їх під варту не було.

49. По-перше, не було підстав вважати, що вони переховуватимуться від суду. Адже вони мали тільки одну квартиру, і єдиним доходом, який вони отримували, були доходи з їхньої роботи в Москві. Оскільки заявниці одержували чимало кореспонденції від російських органів влади та міжнародних організацій, вони були зацікавлені в тому, щоб здебільшого перебувати вдома. Заявниці були законослухняними громадянками, працювали юристами і піклувалися про свою репутацію. Роки кримінального переслідування, арешти і допити підірвали психічний стан заявниць. Крім того, О.С. мала тяжку хворобу

— Шенлейна-Геноха (слабкість капілярів). Заявниці хотіли, щоб їхню справу було якомога швидше розглянуто. Вони ніколи не переховувалися від правосуддя, і їх завжди затримували або в місці постійного проживання, або в приміщенні суду, куди вони прибували на слухання справи.

50. По-друге, не було жодних підстав вважати, що заявниці перешкоджатимуть здійсненню правосуддя. Вони не знищували документів чи будь-яких інших доказів і не чинили тиск на потерпілих від стверджуваного правопорушення.

51. По-третє, у триманні їх під вартою, як у заході із запобігання подальшим злочинам, необхідності не було. Особистість заявниць і відсутність судимості жодним чином не давали підстав припускати можливість їхньої причетності до злочинної діяльності.

52. Нарешті, не було жодних підстав підозрювати, що звільнення заявниць може призвести до порушення публічного порядку.

53. До того ж взяття під варту становило, по суті, репресивний захід держави у відповідь на звернення заявниць до міжнародних організацій, включаючи Європейський суд, адже щоразу цей захід збігався з важливими процесуальними подіями. Ув'язнюючи заявниць, держава тим самим опосередковано карала їх, адже умови тримання під вартою були неадекватними, а тривалість тримання О.С. під вартою перевищила передбачений законом 18-місячний строк.

2. Уряд

54. Уряд наголошував на тому, що скарга підпадає під юрисдикцію Суду лише частково, з огляду на принцип *ratione temporis*, адже вона, зокрема, стосується подій, які відбулися до 5 травня 1998 року, тобто дати, коли Конвенція набрала чинності стосовно Росії.

55. Уряд також стверджував, що органи влади були змушені взяти заявниць під варту, оскільки вони переховувалися від правосуддя і порушили умови підписки про невиїзд, не інформуючи слідчі органи про зміну свого місцеперебування. Заявниці не з'явилися до суду, хоча знали, що незабаром відбудеться судовий розгляд їхньої справи. Взяття заявниць під варту відповідало вимогам національного законодавства. Основною підставою для цього було існування ризику можливої втечі заявниць, наприклад, за кордон. Розгляд справи затягнувся, оскільки заявниці систематично перешкоджали проведенню розслідування. Крім того, рішенням від 9 квітня 2002 року Московський міський суд звільнив заявниць від відбування покарання, що вже само по собі становить справедливу сатисфакцію за час, проведений в ув'язненні.

В. Оцінка Суду

1. Загальні принципи

56. Положення пункту 1(c) статті 5 Конвенції слід розглядати в поєднанні з положенням пункту 3 статті 5, що становить з ним одне ціле (див. рішення у справі «Чюлла проти Італії» *(Ciulla v. Italy)* від 22 лютого 1989 року, серія А, № 148, п. 38).

57. Оцінюючи період тримання заявниць під вартою, який тривав після дати набрання чинності Конвенцією, Суд бере до уваги, на якому етапі перебувало провадження на той час. З огляду на це, Суд може враховувати й час, проведений ними під вартою до цієї дати (див. рішення Комісії у справі «Вентура проти Італії» *(Ventura v. Italy)*, № 7438/76 від 9 березня 1978 року, *Decisions and Reports* (DR) 12, с. 38).

58. Якщо держава не наведе «відповідних і достатніх» підстав для тримання під вартою обвинуваченої у правопорушенні особи, така особа завжди має бути звільнена після затримання і перебувати на волі до початку судового розгляду її справи (див., як класичний прецедент, рішення у справі «Вемгофф проти Німеччини» *(Wemhoff v. Germany)* від 27 червня 1968 року, серія А, № 7, с. 24–25, п. 12; рішення у справі «Яґчі і Сарґін проти Туреччини» *(Yagci and Sargin v. Turkey)* від 8 червня 1995 року, серія А, № 319-А, п. 52).

59. Для відмови в досудовому звільненні особи принципи конвенційного прецедентного права передбачають чотири основні підстави: ризик неявки обвинуваченого на судовий розгляд (див. рішення у справі «Штеґмюллер проти Австрії» *(Stögmüller v. Austria)* від 10 листопада 1969 року, серія А, № 9, п. 15); ризик перешкоджання з боку обвинуваченого, у випадку його звільнення, процесові здійснення правосуддя (див. згадане вище рішення у справі «Вемгофф проти Німеччини», п. 14), вчинення ним подальших правопорушень (див. рішення у справі «Мацнеттер проти Австрії» *(Matznetter v. Austria)* від 10 листопада 1969 року, серія А, № 10, п. 9) або спричинення ним порушень громадського порядку (див. рішення у справі «Летельєр проти Франції» *(Letellier v. France)* від 26 червня 1991 року, серія А, № 207, п. 51).

60. Ризик переховування обвинуваченого від правосуддя не може оцінюватися виключно на підставі суворості можливого судового вироку; це слід робити з урахуванням низки інших відповідних фактів, які можуть або підтверджувати існування такого ризику, або свідчити про такий його незначний ступінь, який не може служити підставою для запобіжного ув'язнення. У цьому контексті має враховуватися, зокрема, особистість обвинуваченого, його моральні переконання, майновий стан і зв'язки з державою, в якій він зазнає судового переслідування, а також міжнародні контакти (див. рішення у справі «W. проти Швейцарії» *(W. v. Switzerland)* від 26 січня 1993 року, серія А, № 254-А, п. 33 з додатковими посиланнями).

61. Питання стосовно того, чи була розумною тривалість тримання під вартою, не може вирішуватися абстрактно. Наявність підстав для тримання обвинуваченого під вартою має оцінюватися в кожній справі з урахуванням її конкретних обставин. У будь-якій справі тривале тримання під вартою може виявитися виправданим лише за наявності конкретних ознак того, що цього вимагають справжні інтереси суспільства, які, незважаючи на існування презумпції невинуватості, переважують інтереси забезпечення поваги до особистої свободи (див. згадуване вище рішення у справі «W. проти Швейцарії», п. 30).

62. Саме на національні судові органи покладається обов'язок у кожному випадку забезпечувати, щоб досудове тримання обвинуваченого під вартою не перевищувало розумного строку. Для цього вони повинні розглянути всі факти на користь і проти існування справжньої потреби суспільного інтересу, який, при належному врахуванні принципу забезпечення презумпції невинуватості, виправдовує відхід від норми про повагу до особистої свободи, і викласти ці міркування у своїх рішеннях стосовно клопотань про звільнення з-під варти. Саме такі міркування, викладені в рішеннях судів, а також існуючі факти, на які посилається заявник у своїх скаргах, мають бути розглянуті Судом для встановлення, чи є у справі порушення пункту 3 статті 5 Конвенції (див. згадуване вище рішення у справі Летельєр, п. 35).

63. Арґументи «за» і «проти» звільнення з під варти не повинні бути «загальними й абстрактними» (див. рішення у справі «Клоот проти Бельгії» *(Clooth v. Belgium)* від 12 грудня 1991 року, серія A, № 225, п. 44).

64. Коли підозрюваного залишають у запобіжному ув'язненні, він має право розраховувати на вирішення його справи у пріоритетному порядку і на ведення її з особливою ретельністю (див. згадуване вище рішення у справі Мацнеттера, п. 12).

2. Застосування загальних принципів у цій справі

65. Суд зазначає, що звільнення заявниць від відбування покарання не позбавляє їх статусу потерпілих від стверджуваного порушення Конвенції, оскільки Уряд не визнав жодних таких порушень (див. рішення у справі «Далбан проти Румунії» *(Dalban v. Romania)* від 28 вересня 1999 року, *Reports of Judgments and Decisions* 1999-VI, п. 44).

66. Отже, Суд має визначити, який період тримання заявниць під вартою можна брати до уваги.

О.С. ув'язнювали чотири рази: із 26 серпня 1995 року по 9 грудня 1997 року; з 31 березня по 2 жовтня 1999 року; з 10 листопада 1999 року по 25 квітня 2000 року та з 12 березня 2001 року по 9 квітня 2002 року. Загалом строк тримання її під вартою становить 4 роки, 3 місяці і 29 днів. Оскільки стосовно Росії Конвенція набрала чинності 5 травня 1998 року, то, з огляду на принцип *ratione temporis*, Суд має юрисдикцію розглянути лише частину зазначеного строку — період, що становить 2 роки і 15 днів.

І.С. перебувала під вартою також чотири рази: з 30 березня по 29 квітня 1999 року; з 3 вересня по 7 жовтня 1999 року; з 10 листопада 1999 року по 24 лютого 2000 року та з 12 березня 2001 року по 9 квітня 2002 року. У підсумку це становить 1 рік, 6 місяців і 16 днів.

67. Розглядаючи справи за пунктом 3 статті 5, Суд здебільшого вивчав ситуацію, коли органи влади відмовлялися протягом тривалого і безперервного строку звільнити підозрюваного із запобіжного ув'язнення. Ця справа відрізняється від решти тим, що Суд має з'ясувати не лише розумність сукупної тривалості перебування заявниць під вартою, а й те, чи відповідало пункту 3 статті 5 їх повторне запобіжне ув'язнення.

68. У загальному підсумку період перебування заявниць під вартою не короткий. Проте Суд не відкидає можливість, що таку тривалість могли виправдовувати конкретні обставини справи.

69. Щоб дійти такого висновку, Суд спочатку має оцінити підстави, наведені національними органами влади на виправдання взяття заявниць під варту. Та саме ці підстави видаються недостатніми.

70. Фактично ухвали, долучені до матеріалів цієї справи, надзвичайно стислі і не містять докладного опису всіх обставин. В ухвалі Тверського районного суду від 31 березня 1999 року як підстава для взяття під варту О.С. згадується лише серйозність обвинувачення проти неї. В ухвалі від 10 листопада 1999 року такою підставою є «характеристика» заявниць, і при цьому не пояснюється, що це за характеристика і чому взяття під варту є необхідним. Такий самий підхід простежується і в ухвалі Тверського районного суду від 28 серпня 2000 року про взяття заявниць під варту з огляду на їхнє уперте нез'явлення до суду, адже при цьому не наведено конкретних обставин чи міркувань щодо вжиття альтернативних запобіжних заходів.

71. Іншими словами, неодноразове тримання заявниць під вартою упродовж одного кримінального розслідування на підставі недостатньо обґрунтованих судових ухвал становить порушення пунктів 1 і 3 статті 5.

II. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ ПУНКТУ 1 СТАТТІ 6 КОНВЕНЦІЇ

72. Заявниці стверджували, що надмірна тривалість кримінального провадження в їхньому випадку була необґрунтованою, на порушення пункту 1 статті 6 Конвенції, у відповідному положенні якого сказано:

> «Кожен... при встановленні обґрунтованості будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти нього, має право на... розгляд упродовж розумного строку... судом...»

А. Арґументи сторін

1. Заявниці

73. Заявниці стверджували, по-перше, що ані факти, ані правові аспекти їхньої справи не були складними. Кількість обвинувачених і свідків була незначною, і допит їх не повинен був тривати довго.

74. По-друге, заявниці робили все можливе, щоб прискорити провадження. Вони подали понад 100 скарг з вимогою якомога скорішого розгляду їхньої справи. Заявниці були не зацікавлені в затягуванні провадження, оскільки це подовжувало б час тримання їх під вартою, а вони не вважали себе винними. Їхня поведінка відповідала принципам конвенційного прецедентного права, які вимагають «виявляти ретельність у проведенні стосовно них процедурних заходів, утримуватися від використання тактики зволікань та використовувати всі можливості, надані національним правом для прискорення процесу» (див. рішення у справі «Компанія “Уніон Аліментарія Сандерс” проти Іспанії» *(Unión Alimentaria Sanders SA v. Spain)* від 7 липня 1989 року, серія А, № 157, п. 35).

75. На відміну від них, державні органи безпідставно затримували процес розслідування, внаслідок чого справа заявниць фактично залишалася без руху протягом дев’яти років. Слідчі органи не виявляли активності. Після повернення їм справи для подальшого розслідування вони були бездіяльними протягом кількох років. Органи влади зволікали з провадженням під різними формальними приводами, такими, як об’єднання чи роз’єднання справ, повернення для подальшого розслідування тощо.

Слідчі неодноразово погрожували заявницям п’ятирічним досудовим ув’язненням, якщо ті не припинять звертатися зі своїми скаргами.

Перше слухання справи було призначено через шість місяців після передання справи до суду. На першому слуханні суддя не розпочав розгляд справи по суті, а відклав його ще на три з половиною місяці. Подальші слухання відкладалися без наведення вагомих підстав.

Тривалість провадження також суперечила національному праву.

76. Кримінальне переслідування створило для заявниць чимало проблем. Упродовж провадження значний період часу вони провели у в’язниці. Їм загрожувала втрата майна у разі несприятливого для них результату судового процесу. Через повторні арешти заявниці були не в змозі влаштуватися на хорошу роботу, та ніхто й не хотів наймати осіб, про яких було відомо, що вони є об’єктом судового переслідування. Вони були змушені припинити університетське навчання в м. Калґарі та Москві, що позначилося на їхній професійній кар’єрі. Судове переслідування і тримання під вартою також завдало шкоди їхньому приватному життю, здоров’ю та репутації.

2. Уряд

77. Уряд стверджував, що провадження довелося відкладати у зв’язку з переховуванням заявниць від судового переслідування. Суд мусив витрачати час на прийняття ухвали про затримання і взяття заявниць під варту, замість розгляду справи по суті. Загалом О.С. перебувала у списку розшукуваних протягом 2 років, 2 місяців і 6 днів, а її сестра — протягом 2 років, 9 місяців і 15 днів.

78. Коли в березні 2001 року справа надійшла до Тверського районного суду для розгляду, суд не міг здійснювати провадження, через те що О.С. неодноразово просила надати їй додатковий час для вивчення матеріалів справи. Адвокат О.С. на слухання справи не з’являвся. О.С. закидала суд численними скаргами і клопотаннями, часто необґрунтованими. Суд, проте, мав витрачати час на відповіді.

79. Виходячи з цих міркувань, Уряд вважав, що така тривалість провадження головним чином є наслідком небажання заявниць постати перед правосуддям.

B. Оцінка Суду

1. Загальні принципи

80. Розглядаючи тривалість провадження, починаючи від дати набрання чинності Конвенцією, Суд бере до уваги, на якому етапі перебувало провадження на той час. З огляду на це, Суд може враховувати й час, витрачений на провадження до цієї дати (див. згадуване вище рішення у справі «Вентура проти Італії»).

81. Загальна тривалість провадження не повинна включати періоди, протягом яких заявниця переховувалася від судового переслідування (див. рішення у справі «Джироламі проти Італії» *(Girolami v. Italy)* від 19 лютого 1991 року, серія А, № 196-Е, п. 13).

82. Розумність тривалості провадження має оцінюватися у світлі конкретних обставин справи, з урахуванням критеріїв, викладених у відповідних прецедентних рішеннях Суду, і таких факторів, як складність справи, поведінка заявника та поведінка відповідних органів (див., зокрема, рішення у справі «Кеммаш проти Франції» *(Kemmache v. France)* від 27 листопада 1991 року, серія А, № 218, п. 60).

83. Якщо особа перебуває під вартою, очікуючи встановлення обґрунтованості висунутого проти неї кримінального обвинувачення, факт затримання і взяття цієї особи під варту має враховуватися при оцінці дотримання положення, яке вимагає винесення рішення по суті упродовж розумного строку (див. рішення у справі «Абдуелла проти Нідерландів» *(Abdoella v. the Netherlands)* від 25 листопада 1992 року, серія А, № 248-А, п. 24).

2. Застосування загальних принципів у цій справі

84. Спочатку слід визначити період провадження, який підпадає під юрисдикцію Суду.

Стосовно О.С. провадження розпочалося 5 лютого 1993 року — з моменту, коли органи влади почали розслідування в її кримінальній справі. Це провадження закінчилося 9 квітня 2002 року винесенням рішення Московського міського суду за результатами розгляду апеляції. Тобто загалом тривалість провадження становила 9 років, 2 місяці і 4 дні. З огляду на принцип *ratione temporis*, Суд має юрисдикцію розглянути лише частину зазначеного строку — період, що становить 3 роки, 11 місяців і 4 дні. Період з 28 серпня 2000 року по 12 березня 2001 року (6 місяців і 15 днів) має бути виключений із загальної тривалості, оскільки упродовж зазначеного часу О.С. незаконно перебувала на волі. Отже, Суд має розглянути період тривалістю 3 роки, 4 місяці й 19 днів.

Стосовно І.С. провадження також розпочалося 5 лютого 1993 року. 5 вересня 1995 року воно було призупинене і відновилося 21 березня 1997 року. 24 лютого 2000 року провадження було призупинено вдруге і вдруге відновлено 20 березня 2000 року. Воно завершилося 9 квітня 2002 року рішенням, винесеним Московським міським судом за результатами розгляду апеляції. Загальна тривалість провадження становила 7 років, 6 місяців і 23 дні. З огляду на принцип *ratione temporis*, Суд має юрисдикцію розглянути лише частину зазначеного строку — період, що становить 3 роки, 10 місяців і 9 днів. Крім того, оскільки з 21 березня 1997 року по 30 березня 1999 року, а також з 28 серпня по 12 березня 2001 року І.С. незаконно перебувала на волі, ці проміжки часу не повинні входити в загальну тривалість провадження. Тому Суд має розглянути строк тривалістю 2 роки, 5 місяців і 27 днів.

85. Щодо складності цієї справи, Суд погоджується із заявницями, що висунуті обвинувачення не свідчили про особливу складність справи. Розслідування правопорушення, в якому підозрювали заявниць (шахрайство при одержанні кредиту і незаконне привласнення чужого майна), при ретельному його проведенні не могло тягтися роками.

86. Стосовно поведінки заявниць, Суд не переконаний у тому, що вони завжди були готові підкоритися правосуддю, оскільки обидві заявниці місяцями переховувалися від слідчих органів. До того ж подання десятків скарг — навіть якщо вони добре обґрунтовані — може, без належної необхідності, заважати органам влади зосередитися на головних питаннях.

87. Щодо поведінки органів влади, Суд вважає, що протягом значних проміжків часу вони не діяли, і ця бездіяльність не має жодного переконливого виправдання. Попереднє розслідування тривало з лютого 1993 року по березень 1996 року. Перший розгляд справи відбувся 21 березня 1997 року, тобто майже через рік після того, як було завершено її розслідування. Удруге справа розглядалася 31 березня 1999 року, тобто через два роки після першого розгляду. Остаточний розгляд справи відбувся 9 січня 2002 року — майже через три роки після другого розгляду. Рішення Конституційного суду, з одного боку, виправило ситуацію, що склалася у зв'язку з обвинуваченням, висунутим незаконно проти І.С., а з іншого — спричинило ще одну затримку в провадженні. Крім того, недостатньо обґрунтовані рішення, що їх періодично видавали органи влади, вимагаючи то взяття заявниць під варту, то їхнього звільнення, викликали у заявниць відчуття незахищеності та недовіри до правосуддя, що опосередковано спонукало їх до переховування.

88. Отже, зважаючи на всі ці обставини справи, Суд доходить висновку, що тривалість провадження не відповідає критерію «розумного строку». Тобто було допущено порушення пункту 1 статті 6.

III. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 8 КОНВЕНЦІЇ

89. О.С. стверджувала, що неповернення їй документа, який посвідчує її особу і без якого неможливо обійтися в повсякденному житті в країні, становило порушення статті 8 Конвенції, в якій сказано:

> «1. Кожен має право на повагу до його приватного і сімейного життя, до житла і до таємниці кореспонденції.
>
> 2. Органи державної влади не можуть втручатися у здійснення цього права інакше ніж згідно із законом і коли це необхідно в демократичному суспільстві в інтересах національної і громадської безпеки або економічного добробуту країни, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб».

А. Арґументи сторін

1. Заявниця

90. О.С. стверджувала, що відсутність у громадянина Росії паспорта призводить до такого ущемлення його прав, яке становить втручання у приватне життя. За законом, особа, яка бажає влаштуватися на роботу, користуватися безоплатними медичними послугами, одержувати кореспонденцію, одружитися, взяти участь у голосуванні, отримати нотаріальні послуги, встановити телефонну лінію, заощадити гроші через купівлю іноземної валюти, подорожувати залізницею чи авіатранспортом, повинна завжди пред'являти свій паспорт. Крім того, сама відсутність паспорта у громадянина є адміністративним правопорушенням. Усе вище перелічене виявилося недоступним для заявниці, а в березні 1999 року її оштрафували за непред'явлення паспорта.

91. О.С. також стверджувала, що неповернення їй паспорта суперечить законові. Згідно із законом, органи влади можуть вилучити паспорт лише після винесення остаточного вироку. Паспорт має бути повернутий громадянинові одразу після його звільнення. Різні підзаконні акти надають органам кримінального переслідування і суду додаткове повноваження на вилучення паспорта в незасуджених осіб, узятих під варту, на період їхнього запобіжного ув'язнення. Однак і в цьому випадку паспорт має бути повернутий громадянинові одразу після його звільнення з-під варти.

92. Вилучення і неповернення паспорта не служило інтересам національної безпеки, оскільки шахрайство, в якому обвинувачували заявницю, не належить до злочинів, які підривають фундаментальні основи конституційної системи чи державної безпеки. Національна безпека не постраждала б, якби заявниця мала змогу влаштуватися на роботу, лікуватися в лікарні, одружитися тощо. Зазначене правопорушення також не становило загрози громадській безпеці. У будь-якому випадку, при бажанні О.С. могла б створити загрозу громадській безпеці навіть без паспорта і з таким самим успіхом, що й за наявності цього документа. Вилучення паспорта не могло сприяти поліпшенню економічного добробуту країни і не служило справі охорони громадського порядку чи запобігання злочинності, як не служило й інтересам захисту здоров'я, моралі чи прав та свобод інших осіб. Цей захід також не був необхідним у демократичному суспільстві.

93. Єдиною причиною, наведеною органами влади на виправдання долучення паспорта до матеріалів справи, було їхнє переконання, що це допоможе їм відрізняти О.С. від її сестри-близнюка. Ця причина суперечила не лише законові, а й здоровому глузду, оскільки не зрозуміло, яким чином долучений до матеріалів справи паспорт міг допомогти такій ідентифікації.

2. Уряд

94. Уряд наполягав на необхідності зберігання паспорта в матеріалах справи у Тверському районному суді, оскільки сестри неодноразово користувалися своєю зовнішньою схожістю для введення слідчих органів в оману. Прикладом служить повідомлення міліції від 31 березня 1999 року. Щоб відрізнити заявниць одну від одної, органи влади навіть мусили зняти їхні відбитки пальців. Суд був готовий надавати паспорт О.С. для виконання певних важливих операцій, про що він поінформував її, але вона ніколи не зверталася по паспорт. У зв'язку з вилученням паспорта суд підготував довідку, яка могла тимчасово замінити його, але О.С. відмовилася взяти її.

В. Оцінка Суду

1. Чи застосовується стаття 8

95. Суд уже неодноразово зазначав у своїх рішеннях, що приватне життя — це широке поняття, якому неможливо дати вичерпне визначення (див., як один із нещодавніх прецедентів, рішення у справі «Пек проти Сполученого Королівства» *(Peck v. the United Kingdom)*, № 44647/98, п. 57, *ECHR* 2003-...). Разом із тим Суд наголосив, що це право ґарантує моральну і фізичну недоторканність людини (див. рішення у справі «X та Y проти Нідерландів» *(X and Y v. the Netherlands)* від 26 березня 1985 року, серія А, № 91, п. 22–27), включно з її правом на приватне життя, закрите від небажаної уваги. Воно також ґарантує людині сферу, у межах якої вона може забезпечувати вільний розвиток своєї особистості і самоутверджуватися (див. рішення у справі «Брюґґеман і Шойтен проти Німеччини» *(Brüggeman and Scheuten v. Germany)* № 6959/75, *Comission's report* від 12 липня 1977 року, *Decisions and Reports (DR)* 10, с. 115, п. 55).

96. Суд зазначає, що паспорт О.С. було вилучено 26 серпня 1995 року і повернуто їй 6 жовтня 1999 року. О.С. не надала жодних доказів стосовно тієї чи іншої конкретної події, які сталися після 5 травня 1998 року (дня, коли Конвенція набрала чинності для Росії) і які становили — принаймні з огляду на наведені арґументи — неповагу до її приватного життя. Однак втручання у приватне життя О.С. має ту особливість, що воно, як стверджує заявниця, спричинене не одноразовою дією, а сукупною низкою труднощів, з якими вона стикалася у повсякденному житті аж до 6 жовтня 1999 року. Отже, ця ситуація О.С. частково підпадає під юрисдикцію Суду, принаймні стосовно періоду після 5 травня 1998 року.

97. Суд вважає встановленим той факт, що у повсякденному житті громадяни Росії мають надто часто пред'являти документи, які посвідчують їхню особу, навіть при здійсненні таких звичайних операцій, як обмін валюти чи придбання залізничного квитка. Пред'явлення паспорта також вимагає й вирішення таких життєво важливіших питань, як працевлаштування чи медичне лікування. Тому позбавлення заявниці паспорта становило довготривале втручання у приватне життя (див., *mutatis mutandis,* рішення у справі «Крістіна Ґудвін проти Сполученого Королівства» *(Christine Goodwin v. the United Kingdom) [GC]*, № 28957/95, п. 77, *ECHR* 2002-VI).

2. Чи було втручання здійснене «згідно із законом»

98. Принципове питання полягає в тому, чи було це втручання виправданим у світлі пункту 2 статті 8, а саме — чи було воно здійснене «згідно із законом» і чи було воно «необхідним у демократичному суспільстві» з огляду на той чи інший інтерес, згаданий у цьому пункті.

99. Суд нагадує, що словосполучення «згідно із законом» насамперед означає, що оскаржений захід повинен мати підставу в національному праві (див. рішення у справі «Мелоун проти Сполученого Королівства» *(Malone v. the United Kingdom)* від 2 серпня 1984 року, серія A, № 82, п. 66).

100. Уряд не довів, що неповернення паспорта О.С. після звільнення її із запобіжного ув'язнення ґрунтувалося на певному положенні національного законодавства. Отже, було допущено порушення статті 8.

IV. ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 41 КОНВЕНЦІЇ

101. У статті 41 Конвенції сказано:

> «Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткову компенсацію, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію».

102. Заявниці вимагали компенсації за завдану їм моральну шкоду, відшкодування матеріальних збитків і судових витрат. Уряд оспорював право заявниць на будь-яку компенсацію.

A. Моральна шкода

103. За моральну шкоду заявниці вимагали компенсації розміром 350 000 американських доларів. Вони наголошували на тому, що зазнали моральних страждань внаслідок неодноразових і невиправданих арештів та запобіжного ув'язнення, яке вони здебільшого проводили в переповнених в'язничних камерах і в антисанітарних умовах. Їхнє здоров'я погіршилося настільки, що вони не можуть вести активний спосіб життя і почувають себе нещасними й пригніченими. Результати медичних обстежень свідчать про те, що вони неспроможні народити здорових дітей. Заявниці не могли знайти постійну добре оплачувану роботу, оскільки працедавці знали, що їх можуть заарештувати в будь-який час, і тому, що до осіб, які перебувають під слідством, взагалі ставляться неґативно. Професійна кар'єра заявниць була зламана, вони не могли продовжувати навчання, тимчасом як успіх інших змушував їх страждати. Запобіжне ув'язнення позбавило їх приватного життя, завдало шкоди їхньому доброму імені та репутації.

104. Уряд стверджував, що взяття заявниць під варту було правомірним, тому будь-які вимоги компенсації з посиланням на цей захід мають бути відхилені. Але навіть якщо Суд визнає наявність порушення, сам його висновок становитиме достатню справедливу сатисфакцію, оскільки покарання за вироком суду заявниці фактично не відбували.

105. Суд зауважує, що деякі форми нематеріальної шкоди, включаючи моральні страждання, за самою їхньою природою не завжди можна підтвердити конкретними доказами (див. рішення у справі «Абдулазіз, Кабалес і Балкандалі проти Сполученого Королівства» *(Abdulaziz, Cabales and Balkandali v. the United Kingdom)* від 28 травня 1985 року, серія A, № 94, п. 96). Але це не заважає Суду присуджувати грошову компенсацію, якщо у нього є розумні підстави вважати, що заявник зазнав моральної травми, яка потребує такого відшкодування. У цій справі є всі підстави вважати, що заявниці зазнали страждання через психологічний стрес, неспокій і пригніченість, які посилювалися у зв'язку з повторними арештами й запобіжним ув'язненням, а також безпідставно тривалим провадженням. До того ж пригніченість О.С. посилювалася й через те, що внаслідок вилучення паспорта вона не могла повноцінно розв'язувати свої повсякденні проблеми.

106. Керуючись принципом справедливості, Суд присуджує 3500 євро О.С. і 2000 євро І.С.

B. Матеріальні збитки

107. Заявниці стверджували, що вони зазнали значних матеріальних збитків безпосередньо внаслідок запобіжного ув'язнення і кримінального переслідування. Зокрема, збитки через втрату заробітної плати становлять, за їхніми словами, 253 530 американських доларів. Крім того, вони вимагають 9050 американських доларів як компенсацію за пошкодження працівниками міліції їхнього майна під час арештів, а також 5000 американських доларів як компенсацію за придбання предметів першої потреби, які І.С. передала О.С., коли та перебувала у в'язниці.

108. Уряд стверджував, що між встановленими порушеннями і тією чи іншою шкодою причинного зв'язку немає. Уряд наголошував, що строки запобіжного ув'язнення заявниць були відраховані від остаточного строку покарання ув'язненням, і хоча покарання згодом скасували, це було зроблено лише з технічних причин. Заявниці, стверджував також Уряд, не довели того, що вони втратили роботу або що це сталося внаслідок дій органів влади. Заявниці не довели, що шкоду їхньому майну завдала міліція або що вони оплачували ремонт свого майна. Не доведено також і те, що І.С. купувала предмети першої потреби для О.С.

109. На думку Суду, наявні в матеріалах докази свідчать про те, що заявниці не змогли довести, що стверджувані ними матеріальні збитки були фактично спричинені тривалим запобіжним ув'язненням і судовим розглядом. До того ж увесь період перебування заявниць у запобіжному ув'язненні було відраховано від строку їхнього покарання ув'язненням (див. рішення у справі «Тот проти Австрії» *(Toth v. Austria)* від 12 грудня 1991 року, серія А, № 224, п. 91).

110. Отже, Суд доходить висновку, що підстав для присудження компенсації за цим пунктом скарги немає.

С. Судові витрати

111. Заявниці вимагали 19 300 американських доларів за судові витрати в національних судах та 18 737 американських доларів плюс 9807,20 євро за судові витрати, пов'язані з розглядом їхньої заяви в Суді. Вони також вимагали компенсувати їхні витрати на медичні послуги та поручництво.

112. Уряд стверджував, що заявниці не довели наявності цих витрат у зв'язку зі стверджуваними порушеннями, що немає достатніх документів, які б свідчили про фактичну сплату заявницями адвокатських гонорарів, і що самі суми в поданих ними рахунках завищені. Уряд також наголошував, що, попри надання заявницям, з огляду на матеріальну скруту, безоплатної правової допомоги з боку Ради Європи, вони чомусь дозволили собі звернутися по правову допомогу до дорогої американської юридичної фірми.

113. Суд нагадує, що сума судових витрат може бути включена в розмір компенсації, яка присуджується, лише у випадку, коли встановлено, що такі витрати справді мали місце і були неминучими з огляду на необхідність запобігти ситуації, визнаній порушенням Конвенції, чи одержати відшкодування у зв'язку з виявленням такого порушення, а також якщо розмір цих витрат є обґрунтованим (див., наприклад, рішення у справі «Нільсен і Йонсон проти Норвегії» *(Nielsen and Johnson v. Norway) [GC]*, № 23118/93, п. 43, *ECHR* 1999-VIII). Подані до Суду матеріали дають підстави для висновку, що у заявниць були певні судові витрати у зв'язку зі спробами домогтися умовного звільнення з-під варти під поручництво. Однак вони надали тільки частину документальних доказів стосовно заявленої ними суми.

114. Беручи до уваги факт надання безоплатної правової допомоги з боку Ради Європи, Суд присуджує заявницям 1000 євро за судові витрати.

D. Відсотки у разі несвоєчасної сплати

115. У разі несвоєчасної сплати Суд вважає за доцільне нараховувати відсотки в розмірі граничної кредитної ставки Європейського центрального банку плюс три відсоткові пункти.

На цих підставах Суд одноголосно

1. *Постановляє*, що стосовно обох заявниць було допущено порушення пунктів 1 і 3 статті 5 Конвенції.

2. *Постановляє*, що стосовно обох заявниць було допущено порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

3. *Постановляє*, що стосовно першої заявниці було допущено порушення статті 8 Конвенції.

4. *Постановляє*:

a) що протягом трьох місяців від дати, коли це рішення стане остаточним, згідно з пунктом 2 статті 44 Конвенції, держава-відповідач повинна сплатити такі суми компенсації:

i) першій заявниці — 3500 (три тисячі п'ятсот) євро за моральну шкоду;

ii) другій заявниці — 2000 (дві тисячі) євро за моральну шкоду;

iii) обом заявницям разом — 1000 (одну тисячу) євро за судові витрати;

b) що зі спливом зазначених вище трьох місяців до повного розрахунку на названі суми, упродовж періоду несплати компенсації, нараховуватиметься простий відсоток у розмірі граничної кредитної ставки Європейського центрального банку плюс три відсоткові пункти.

5. *Відхиляє* решту вимог заявниць стосовно справедливої сатисфакції.

Учинено англійською мовою і повідомлено письмово 24 липня 2003 року, відповідно до пунктів 2 і 3 правила 77 Реґламенту Суду.

Венсан Берже,
секретар

Ґеорґ Ресс,
голова

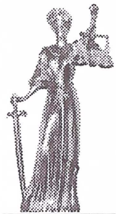

РІШЕННЯ КОЛИШНЬОГО СУДУ

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

«ВЕРЕНІҐІНҐ ВЕКБЛАД БЛЮФ!» ПРОТИ НІДЕРЛАНДІВ

VERENIGING WEEKBLAD BLUF! v. THE NETHERLANDS

У справі «“Вереніґінґ Векблад Блюф!” проти Нідерландів»[1]

Європейський суд з прав людини, засідаючи палатою — згідно зі статтею 43 Конвенції про захист прав людини та основних свобод (Конвенція) та відповідними положеннями Реґламенту Суду «А»[2], — до складу якої увійшли судді:

п. **Р. Рюссдаль** (R. Ryssdal), **Голова Суду**
п. **Ф. Матчер** (F. Matscher)
п. **К. Руссо** (C. Russo)
п. **А. Шпільманн** (A. Spielmann)
п. **С.К. Мартенс** (S.K. Martens)
пані **Е. Палм** (E. Palm)
сер **Джон Фріленд** (Sir John Freeland)
п. **Д. Ґотчев** (D. Gotchev)
п. **К. Юнґвірт** (K. Jungwiert),

а також п. **Г. Пецольд** (H. Petzold), **Секретар Суду**,

після нарад за зачиненими дверима 25 серпня 1994 року та 25 січня 1995 року

постановляє таке рішення, ухвалене в останній із зазначених днів:

ПРОЦЕДУРА

1. Справа передана до Суду Європейською комісією з прав людини (Комісія) 9 грудня 1993 року, в межах тримісячного строку, передбаченого

Примітки Секретаря Суду:

[1] Справі привласнено номер 44/1993/439/518. Перше число позначає порядковий номер у списку справ, переданих до Суду у відповідному році (друге число). Останні два числа вказують на порядкові номери справи у списку справ, переданих до Суду від часу його створення, і в списку відповідних початкових заяв до Комісії.

[2] Реґламент Суду «А» застосовують до всіх справ, переданих у Суд до набрання чинності Протоколом № 9, а після цього лише до справ стосовно держав, що не взяли на себе зобов’язань за цим Протоколом. Він відповідає Реґламенту, який набрав чинності 1 січня 1983 року, зі змінами, внесеними кілька разів пізніше.

пунктом 1 статті 32 та статтею 47 Конвенції. Справу розпочато за заявою (№ 16616/90) проти Королівства Нідерландів, поданою до Комісії на підставі статті 25 нідерландським господарським товариством «Вереніґінґ Векблад Блюф!» 4 травня 1988 року.

У своєму запиті Комісія посилалася на статті 44 та 48, а також на заяву Королівства Нідерландів про визнання обов'язкової юрисдикції Суду (стаття 46). Запит подано з метою отримання рішення стосовно того, чи свідчать факти у справі про порушення державою-відповідачем статті 10 Конвенції.

2. У відповідь на запит, зроблений згідно з пунктом 3(d) правила 33 Реґламенту Суду «A», заявник повідомив про свій намір взяти участь у провадженні та призначив адвоката (правило 30), який отримав дозвіл Голови Суду послуговуватися голландською мовою (пункт 3 правила 27).

3. До складу палати, якій було передано справу, увійшли за посадою: п. С. К. Мартенс, суддя, обраний від Нідерландів (стаття 43 Конвенції), та п. Р. Рюссдаль, Голова Суду (пункт 3 (b) правила 21 Реґламенту Суду «A»). 24 січня 1994 року в присутності Секретаря Голова Суду визначив жеребкуванням імена інших семи членів палати, а саме: п. Ф. Матчера, п. К. Руссо, п. А. Шпільманна, пані Е. Палм, сера Джона Фріленда, п. Д. Ґотчева та п. К. Юнґвірта (стаття 43, у кінці, Конвенції та пункт 4 правила 21 Реґламенту Суду «A»).

4. Як голова палати (пункт 5 правила 21), п. Рюссдаль через Секретаря Суду провів консультації з уповноваженою особою Уряду Нідерландів (Уряд), адвокатом заявника та представником Комісії щодо організації провадження (пункт 1 правила 37 і правило 38). Відповідно до виданого після цього розпорядження, Секретар одержав 17 травня 1994 року меморандум заявника, а 26 травня — меморандум Уряду. 3 серпня Секретар Комісії поінформував його, що представник Комісії висловить свою позицію у судовому засіданні.

5. 4 липня 1994 року у відповідь на запит Секретаря, поданий за дорученням Голови Суду, Комісія надала матеріали здійсненого нею провадження.

6. Згідно з рішенням Голови Суду, відкрите судове слухання відбулося 24 серпня 1994 року в Палаці прав людини у Страсбурзі. Перед цим Суд провів підготовче засідання.

На судовому розгляді були присутні:

а) від Уряду

п. К. де Вей Местдаг *(R. de Vey Mestdagh)*,
Міністерство юстиції, *уповноважена особа*,

пані М.Л.С.Х. Ґротейше *(M.L.S.H. Groothuisje)*,
Міністерство юстиції,

пані М.Й.Т.М. Вейґен *(M.J.T.M. Vijgen)*,
Міністерство юстиції, *радники;*

b) від Комісії

п. Г. Данеліус *(H. Danelius)*, *представник*;

c) від товариства-заявника

пані Е. Праккен (E. Prakken), адвокат, *радник*,

п. Р.Е. де Вінтер (R.E. de Winter),
викладач Маастрихтського університету, *консультант.*

Суд заслухав звернення п. де Вея Местдага, п. Г. Данеліуса, пані Е. Праккен та п. Р.Е. де Вінтера.

ЩОДО ФАКТІВ

I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

7. Заявник — господарське товариство, що міститься в Амстердамі, видавав на час, що стосується справи, тижневик під назвою *Bluf!*, призначений для читачів лівих поглядів. Відтоді це періодичне видання більше не виходить.

8. Навесні 1987 року в розпорядження редакції *Bluf!* потрапила квартальна доповідь служби внутрішньої безпеки *(Binnenlandse Veiligheidsdienst — BVD)*. Цей документ, датований 1981 роком і грифований як «конфіденційний», загалом призначався для інформування про діяльність аґентів *BVD* та інших офіційних осіб, залучених до виконання завдань цієї організації. Він свідчить про те, що на той час *BVD*, крім іншого, цікавилася голландською комуністичною партією та антиядерним рухом. В ньому йшлося також про плани Арабської ліги розташувати в Гаазі свою штаб-квартиру і наводилися дані про діяльність польської, чехословацької та румунської спецслужб у Нідерландах.

Редакція *Bluf!* мала намір опублікувати цю доповідь як додаток до випуску № 267 від 29 квітня 1987 року.

A. Накладення арешту

9. 29 квітня 1987 року, перед виходом журналу в світ та його розсилкою передплатникам, директор *BVD* оскаржив у Королівського прокурора *(Officier van Justitie)* плани щодо опублікування зазначеної доповіді й підкреслив, що її розповсюдження становить склад злочину, передбаченого пунктами 1, 3 статті 98а та пунктом 1 статті 98с Кримінального кодексу (*Wetboek van Strafrecht* — див. пункт 20 нижче). У своєму листі він наголошував:

> «Як на мою думку, різні елементи, взяті окремо, не містять (чи вже не містять) державної таємниці; взяті ж разом та прочитані у сукупності, вони

становлять певну цілість, збереження конфіденційного характеру якої вимагають інтереси держави та її союзників. Це спричинено тим, що об'єднання фактів дає уявлення — у сфері різноманітних інтересів — про наявну інформацію, діяльність і методи роботи *BVD*».

1. Попереднє судове розслідування

10. Того самого дня на вимогу Королівського прокурора було розпочато попереднє судове розслідування *(gerechtelijk vooronderzoek)* проти Х. Суддя-слідчий *(rechter-commissaris)* окружного суду *(arrondissementsrechtbank)* Амстердама видав наказ про проведення обшуку за місцем розташування товариства-заявника і наклав арешт на увесь тираж випуску № 267 журналу *Bluf!*, включаючи додаток. Поліція не здогадалася забрати офсетні пластини, що залишалися в друкарських машинах. Трьох осіб було затримано, але наступного дня їх відпустили.

11. Вночі 29 квітня 1987 року працівникам товариства-заявника вдалося, без відома властей, знову видрукувати вилучений номер. Близько 2500 його примірників було розпродано на вулицях Амстердама наступного — святкового з нагоди ювілею королеви — дня. Органи влади вирішили не вдаватися до того, щоб покласти цьому край, аби не спричинити ніяких заворушень.

12. 6 травня 1987 року суддя-слідчий закрив провадження у справі з мотивів відсутності будь-яких підстав для продовження розслідування. Листом від 2 липня 1987 року Королівський прокурор повідомив товариство-заявник про припинення кримінального переслідування щодо трьох осіб, заарештованих під час вилучення: стосовно двох із них — за недостатністю доказів; роль третього у справі була мінімальною.

2. Скарги заявника

13. Тим часом, 1 травня 1987 року, відповідно до статті 552а Кримінально-процесуального кодексу (*Wetboek van Strafvordering* — див. пункт 21 нижче), товариство-заявник оскаржило накладення арешту до переглядової палати окружного суду Амстердама і вимагало повернення конфіскованих примірників, додатків до них та доставочних бандеролей — з метою своєчасної пересилки журналу передплатникам.

Того самого дня скаргу було відхилено в тій частині, що стосується примірників журналу з додатком. Суд дійшов висновку, що, з огляду на змістове наповнення журналу, не було «вищою мірою малоймовірним» те, що в межах кримінально-правової процедури санкціоновано вилучення з обігу цього періодичного видання *(onttrekking aan het verkeer)*. Як відшкодування повернуто вкладку під назвою «Внесок єврейському історичному музею» та доставочні бандеролі.

14. Рішенням від 17 листопада 1987 року (*Nederlandse Jurisprudentie (NJ)* 1988, № 394) Касаційний суд відхилив касаційні скарги товариства-заявника та прокуратури на це рішення. Стосовно доводу заявника, що випливає з твердження про порушення статті 7 Конституції (див. пункт 19 нижче), суд заявив, що право, ґарантоване цим положенням, знаходить обмеження у формулі «за умови відповідальності кожного відповідно до закону» і що конфіскація призначеної для розповсюдження друкованої продукції є одним із засобів захисту інтересів, що їх покликані охороняти статті 98 та 98а Кримінального кодексу.

15. У цей час, 12 травня 1987 року, заявник подав другу скаргу до переглядової палати окружного суду Амстердама. Посилаючись на статтю 10 Конвенції, він ставить під сумнів законність *(rechtmatigheid)* накладення арешту. У субсидіарному порядку він вимагає повернення конфіскованих предметів на тій підставі, що із закриттям судового слідства цей засіб перестав бути виправданим.

11 січня 1988 року суд відхилив скаргу. Він вважав, що йдеться про скаргу, ідентичну поданій 1 травня 1987 року, і що немає жодного нового факту, який виправдовував би повернення конфіскованого. Спираючись на повідомлення прокуратури, відповідно до якого вона внесла вимогу про вилучення журналу з обігу з моменту постановлення Касаційним судом рішення за касаційною скаргою на рішення від 1 травня, суд дійшов висновку, що ще не можна виключити застосування зазначеного заходу. У результаті він відхилив арґументацію заявника, що ґрунтувалася на рішенні про припинення кримінального переслідування (див. пункт 12 вище).

В. Вилучення з обігу

16. 25 березня 1988 року Королівський прокурор звернувся до окружного суду Амстердама з проханням видати наказ про вилучення з обігу випуску № 267 журналу *Bluf!*

17. 21 червня 1988 року суд, спираючись на статтю 36b та 36c Кримінального кодексу (пункт 20 нижче), задовольнив вимогу: об'єкти, на які накладено арешт, призначені для вчинення злочину, передбаченого статтею 98 та/або пунктом 1 у поєднанні з пунктом 3 статті 98а Кримінального кодексу, а неконтрольоване володіння ними зачіпає закон та загальний інтерес; крім того, забезпечення «національної безпеки» виправдовує застосування зазначеного заходу у світлі статті 10 Конвенції.

18. Рішенням від 18 вересня 1989 року (NJ 1990, № 94) Касаційний суд відхилив касаційну скаргу заявника.

Касаційний суд відзначає, що суд нижчої інстанції чітко встановив, що злочин, передбачений пунктом 1 статті 98а у поєднанні з пунктом 3 статті 98, було вчинено, а сам суд не вдавався до вибору між цими двома положеннями. Пункт 1(4) статті 36b та пункт 1(5) статті 36c знаходять застосування також і тоді, коли ні заявник, ні жодна інша особа не були притягнуті до кримінальної відповідальності за свої дії. Передрук та розповсюдження випуску журналу після накладення арешту не могли стати цьому на заваді, оскільки факт оприлюднення інформації, передбаченої статтею 98, не мав неминучим наслідком того, що секретність не має бути збережена. Крім того, статті 98 і 98а містять законодавчі положення, передбачені статтею 7 Конституції та статтею 10 Конвенції; оскільки арешт і вилучення з обігу були спрямовані на захист інтересів, що охороняються положеннями статей 98 і 98а, вони вписуються в рамки допустимих обмежень свободи вираження поглядів. Суд, посилаючись на питання національної безпеки, чітко показав, що в цьому випадку йшлося про дані, конфіденційність яких вимагалася в інтересах держави. Нарешті, арешт і вилучення з обігу не можуть бути прирівняні до відповідності умові «попереднього дозволу», навіть попри те, що громадськість не могла ознайомитися з думками та ідеями, які містилися в надрукованих матеріалах.

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ПРАВО

А. Конституція

19. Пункт 1 статті 7 Конституції передбачає:

> «Ніхто не потребує попереднього дозволу, щоб висловити свої думки чи ідеї через пресу, за умови відповідальності кожного відповідно до закону».

В. Кримінальний кодекс

20. Відповідні положення Кримінального кодексу на той час визначалися таким чином:

> **Пункт 1 статті 36b**
>
> «Вилучення з обігу предметів, на які накладено арешт, може бути оголошене:
>
> 1) вироком суду, яким особу визнано винною у вчиненні злочину;
>
> (...)
>
> 4) чітким наказом суду, виданим за поданням прокуратури».
>
> **Стаття 36с**
>
> «Піддаються вилученню з обігу всі предмети:
>
> (...)
>
> 5) які виготовлені або призначені для вчинення злочину, якщо вони за своїм характером є такими, що неконтрольоване володіння ними зачіпає закон та загальний інтерес».
>
> **Стаття 98**
>
> «1. Кожен, хто умисно повідомить чи надасть у володіння якійсь людині чи організації, що не мають відповідних повноважень, будь-яку інформацію, засекречування якої вимагають інтереси держави або її союзників, чи будь-який об'єкт, що може бути джерелом отримання зазначеної інформації, якщо він знав чи мав би розумні підстави підозрювати, що йдеться про таку інформацію, підлягає покаранню у вигляді позбавлення волі на строк до шести років або штрафу за п'ятою категорією.
>
> 2. Такому самому покаранню підлягає будь-яка особа, котра умисно повідомить чи надасть у володіння якійсь людині чи організації, що не мають відповідних повноважень, будь-яку інформацію, що походить із

місця під забороною чи стосується безпеки держави або її союзників, чи будь-який об'єкт, що може бути джерелом отримання зазначеної інформації, якщо ця особа знала чи мала б розумні підстави підозрювати, що йдеться про таку інформацію».

Стаття 98а

«1. Кожен, хто умисно розголосив інформацію, передбачену статтею 98 (...), якщо він знав чи мав би розумні підстави підозрювати, що йдеться про таку інформацію, підлягає покаранню у вигляді позбавлення волі строком до п'ятнадцяти років або штрафу за п'ятою категорією.

2. (...)

3. Дії, вчинені з метою підготовки до злочину, визначеного попередніми абзацами, підлягають покаранню у вигляді позбавлення волі строком до шести років або штрафу за п'ятою категорією».

Стаття 98с

«1. Підлягає покаранню у вигляді позбавлення волі строком до шести років або штрафу за п'ятою категорією:

1) кожен, хто, не маючи на те повноважень, отримує або зберігає будь-яку інформацію, предбачену статтею 98;

(...)»

С. Кримінально-процесуальний кодекс

21. Основні положення Кримінально-процесуального кодексу, які згадуються у цьому випадку, є такими:

Стаття 94

«Виправданим є накладення арешту на всі предмети, які можуть слугувати встановленню істини чи конфіскація або вилучення з обігу яких може бути санкціонована».

Пункт 1 статті 104

«У процесі попереднього судового слідства суддя-слідчий повноважний накладати арешт на всі предмети, конфіскація яких є виправданою».

Пункт 1 статті 552а

«Заінтересовані особи можуть, подавши клопотання, оскаржити накладення арешту, користування конфіскованими предметами, а також запізнення із виданням наказу про повернення [зазначених предметів] (...)».

ПРОВАДЖЕННЯ В КОМІСІЇ

22. Товариство *Vereniging Weekblad Bluf!* звернулося до Комісії 4 травня 1988 року. Посилаючись на статтю 10 Конвенції, воно скаржиться на накладення арешту й повне вилучення з обігу випуску № 267 свого періодичного видання *Bluf!* Крім того, заявник стверджує, що було порушено пункти 1, 2 і 3 (а) статті 6 Конвенції та статтю 1 Першого протоколу, оскільки внаслідок закриття судового слідства він не мав можливості захиститися від обвинувачення, що становило підґрунтя для застосування двох наведених вище заходів, а також був позбавлений своєї власності без додержання належної процедури.

23. 29 березня 1993 року Комісія оголосила заяву (№ 16616) прийнятною щодо першої скарги та неприйнятною щодо решти. У своїй доповіді від 9 вересня 1993 року (стаття 31) вона висловила думку, шістнадцятьма голосами проти двох, що було порушення статті 10. Повний текст висновку Комісії разом з окремою думкою, що не збігається з позицією більшості, долучено як додаток до цього рішення[3].

ОСТАТОЧНІ ПОДАННЯ УРЯДУ ДО СУДУ

24. У своєму меморандумі Уряд висловив думку, що

> «у цій справі вимоги пункту 2 статті 10 Конвенції було виконано, тому немає жодної підстави стверджувати про порушення статті 10 Конвенції».

ЩОДО ПРАВА

І. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 10 КОНВЕНЦІЇ

25. Товариство-заявник стверджує, що арешт і подальше вилучення з обігу випуску № 267 журналу *Bluf!* порушує його право на свободу вираження поглядів. Воно посилається на статтю 10 Конвенції, яка передбачає:

> «1. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.
>
> 2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для охорони порядку або запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі, для захисту репутації або прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для пітримання авторитету і безсторонності суду і є необхідними в демократичному суспільстві».

26. Уряд заперечує це твердження, тоді як Комісія погоджується з ним в частині вилучення з обігу.

А. Наявність «втручання»

27. Суд відзначає, що застосовані заходи є втручанням державної влади у здійснення заявником права на свободу поширення інформації та ідей. Жодна із сторін цього не заперечує.

---

[3] *Примітка Секретаря Суду:* з практичних міркувань цей додаток з'явиться лише з остаточною друкованою версією цього рішення (том 306-А серії А Публікацій Суду), але копію доповіді Комісії можна отримати в канцелярії Суду.

В. Виправданість втручання

28. Таке втручання порушує статтю 10, крім випадків, якщо воно встановлене законом, має законну мету в значенні пункту 2 статті 10 і є «необхідним в демократичному суспільстві» для її досягнення.

1. «Встановлене законом»

29. Уряд вважає, що накладення арешту ґрунтується на положеннях статей 94 і 104 Кримінально-процесуального кодексу (див. пункт 21 вище), а вилучення з обігу — на положеннях статей 36b п. 1(4) та 36c(5) Кримінального кодексу (див. пункт 20 вище). Випуск № 267 журналу *Bluf!* був джерелом поширення інформації, додержання таємного характеру якої було необхідним в інтересах держави, а це становить склад злочину, передбаченого статтями 98 і 98a Кримінального кодексу (див. пункт 20 вище).

30. Товариство-заявник стверджує, що накладення арешту на видання, яким є й цей тижневик, та його вилучення з обігу відповідає фундаментальному принципові верховенства права за змістом поняття «встановлене законом» тільки тоді, коли воно здійснюється в рамках кримінальної процедури. З огляду на важливість права на свободу вираження поглядів, тільки така процедура є запорукою достатніх ґарантій. Однак у цій справі зазначеної умови не було дотримано, оскільки прокуратура видала дозвіл на арешт і вилучення, не маючи обов'язку доведення за участю всіх сторін того факту, що йдеться про інформацію, секретний характер якої має бути збережено.

Крім того, на думку заявника, вжиті заходи суперечать законодавству Нідерландів, зокрема в тому, що винуватість сторони у справі ніколи встановлено не було, а стаття 7 Конституції забороняє застосовувати запобіжні заходи до друкованих видань. Зрештою, накладення арешту й вилучення не були ні покаранням у значенні положень пункту 2 статті 10, ні заходами доцільності.

31. Комісія вважає достатньою ту умову, що заходи, які лежать в основі заяви, були вжиті на підставі статей 98a та 98c Кримінального кодексу.

32. Суд не погоджується із твердженням, що стаття 10 протидіє накладенню арешту й вилученню друкованого видання, здійснених поза кримінальною процедурою. У національних органів має бути можливість застосовувати такі заходи виключно з метою відвернути юридично каране розкриття секретної інформації, не вдаючись до процедури кримінального переслідування суб'єкта розкриття у разі, якщо національне право надає достатні процесуальні ґарантії цьому суб'єктові. Законодавство Нідерландів відповідає цій умові, дозволяючи заінтересованій стороні оскаржити в суді як накладення арешту, так і вилучення з обігу (див. пункт 21 вище), і ці можливості товариство-заявник використало.

Що стосується другого твердження товариства-заявника, то Суд знову зазначає, що внутрішнє право насамперед належить тлумачити і застосовувати національним органам, передовсім судам (див., зокрема, рішення у справі «Чорхерр проти Австрії» *(Chorherr v. Austria)* від 25 серпня 1993 року, серія A, № 266-B, с. 36, п. 25). У цій справі Касаційний суд двічі (див пункти 14 і 18 вище) розглянув і відхилив подання заявника. Зі свого боку, Європейський суд не бачить жодних підстав вважати, що законодавство Нідерландів було застосовано неправильно.

Таким чином, втручання було «встановлене законом».

2. «Законна мета»

33. Товариство-заявник погодилося, що на момент накладення арешту заборона публікації квартальної доповіді теоретично могла б слугувати цілям «національної безпеки». Однак воно стверджує, що з моменту розповсюдження повторно видрукуваного випуску № 267 стан речей змінився на інше, оскільки таємниці як такої вже не існувало.

34. Як стверджує Уряд, особи та групи, що становлять загрозу національній безпеці, від ознайомлення з цим документом можуть дізнатися про факт і ступінь поінформованості *BVD* про їхню підривну діяльність. Спосіб подання цієї інформації може також розкрити методи і предмет діяльності секретних служб. Таким чином, ці особи та групи дістали можливість використати зазначену інформацію на шкоду національній безпеці.

35. Суд визнає, що належне функціонування демократичного суспільства, яке спирається на принцип верховенства права, потребує таких інституцій, як *BVD*, які, щоб їхня діяльність була ефективною, повинні працювати негласно і мати необхідний захист. Для цього держава може захищати себе від неправомірних дій окремих осіб і груп, які намагаються посягнути на основоположні цінності демократичного суспільства.

36. З огляду на особливі обставини справи та на відповідні їм строки прийняття рішень відповідними компетентними судами, втручання безумовно мало за мету захист національної безпеки — законну мету в розумінні пункту 2 статті 10.

3. «Необхідність у демократичному суспільстві»

37. Товариство-заявник стверджує, що заходи для арешту й вилучення, вжиті з метою запобігання розповсюдженню випуску № 267 журналу *Bluf!*, не були необхідними в демократичному суспільстві для захисту національної безпеки, оскільки доповідь, підготовлена шість років тому, від часу свого видання в 1981 мала найнижчий гриф секретності. Більше того, ці заходи втратили свою доцільність після розповсюдження повторного тиражу зазначеного випуску тижневика, оскільки інформація втратила свою секретність. Утримуючись від втручання, держава тим самим визнала, що питання конфіденційності не було питанням першочергової важливості. У будь-якому разі, не слід залишати без уваги очевидний намір товариства-заявника зробити цією публікацією свій внесок у публічну дискусію стосовно діяльності *BVD*, що тривала в Нідерландах.

38. Уряд обстоює позицію, що, якщо накладення арешту відповідало вимогам пункту 2 статті 10, ця відповідність поширюється й на продовження цього арешту і подальше вилучення з обігу, оскільки вжиті заходи мали на меті запобігти тому, щоб доповідь потрапила до рук осіб без відповідних повноважень. Інформація мала залишитися конфіденційною. Саме держава повинна визначати й забезпечувати таку конфіденційність і саме їй також належить оцінити, як ця інформація може бути використана підривними елементами на шкоду національній безпеці. У цьому контексті держава повинна мати широкі межі розсуду.

Органи влади Нідерландів утрималися від запобігання розповсюдженню передруку виключно на підставі побоювання серйозних порушень громадського порядку — з огляду на велику кількість людей на вулицях Амстердама 30 квітня 1987 року, в день народження королеви Нідерландів. Оскільки розповсюдження журналу мало тільки місцевий характер і було здійснене в обмеженій кількості, вилучення залишилося чинним і після цієї дати. Зазначена заявником кількість у 2500 проданих примірників була перебільшена. Більше того, стверджувати, що після розповсюдження періодики заходи втратили свою ефективність, означає погодитися з формулою «злочинець платить».

Нарешті, ця справа відрізняється від справи «Вебер проти Швейцарії» (*Weber v. Switzerland*, рішення від 22 травня 1990 року, серія A, № 177, с. 23, п. 51), «“Санді Таймс” проти Сполученого Королівства» (№ 2) (*Sunday Times v. the United Kingdom*, рішення від 26 листопада 1991 року, серія A, № 217, с. 30, п. 54) та «Опен Дор і Даблін Вел Вумен проти Ірландії» (*Open Door and Dublin Well Women v. Ireland*, рішення від 29 жовтня 1992 року, серія A, № 246-A, с. 31, п. 76). На відміну від першої справи, у цьому випадку голландські органи влади вдалися до заходів переслідування для запобігання публікації; на відміну від двох інших справ, інформація, що містилася в доповіді, не могла бути отримана в інший спосіб.

39. З огляду на цю арґументацію, необхідно встановити, чи були достатні підстави за Конвенцією для виправдання арешту й вилучення.

40. Виходячи з характеру обов’язків, що виконуються службою внутрішньої безпеки, корисність якої ніхто не ставить під сумнів, Суд, як і Комісія, погоджується з фактом, що така інституція повинна мати високий ступінь захисту від розкриття інформації стосовно її діяльності.

41. Втім, залишається відкритим питання, чи мала інформація в доповіді настільки делікатний характер, щоб це могло виправдати вжиття запобіжних заходів щодо її поширення. Документ, про який ідеться, на момент накладення арешту мав давність у шість років. Крім того, він мав досить загальний характер, а голова служби безпеки особисто зазначив, що в 1987 році різноманітні складові інформації, взяті окремо, не містили державної таємниці (див. пункт 9 вище). Зрештою, доповідь мала гриф «конфіденційно», який відповідає найнижчому ступеню секретності. Фактично, це був документ, призначений для співробітників *BVD* та інших офіційних осіб, які виконували певні обов'язки для *BVD* (див. пункт 8 вище).

42. Як і Комісія, Суд не вважає, що він зобов'язаний вирішувати питання, чи може захід накладення арешту 29 квітня 1987 року, взятий окремо, розглядатися як «необхідний».

43. З іншого боку, вилучення з обігу має розглядатися у світлі сукупності подій. Після арешту газети видавці передрукували велику кількість примірників і продавали їх на вулицях Амстердама, під час значного скупчення людей (див. пункти 11 і 38 вище).

Як наслідок, у той час, коли діяв захід вилучення, захищувана інформація вже була предметом широкого поширення. Є фактом і те, що кількість у 2500 примірників, яку назвало товариство-заявник, була заперечена Урядом. Однак Суд не вбачає підстав сумніватися в тому, що в будь-якому випадку велика кількість примірників була продана і що доповідь *BVD* набула широкого розголосу.

44. У цьому контексті, відзначає Суд, він уже доходив висновку щодо відсутності потреби перешкоджати поширенню певної інформації, якщо вона вже стала надбанням гласності (див. рішення у справі Вебера, згадуване вище, с. 22–23, п. 49) або перестала бути конфіденційною (див. рішення у справі «"Обсервер" та "Гардіан" проти Сполученого Королівства» *(Observer and Gardian v. the United Kingdom)* від 26 листопада 1991 року, серія А, № 216, с. 33–35, п. 66–70, та у справі «Санді Таймс» (№ 2), згадуване вище, с. 30–31, п. 52–56).

45. Фактично в цій справі існує відмінність у рівні публічності. Однак інформація, про яку йдеться, стала доступною великій кількості людей, які, у свою чергу, мали можливість передати її іншим. Більше того, події були прокоментовані засобами масової інформації. Таким чином, захист інформації як державної таємниці вже не був виправданим, а вилучення випуску № 267 *Bluf!* не видавалося більше необхідним для досягнення визначеної законної мети. Однак, могло б бути цілком можливим притягти до відповідальності тих, хто вчинив злочинні дії.

46. Коротко кажучи, у зв'язку з тим, що захід не був необхідним у демократичному суспільстві, мало місце порушення статті 10.

II. ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 50 КОНВЕНЦІЇ

47. Стаття 50 Конвенції передбачає:

> «Якщо Суд встановлює, що рішення чи захід судового або будь-якого іншого органу влади Високої Договірної Сторони повністю або частково суперечить зобов'язанням, які випливають із цієї Конвенції, і якщо

внутрішнє право цієї Сторони передбачає лише часткову компенсацію за наслідки такого рішення чи заходу, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію».

48. Заявник вимагає відшкодування тільки судових витрат, які стосуються провадження в національних судах і в органах Конвенції. З вирахуванням сум, отриманих як правова допомога в Нідерландах та Комісії, вони становлять 77 773 ґульдени, плюс 13 052 ґульдени податку на додану вартість.

49. Уряд підкреслює, що заявник отримував правову допомогу як на етапі провадження в національних судах, так і при розгляді справи в органах Конвенції. Вважаючи, що до розрахунку можуть братися тільки витрати й гонорари, які стосуються провадження в цих органах, Уряд визначає подану заявником суму як значно завищену.

50. Представник Комісії своєї думки не висловлював.

51. З огляду на свою прецедентну практику та на суму, виплачену як правова допомога, Суд, керуючись принципом справедливості, присуджує до виплати як відшкодування судових витрат 60 000 (шістдесят тисяч) ґульденів з урахуванням ПДВ.

На цих підставах Суд одноголосно

1. *Постановляє*, що було порушення статті 10 Конвенції.

2. *Постановляє*, що держава-відповідач має виплатити заявникові протягом трьох місяців 60 000 (шістдесят тисяч) ґульденів як відшкодування судових витрат.

3. *Відхиляє* решту вимог щодо справедливої сатисфакції.

Учинено французькою та англійською мовами й оголошено на відкритому засідання в Палаці прав людини, Страсбурґ, 9 лютого 1995 року.

Підпис: **Рольф Рюссдаль,**
Голова Суду

Підпис: **Герберт Пецольд,**
Секретар Суду

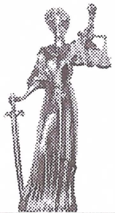

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКІ МАТЕРІАЛИ

Петро Рабінович, доктор юридичних наук,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Львівського національного університету
імені Івана Франка, член-кореспондент АПрН України

Наталія Раданович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Львівського національного університету
імені Івана Франка

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ З ПРАВ ЛЮДИНИ

За умов активізації європейської інтеґрації укладення Україною значної кількості міжнародних договорів, зокрема з питань прав людини, усі проблеми, пов'язані із впровадженням таких договорів в українську державно-юридичну практику, набувають особливої ваги. Певну правову базу для цього в Україні вже створено. Це насамперед стаття 9 Конституції України, Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року, Закон України «Про дію міжнародних договорів на території України» від 10 грудня 1991 року, Закон України «Про міжнародні договори України» від 22 грудня 1993 року. Проте вміщені у цих актах правоположення, з огляду на загальний характер, як видається, не можуть повною мірою забезпечити втілення в юридичну практику всіх норм ратифікованих Україною міжнародних договорів щодо прав людини. Тому існує потреба в детальнішій реґламентації процедури виконання державою зобов'язань, які випливають саме з таких міжнародних договорів, оскільки ці договори відзначаються певною специфікою. Ця потреба стала особливо нагальною щодо «запуску» механізму імплементації в Україні Конвенції про захист прав людини та основних свобод (далі — Конвенція), котру Верховна Рада України ратифікувала 17 липня 1997 року. Як відомо, приписи Конвенції відзначаються високим рівнем абстрактності, насиченістю оцінними поняттями. Тому її «оснащено» численними прецедентами, що сформувалися у ході застосування норм цього акта Європейським судом з прав людини (далі — Суд). І це не може не накладати відбиток на процес її імплементації в будь-якій державі — члені Ради Європи.

Проблема імплементації міжнародних договорів традиційно досліджувалася в науці міжнародного права. З означеної тематики відомі праці таких юристів-міжнародників, як О. Анісімов, М. Антонович, І. Бліщенко, Е. Бредлі, М. Буроменський, В. Буткевич, А. Гавердовський, В. Гаврилов, Л. Гусейнов, В. Денисов, М. Дженіс, А. Дмитрієв, В. Євінтов, О. Зайчук, Н. Захарова, Г. Ігнатенко, В. Карташкін, Р. Кей, В. Кофман, І. Лукашук, Р. Махефаман, С. Марочкін, Д. Мердок, Н. Миронов, Р. Мюллерсон, А. Норгаарда, О. Прагнюк, В. Семенов, А. Стремоухов, А. Талалаєв, Г. Тункін, М. Черкес, С. Черниченко, М. Ентін та інші. Однак у цих працях здебільшого відображено проблеми міжнародно-правової, а не внутрішньоправової імплементації. Імплементаційних проблем торкалися й деякі представники галузевих юридичних наук, а саме: Ю. Грошевий, В. Дрьомін, І. Клепицький, В. Ковальський, В. Коссак, А. Мавлонов, А. Мацко, А. Мєзяєв, В. Тацій, Н. Цись, Л. Чубарєв, чиї судження і висновки, як правило, не претендували на загальнотеоретичний статус.

Що ж до загальнотеоретичних аспектів реалізації державами міжнародно-правових зобов'язань з прав людини в їхній внутрішній діяльності, то можна зустріти лише поодинокі спроби дослідити окремі з таких аспектів у працях С. Зівса, П. Недбайла, В. Опришка, П. Рабіновича, Ю. Тихомірова, С. Федика та інших. Проте комплексного загальнотеоретичного дослідження саме національної імплементації міжнародних договорів про права людини ще немає. Тим часом необхідність такого дослідження для загальної теорії права й держави зумовлюють принаймні дві обставини: по-перше, наявність двох рівнів імплементації — міжнародного та національного; а по-друге, існування загальних особливостей і закономірностей такої імплементації зазначеного виду міжнародних договорів. Тому імплементація міжнародних договорів про права людини на другому рівні (зокрема її загальні особливості, методологічні засади здійснення, способи, механізм) має бути предметом досліджень саме загальнотеоретичного праводержавознавства.

Метою цієї статті є виявлення загальних особливостей національної імплементації міжнародно-правових договорів з питань прав людини.

Поняття національної імплементації міжнародних договорів про права людини та загальна характеристика її механізму

Під ***імплементацією*** у міжнародному праві прийнято розуміти здійснення цілей міжнародних норм[1], а саме: «цілеспрямовану організаційно-правову діяльність держав, вчинювану індивідуально, колективно або в рамках міжнародних організацій з метою своєчасної, всебічної та повної реалізації прийнятих ними відповідно до міжнародного права зобов'язань»[2]. Таке визначення видається найточнішим, оскільки фіксує підхід до процесу реалізації міжнародно-правових норм як органічного поєднання різних видів правової та організаційної діяльності держав, яку вони провадять у межах своєї території та на міжнародній арені, зокрема в рамках існуючих або створюваних міжнародних структур.

Такої самої позиції дотримуються Е. Аметистов та І. Лукашук. Зокрема, І. Лукашук зазначає, що «імплементація є ширшим поняттям: вона охоплює весь процес здійснення норм міжнародного права за допомогою не тільки внутрішньодержавних, а й міжнародних засобів»[3]. Автори Словника міжнародного права трактують поняття «імплементація» в широкому сенсі як «здійснення міжнародно-правових і внутрішньодержавних норм на виконання міжнародно-правових, а також створення на міжнародному і внутрішньодержавному рівнях умов для такого здійснення»[4].

---

[1] *Аметистов Э.М.* Международное право и труд: Факторы имплементации международных норм о труде. — М.: Междунар. отношения, 1982. — С. 7.

[2] *Гавердовский А.С.* Имплементация норм международного права. — К.: Вища школа, 1980. — С. 62.

А от *сукупність засобів, використовуваних державами й іншими суб'єктами міжнародного права з метою реалізації приписів останнього,* прийнято називати ***механізмом імплементації***. Для нього, як і для самої імплементації, характерна наявність міжнародного та національного рівнів функціонування. Проблему виокремлення зазначених рівнів імплементації міжнародних договорів щодо прав людини, зокрема міжнародного рівня, досліджували В. Гаврилов, В. Карташкін, Б. Манов, А. Мовчан, А. Робертсон, С. Черниченко. Дискусії точилися з приводу того, щу розуміти під міжнародним механізмом імплементації міжнародних договорів з прав людини: заходи для сприяння здійсненню таких міжнародних договорів[5], заходи з контролю за їх дотриманням[6] чи міжнародні процедури, що стосуються різноманітних аспектів правового статусу особи[7]. Як видається, найобґрунтованішою є позиція В. Гаврилова, який під міжнародним механізмом імплементації міжнародних договорів щодо прав людини розуміє «сукупність методів і засобів юридичного, організаційно-виконавчого і контрольного характеру, здійснюваних державами на колективній основі з метою своєчасної, всебічної і повної реалізації норм, які містяться в цих актах»[8], оскільки така дефініція охоплює всі заходи імплементаційного характеру, до яких вдаються держави для виконання положень міжнародного договору.

Серед дослідників національного рівня імплементації немає єдності у виборі терміна, який би адекватно відображав це явище. В Е. Аметистова — це внутрішньоправова імплементація, А. Стремоухова, Е. Усенко — трансформація, в А. Гавердовського — рецепція, Р. Мюллерсона, Г. Тункіна — національно-правова імплементація. Однак проблема, як видається, полягає в іншому: здійснення норм міжнародного права на національному рівні пов'язують лише з правотворчістю та організаційно-правовою діяльністю держави. Так, А. Гавердовський розуміє під рецепцією всю сукупність правових заходів держави (прийняття законів, указів, постанов, розпоряджень уряду, наказів міністрів)[9]. Такої самої позиції дотримується і Р. Мюллерсон, називаючи національною імплементацією «процес допомоги національного права виконанню норм міжнародного права на території держави, у сфері дії національного права і за допомогою останнього»[10]. В. Гаврилов також вважає, що «процес здійснення міжнародного права... необхідно розглядати як двоєдиність правотворчої та організаційно-виконавчої діяльності держави»[11].

---

[3] *Лукашук И.И.* Соотношение внутригосударственного и международного права в свете новой Конституции СССР. — Весник Киев. ун-та. Международные отношения и международное право. — 1979, вып. 8. — С. 11.

[4] Словарь международного права. — М., 1986. — С. 56.

[5] Манов Б.Г. ООН и содействие осуществлению соглашений о правах человека. — М., 1986. — С. 37.

[6] Карташкин В.А. Уважение прав человека и невмешательство во внутренние дела государства.// Сов. гос. и право. — 1974. — № 6. — С. 117.

[7] Стремоухов А.В. Человек и его правовая защита: теоретические проблемы. Моногр.// МВД России, С.-Петерб. юрид. ин-т. — СПб., 1996. — С. 347.

[8] Гаврилов В.В. ООН и права человека. Механизм создания и осуществления нормативных актов. — Владивосток: Изд-во Дальневосточного ун-та. — 1998. — С. 112.

Втім, такий підхід, очевидно, все-таки не може повною мірою зафіксувати всі процеси, пов'язані з реалізацією міжнародних договорів на території держави. Тому ***національна імплементація норм міжнародного права*** бачиться *як процес юридичного опосередковування реалізації норм міжнародного права на території держави, здійснюваний шляхом не тільки правотворчої та організаційно-виконавчої, а й правозастосовчої та правотлумачної діяльності державних органів* (варто зазначити, що терміном «***національна імплементація***» у цьому випадку позначається діяльність з реалізації міжнародно-правових зобов'язань тільки держави, а не інших суб'єктів права). Розширення змісту поняття «національна імплементація» завдяки включенню до нього не лише правотворчої, а й інших видів юридичної діяльності держави, виправдане з огляду на особливості національної імплементації міжнародних договорів про права людини. Зупинимося на аналізі таких особливостей.

Особливості національної імплементації міжнародних договорів про права людини

Такі особливості зумовлюються специфічними властивостями даної категорії договорів. Так, наприклад, властивість міжнародних договорів про права людини поширювати свою дію не тільки на держави, а й на фізичних осіб безпосередньо зумовлює мету та обсяг їх національної імплементації. Звідси *мета* національної імплементації міжнародних договорів про права людини полягає, як видається, у забезпеченні можливості використання норм таких договорів окремими особами (а в деяких випадках — і їхніми об'єднаннями). Таким чином, перша особливість національної імплементації розглядуваної групи міжнародних договорів полягає в забезпеченні громадян держави юридичними засобами використання норм таких договорів.

Обсяг національної імплементації такої групи договорів визначається тим, що цей процес здійснюється шляхом не лише правотворчої, а й правозастосовчої та правотлумачної діяльності держави, оскільки ефективність захисту прав людини значною мірою залежить від діяльності судових органів. Тому опосередковування національної імплементації розглядуваних договорів усіма видами юридичної діяльності держави можна розглядати як другу особливість такої імплементації.

---

[9] Гавердовский А.С. Зазнач. праця. — С.73.

[10] Мюллерсон Р.А. Соотношение международного и национального права. — М.: Междунар. отношения,1982. — С.74.

[11] Гаврилов В.В. Зазнач. праця. — С.107.

Звернення положень міжнародних договорів про права людини до фізичних осіб надає імплементаційного значення й акту офіційного опублікування цих договорів. Це пов'язано з тим, що закони й інші нормативно-правові акти, які визначають права та обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, інакше вони є нечинними (стаття 57 Конституції України). В деяких державах (наприклад, у Болгарії, Іспанії, Франції) можуть застосовуватися тільки належним чином опубліковані міжнародні договори. Отож видається логічним, що міжнародні договори про права людини мають бути оприлюднені в офіційному порядку, інакше їх національна імплементація затримуватиметься. Гадаємо, що саме таким чином можна було б вирішити колізії, котрі виникають між приписами міжнародного та національного права з питань прав людини стосовно набуття чинності міжнародним договором. Звідси випливає, що необхідність офіційного опублікування імплементованого міжнародного договору про права людини є третьою особливістю національної імплементації цього договору.

Наступною характерною рисою міжнародних договорів про права людини є їхня насиченість оцінними поняттями, високий рівень абстрактності їхніх приписів. Цим зумовлюються певні *імплементаційні можливості актів міжнародних правозастосовчих органів.* Так, приміром, за час застосування Конвенції Судом уже склалася відповідна прецедентна практика, яка дає змогу глибше вникнути у зміст конвенційних норм, а інколи й розвиває цей зміст. Для держав-учасниць знання та використання таких прецедентів при застосуванні норм Конвенції є необхідною запорукою виконання міжнародно-правових зобов'язань, що з неї випливають. Звідси, рішення Суду наділяються певними можливостями щодо національної імплементації Конвенції. Отже, четверта особливість національної імплементації міжнародних договорів щодо прав людини — це вплив на неї актів міжнародних правозастосовчих органів.

Певна специфіка міжнародних договорів з прав людини простежується також і стосовно строків та порядку припинення їхньої чинності. У зв'язку з цим слід зазначити, що національна імплементаційна діяльність, яка нерідко супроводжується розв'язанням колізій між національно-правовими та міжнародно-правовими нормами, провадиться незалежно від ряду загальних положень (юридичних формул), як-от: «наступний закон скасовує попередній», «спеціальний закон скасовує загальний», — адже в протилежному випадку можна було б припинити в односторонньому порядку дію міжнародного договору про права людини, а це неприпустимо. Наведене дає можливість констатувати п'яту особливість національної імплементації розглядуваних договорів — її непідпорядковуваність деяким принципам вирішення колізій між юридичними актами.

Ще однією властивістю договорів, що розглядаються, є наявність міжнародних механізмів контролю за виконанням міжнародних зобов'язань, узятих на себе державами згідно з цими договорами. У такий спосіб держава — учасниця міжнародного договору про права людини вживає заходів для запобігання порушенням цих прав. Одним із таких заходів є приведення юридичної практики держави у відповідність із її договірними зобов'язаннями, що, у свою чергу, стає складником процесу національної імплементації цієї групи договорів. У цьому полягає шоста особливість досліджуваної імплементації.

Викладене вище дає змогу запропонувати дефініцію поняття **національної імплементації міжнародних договорів про права людини.** Як видається, це *діяльність державних органів із втілення в юридичну практику норм означених договорів, що провадиться з метою забезпечення громадян юридичними засобами використання цих норм.*

Засоби забезпечення національної імплементації

З-поміж усіх міжнародних договорів щодо прав людини Конвенція посідає особливе місце. Її значущість пояснюється тим, що цей договір закріплює надзвичайно ефективну міжнародно-правову процедуру із захисту прав людини, учасниками якої можуть виступати як держави, так і окремі особи. Норми Конвенції розкривають зміст основних прав і свобод людини, окреслюють певні межі діяльності держави, застерігаючи органи державної влади від невиправданого втручання у сферу реалізації цих прав, визначають основні засади, на яких мають будуватися відносини громадянина та державної влади. Завдяки цьому Конвенція стає справді-таки надзвичайно плідним полем для наукових розвідок і глибоких досліджень. Крім того, необхідність вирішення конкретних практичних проблем, пов'язаних з її ратифікацією, а відповідно, і включенням Конвенції до національного законодавства України, дає підстави аналізувати національну імплементацію міжнародних договорів щодо прав людини саме на її прикладі.

Зважаючи на охарактеризовані вище особливості національної імплементації міжнародних договорів про права людини, у тому числі й Конвенції, до юридичних засобів її забезпечення можна віднести засоби правотворчі (*імплементаційна правотворчість)* та правотлумачні *(імплементаційне правотлумачення).*

Національна імплементаційна правотворчість, зумовлювана зазначеними договорами, може бути визначена як *діяльність компетентних державних органів із санкціонування, а також встановлення, зміни чи скасування правових норм, яка провадиться з метою належного виконання відповідного міжнародно-правового зобов'язання, котре випливає із чинних для держави міжнародних договорів про права людини.*

Така діяльність має місце:

а) при створенні нового джерела внутрішнього права шляхом санкціонування норм іншої — міжнародної — правової системи;

б) для забезпечення, у разі потреби, дії норм «новоствореного» джерела права;

в) при приведенні (обов'язковому чи необов'язковому) національного законодавства у відповідність із міжнародним договором, зокрема з Конвенцією.

Під **національним імплементаційним тлумаченням норм міжнародних договорів про права людини** пропонуємо розуміти *діяльність уповноважених державних органів із з'ясування та офіційного роз'яснення змісту таких норм з метою належного їх застосування і реалізації, а також для забезпечення відповідності цим нормам усієї юридичної практики держави.*

Особливості міжнародних договорів про права людини не лише зумовлюють їхній особливий статус у системі міжнародних договорів загалом, а й відрізняють їх від інших джерел права тієї чи іншої держави, зокрема від інших нормативно-правових договорів, якщо держава включає міжнародні договори до складу національного законодавства. Виходячи з цього, можна сказати, що національна правотворчість і національне правотлумачення, які задіюються для національної імплементації даних договорів, матимуть певну специфіку порівняно з аналогічними видами державної діяльності в інших ситуаціях.

Наступним кроком у дослідженні національного рівня імплементації міжнародних договорів про права людини є характеристика механізму, який приводить у дію цей договір. І, як уже зазначалося, серед елементів такого механізму виокремлюють правотворчі засоби і правотлумачні. Зупинімося докладніше на їх аналізі.

Національна імплементаційна правотворчість

Задля того щоб встановити, на якому етапі виникає необхідність у національній імплементаційній правотворчості, тобто визначити момент її відліку, потрібно виділити, так би мовити, «точки стикування» приписів міжнародного і національного права. Такі точки неодмінно виникатимуть при врегулюванні спільної для цих приписів сфери суспільних відносин. В результаті дослідження процесу «стикування» міжнародно-правових і національно-правових приписів можна виявити такі *специфічні риси національної правотворчості:*

1) можливість створення нового джерела національного права шляхом санкціонування дії норм іншої — міжнародної — правової системи;

2) забезпечення, у разі потреби, дії норм санкціонованого джерела права. При цьому така правотворчість: а) зумовлюється укладеним міжнародним договором, а тому є похідною від його положень; б) не може виходити за межі змісту міжнародного договору і має відповідати певним вимогам тлумачення норм міжнародного права; в) передбачає «процедуризацію» застосування

міжнародно-правових норм, тобто встановлення порядку їх впровадження (імплементації); г) часто-густо пов'язана з переглядом національного законодавства, із приведенням його у відповідність міжнародному договору (така правотворчість матиме місце й у зв'язку з виконанням положень міжнародного договору, який хоч і не став частиною національного законодавства, однак має добросовісно виконуватися державою).

Сказане дає змогу дійти висновку про існування специфічного різновиду національної правотворчості, а саме: імплементаційної правотворчості.

Аналізуючи *особливості національної імплементаційної правотворчості*, слід брати до уваги, що серед міжнародних договорів вирізняють ті, які стають частиною національного законодавства, і ті, які не набувають такого статусу. В цій статті ми обмежуємося аналізом розглядуваної правотворчості лише стосовно першого виду договорів, оскільки саме до них належать міжнародні договори щодо прав людини (серед них і Конвенція).

Як інструмент, який належить до механізму національної імплементації, імплементаційна правотворчість характеризується своєрідними передумовами, стадіями, суб'єктами, способами здійснення.

Передумовою національної імплементаційної правотворчості є, на нашу думку, конституційне закріплення положення про входження міжнародних договорів до складу національного законодавства. У зв'язку з цим надання державою згоди на обов'язковість для неї міжнародного договору можна розглядати як *першу стадію* національної імплементаційної правотворчості. Така згода може виражатися різними способами, передбаченими Віденською конвенцією про право міжнародних договорів 1969 року. В Україні, згідно із Законом «Про міжнародні договори», згода може надаватися у формі ратифікації або ж приєднання до міжнародного договору. Така позиція законодавця дає підставу піддавати критиці згаданий закон як такий, що обмежує сферу дії Конституції (а отже, не відповідає їй) і суперечить Віденській конвенції.

На цій стадії також вирішується питання про ***характер дії міжнародного договору про права людини*** (це зумовлено специфікою приписів міжнародних договорів про права людини).

Специфіка прямої дії норм міжнародних договорів про права людини полягає у тому, що: а) така дія «санкціонується» в кожному конкретному випадку шляхом висловлення державою згоди на обов'язковість для неї конкретного договору, б) їй передує волевиявлення національного суб'єкта права, який і приймає рішення про самовиконуваність норми міжнародного договору, в) ця дія виявляється в рамках національного правопорядку, а не поза ним.

Другою стадією національної імплементаційної правотворчості є офіційне опублікування міжнародного договору про права людини. Ця стадія зумовлюється обов'язковістю офіційного оприлюднення таких договорів. На другій стадії національна імплементаційна правотворчість може бути припинена, якщо договір є самовиконуваним. В іншому разі цей процес триватиме, хоча його подальші стадії вже майже не відрізнятимуться від стадій звичайної національної правотворчості.

Оскільки **способи національної імплементації** міжнародних договорів, наведені в науковій літературі, безпосередньо пов'язані з правотворчою діяльністю держави, виникає потреба у визначенні їх прийнятності для досліджуваної імплементації. З огляду на те, що в основу такої імплементації покладено взаємодію міжнародного права з національним — а така взаємодія передбачає як пряму, так і опосередковану дію норм міжнародного договору, — найефективнішим способом, який відповідатиме означеній взаємодії, буде автоматична інкорпорація (її здійснила й Україна), в результаті якої міжнародні договори вводяться до складу національного законодавства і яка передбачає можливість вчинення імплементаційних дій щодо несамовиконуваних норм міжнародного договору.

Питання відповідності національного законодавства нормам міжнародних договорів

Імплементаційна національна правотворчість може «задіюватися» й у зв'язку із встановленням і забезпеченням відповідності національного законодавства та іншої юридичної практики держави міжнародним договорам, у тому числі й Конвенції, якщо констатується така невідповідність. Ця невідповідність може бути виявлена як у процесі правотворчості держави, так і в ході правозастосовчої діяльності. Крім того вона може випливати з рішення Суду стосовно даної держави та зі змісту статті 33 Конвенції, яка встановлює, що будь-яка Висока Договірна Сторона може передати на розгляд Суду питання про будь-яке порушення положень Конвенції та протоколів до неї, допущене, як вона вважає, іншою Високою Договірною Стороною. Як свідчать підготовчі матеріали до Конвенції, таке порушення виникає з простого факту існування закону, який вводить, приписує чи дозволяє заходи, несумісні з ґарантованими Конвенцією правами і свободами. Тому, щоб усунути колізії між національним і міжнародним правом, виконати належним чином рішення Суду і запобігти таким порушенням Конвенції в майбутньому, необхідно привести національне законодавство та іншу юридичну практику держави у відповідність із положеннями Конвенції.

Така діяльність має певні стадії, методи, способи та етапи. Детальніше дозволимо собі спинитися на останніх. Зокрема, *першим етапом* є розв'язання питання щодо відповідності національного законодавства положенням Конвенції. В результаті цієї діяльності можна встановити:

1) чи існує суперечність між нормами національного права і положеннями Конвенції;

2) чи не суперечать норми національного права положенням Конвенції, що трапляється у тих випадках, коли: а) у національному праві є прогалина,

тобто законодавчо не врегульовано ті суспільні відносини, які підпадають під сферу дії Конвенції (така прогалина, отже, зумовлена дією Конвенції у внутрішньому правопорядку держави); б) конвенційна норма вміщує оцінне поняття, а відповідна норма національного права — неоцінне (формально визначене) поняття; в) конвенційна норма вміщує неоцінне поняття, а норма національного права — оцінне поняття; г) конвенційна норма відсилає до національного закону. Це — лише деякі можливі різновиди такої несуперечності національного законодавства і Конвенції, які водночас іще не свідчать про їх повну, беззаперечну відповідність;

3) чи існує відповідність норм національного права нормам Конвенції. При цьому можна констатувати певні різновиди такої відповідності залежно від: а) логічного обсягу норм національного нормативно-правового акта, який порівнюється з Конвенцією (за цим критерієм пропонуємо розрізняти загальну і часткову відповідність); б) рівня абстрактності порівнюваних приписів (тут можна виокремити первинну відповідність — різновидом якої є, так би мовити, абсолютна (тотожна) відповідність, та похідну відповідність).

У разі якщо висновок із зазначеного питання буде неґативним, виникає потреба в розробці заходів для досягнення потрібної відповідності. І саме тоді починається *другий етап* приведення норм національного права у відповідність вимогам Конвенції. На цьому етапі, якщо має місце суперечність (очевидна невідповідність) або ж несуперечність (можлива невідповідність) норм національного права вимогам Конвенції внаслідок існування прогалини в національному праві, задіюється національна імплементаційна правотворчість: приймається, доповнюється, змінюється або скасовується національний нормативно-правовий акт. Отже, насамперед така правотворчість забезпечує приведення національного законодавства у відповідність нормам міжнародних договорів щодо прав людини і Конвенції зокрема.

Вплив міжнародних правозастосовчих актів на національну імплементацію міжнародних договорів про права людини

Як уже зазначалося, однією з особливостей національної імплементації міжнародних договорів про права людини (зокрема Конвенції) є вплив на неї актів міжнародних правозастосовчих органів, а саме — актів Суду. Для держав — учасниць Конвенції знання і використання прецедентів Суду, що сформувалися при застосуванні її норм, є запорукою виконання міжнародно-правових зобов'язань, які випливають з цього акта. На думку Р. Рісдаля, колишнього голови Суду, конкретні судові рішення формально обов'язкові тільки для тих держав, що виступають як відповідачі у конкретних справах. Однак інші країни фактично керуються ними при оцінюванні відповідності внутрішнього правового порядку вимогам Конвенції. У ряді випадків ці рішення спонукали держави, які не були стороною у певній справі, вдосконалити своє законодавство і правозастосовчу практику. Крім того, у трактуванні Суду Конвенція — це не застиглий раз і назавжди документ, а живий договір, який розвивається і підлягає тлумаченню у світлі тих умов, що склалися на даний час. Отже, як зазначалося, рішення Суду можна використовувати не тільки у правотворчій, а й у правозастосовчій діяльності держави. Тому, щоб належно застосувати норму Конвенції, правозастосовчі органи повинні ознайомитися з цими рішеннями. Не виключена й ситуація, коли національні правозастосовчі органи звертатимуться по роз'яснення норм Конвенції до компетентних органів держави, які, тлумачачи Конвенцію, у свою чергу мусять враховувати правила тлумачення міжнародних договорів, встановлені в міжнародному праві, а отже, також зважати на рішення Суду.

У зв'язку з цим спробуємо: а) виявити можливі напрями впливу рішень Суду на національну імплементацію Конвенції; б) з'ясувати роль, яку виконуватимуть рішення Суду в процесі національної імплементації Конвенції, тобто визначити **імплементаційні можливості рішень Суду;** в) визначити ті види діяльності держави, а також ті правові форми, які опосередковуватимуть рух рішень Суду в напрямі їх входження до складу національної правової системи.

Перший імплементаційний напрям зумовлений обов'язковим виконанням рішення Суду державою, щодо якої це рішення було ухвалено. Оскільки Україна, ратифікуючи Конвенцію, визнала обов'язкову юрисдикцію Суду, винесені ним щодо України рішення підлягатимуть обов'язковому виконанню на її території.

Другий імплементаційний напрям пов'язаний із можливим повторним розглядом (переглядом) справи, включаючи поновлення провадження у тих випадках, коли Суд визнав факт порушення Конвенції, особливо ж коли потерпіла сторона і далі зазнає значних неґативних наслідків рішення, ухваленого на національному рівні, — наслідків, щодо яких справедлива сатисфакція не була адекватним засобом захисту, а також у тих випадках, коли рішення Суду спонукає до висновку, що оскаржене рішення національного суду суперечить Конвенції по суті або внаслідок істотних процедурних помилок чи недоліків, котрі ставлять під серйозний сумнів результат оскарженого провадження на національному рівні. У такий спосіб можна простежити вплив на національну імплементацію Конвенції не тільки рішення Суду, а й актів Комітету міністрів Ради Європи, зокрема його рекомендацій, на підставі яких здійснюватиметься перегляд справи в національних органах.

Третій імплементаційний напрям впливу рішень Суду на досліджувану імплементацію — приведення національного законодавства у відповідність Конвенції — дає змогу уникнути порушень Конвенції.

При цьому варто зазначити, що, крім імплементаційної національної правотворчості, про яку йшлося вище, ще одним засобом приведення норм національного права у відповідність вимогам Конвенції слугує **національне імплементаційне правотлумачення**, яке має місце при несуперечності (можливій невідповідності) між такими нормами і вимогами Конвенції.

Четвертий імплементаційний напрям пов'язаний із застосуванням норм Конвенції національними правозастосовчими органами, зокрема судами.

П'ятим імплементаційним напрямом є тлумачення Конвенції національними суб'єктами права.

Шостий імплементаційний напрям пов'язаний із діяльністю органу конституційної юрисдикції, зокрема Конституційного Суду України. Так, пункти 2 і 4 статті 13 Закону України «Про Конституційний Суд України» передбачають повноваження цього органу на визначення відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або ж тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їхню обов'язковість, а також його повноваження щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України. Ефективність здійснення таких повноважень певною мірою залежатиме від урахування Конституційним Судом відповідних актів міжнародних правозастосовчих органів, зокрема рішень Суду.

Сьомий імплементаційний напрям стосується впливу рішень Суду на правосвідомість представників органів державної влади, окремих осіб.

Дослідження зазначених напрямів окреслює **імплементаційні можливості** рішень Суду. Ці можливості зумовлюються тим, що такі рішення є:

— прикладом «зважування» інтересів особи та інтересів демократичного суспільства;

— додатковим критерієм відповідності норм національного законодавства нормам Конвенції;

— можливим зразком тлумачення і застосування норм Конвенції (який може використовуватися, крім іншого, і при тлумаченні норм національного законодавства);

— одним із чинників впливу на правосвідомість посадовців державних органів та громадян.

Запропоновані вище імплементаційні напрями впливу рішень Суду на національну імплементацію Конвенції дають можливість запропонувати **поділ** таких **рішень** на ті, що:

1) *безпосередньо стосуються держави і є обов'язковими для виконання;*

2) *безпосередньо держави не стосуються.*

Перші мають обов'язковий характер для держави, щодо якої це рішення винесено[12]. Другі ж можуть розглядатися як офіційне тлумачення Конвенції[13].

Класифікувати рішення Суду можна й за іншими критеріями. Так, наприклад, за змістом і результатами розгляду справи розрізняють:

1) рішення, що свідчать про належне виконання державою своїх міжнародно-правових зобов'язань;

2) рішення, що свідчать про неналежне виконання або невиконання державою своїх зобов'язань. Відповідно, аналіз останніх дає змогу встановити причини неналежного виконання або невиконання державою її зобов'язань за договором про права людини, зокрема це : а) відсутність відповідності національного законодавства Конвенції; б) таке тлумачення і застосування національного законодавства органами держави, яке порушує цей акт; в) порушення національного законодавства (якщо воно відповідає Конвенції), а отже, й порушення самої Конвенції; г) існування такої системи юридичних інстанцій і процедур, котра не забезпечує належну реалізацію ґарантованих Конвенцією прав людини.

Національне імплементаційне правотлумачення

Його особливості зумовлюються таким.

Предметом такого тлумачення є: а) норми іншої — міжнародної — правової системи, які хоча й увійшли до складу національного законодавства, проте й далі зберігають зв'язок із міжнародною правовою системою, а тому їх тлумачення не може здійснюватися без урахування міжнародних вимог щодо тлумачення міжнародно-правових актів, б) норми міжнародних договорів про права людини, що презюмує вплив на їх тлумачення і на тлумачення актів міжнародних правозастосовчих органів.

Зазначене тлумачення має місце тоді, коли потрібно правильно застосувати міжнародний договір про права людини (зокрема Конвенцію) або ж встановити і забезпечити відповідність йому національного законодавства (це свідчить про те, що таке тлумачення може і передувати імплементаційній правотворчості, оскільки, якщо буде встановлено, що такому договору не відповідають норми національного права, ці норми треба буде змінювати).

Специфіка імплементаційного національного тлумачення саме Конвенції виявляється, зокрема, й у таких його різновидах. В одних випадках інтерпретація Конвенції Судом просто «переноситься» як певний зразок, правило розуміння до національної правової системи: тоді має місце, якщо можна так висловитися, «запозичене» тлумачення. В інших же випадках саме рішення

---

[12] Российское законодательство и Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод (обзор материалов научно-практической конференции) //Гос-во и право. — 1997. — № 5. — С. 92–99.

[13] Клепицкий И.А. Преступление, административное правонарушение и наказание в России в свете Европейской конвенции о правах человека // Гос-во и право. — 2000. — № 3. — С.68.

Суду також потребує тлумачення-роз'яснення в національному праві; тут ми матимемо справу із «тлумаченням тлумачення».

Усе викладене вище дає змогу зробити висновок про те, що імплементація міжнародних договорів про права людини:

— здійснюється на двох рівнях — міжнародному та національному;

— в рамках національної правової системи відбувається не тільки за рахунок правотворчої та організаційно-правової, а й правотлумачної та правозастосовчої діяльності держави (у зв'язку з чим розширюється традиційне розуміння реалізації норм міжнародного права);

— зумовлюється специфікою саме такої категорії договорів;

— забезпечується таким механізмом, який включає, серед інших, правотворчі (національну імплементаційну правотворчість) і правотлумачні (національне імплементаційне правотлумачення) засоби;

— зазнає вагомого впливу актів міжнародних правозастосовчих органів.

Редакція:

Юрій ЗАЙЦЕВ,
головний редактор

Наталія ОЛЕКСАНДРЕНКО,
відповідальний секретар

Юлія ШИКУТА,
технічний редактор

Сергій ТКАЧУК,
старший редактор-перекладач

Ольга КУПРІЄВИЧ,
редактор-перекладач

Микола ПОЛУДЬОННИЙ,
консультант

Засновник: **Українська Правнича Фундація**
Видавець: **Український Центр Правничих Студій**

Свідоцтво про Державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ № 3557 від 10 листопада 1998 року

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції:
Серія ДК № 9 від 24 лютого 2000 року

Адреса редакції: 01033, м. Київ, вул. Саксаганського, 41

© **Українська Правнича Фундація,** ***Сергій Головатий, Юрій Зайцев, Галина Фріланд*** — концепція видання, 2003

© **Український Центр Правничих Студій** —
переклад, 2003

© **Українська Правнича Фундація,** ***Володимир Горобченко*** —
розробка макета та обкладинки, 2003

Переклади рішень у справах Хохліча й Данкевича підготовлено у співпраці з Національним бюро у справах дотримання Конвенції про захист прав і основних свобод людини; ухвали про прийнятність у справах Воробйової та Приставської надруковано в перекладі Національного бюро з деякими редакційними правками.

Переклад з англійської
С. Ткачука

Переклад з французької
Ю. Зайцева

Редактор
Наталія Олександренко

Термінологічне опрацювання:
Юрій Зайцев
Наталія Олександренко

Комп'ютерний набір, верстка, технічне редагування:
Наталія Шикута

Коректор
Юлія Мороз

Кольороподіл обкладинки:
В'ячеслав Горобченко

Підписано до друку 18.12.2003.
Формат 60 X 90/16 Друк офсетний.
Наклад 2500 прим.

Віддруковано в СМП «АВЕРС».
04214 Київ, пр. Оболонський, 36.
Зам. 04-021.

Свідоцтво про державну реєстрацію ДК № 586 від 05.09.2001 р.

Віддруковано з оригінал-макета Українського Центру Правничих Студій

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Практика
Європейського суду з прав людини
Рішення. Коментарі

Case Law
# of the European Court of Human Rights
Judgments. Commentaries

Jurisprudence
de la Cour européenne des Droits de l'Homme
Arrêts. Commentaires

Українська Правнича Фундація висловлює вдячність
Раді Європи за підтримку проекту перекладу та видання рішень
Європейського суду з прав людини

The Ukrainian Legal Foundation expresses gratitude
to the Council of Europe for the support of the project of translating
and publishing judgments of the European Court of Human Rights

La Fondation juridique ukrainienne exprime ses remerciements
au Conseil de l'Europe pour son soutien du projet de la traduction
et de la publication des arrêts de la Cour européenne des Droits
de l'Homme

Передплатний індекс **22777**

2003

Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі

3